

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

KAFKASYA'DAN MARAŞ SANCAĞINA YAPILAN
GÖÇLER (1859-1920)

HAZIRLAYAN
SümeYra YILMAZ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

KARS- 2017

T.C.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**KAFKASYA'DAN MARAŞ SANCAĞINA YAPILAN
GÖÇLER (1859-1920)**

HAZIRLAYAN

Sümeysra YILMAZ

DANIŞMAN ve JÜRİ ÜYELERİ

Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Doç. Dr. Cengiz ATLI

YRD. Doç. Dr. Tolga AKAY

KARS- 2017

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

SümeYra YILMAZ tarafından hazırlanan **Kafkasya'dan Maraş Sancağına Yapılan Göçler (1859-1920)** başlıklı bu çalışma, **14/01/2018** tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Tarih Anabilim Dalı**'nda **Yüksek Lisans tezi** olarak **oy birliğiyle kabul** edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	: Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Cansız ATIL	İmza:
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Tolga AKAY	İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../.....
tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım, “Kafkasya’dan Maraş Sancağına Yapılan Göçler (1859-1920)” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled (Project Title) as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

... / ... / 2018

Sümeyra YILMAZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
Kafkasya Bölgesi	1
1. Kafkasya Coğrafyası.....	1
2. Kafkasya Bölgesinin Stratejik Önemi	2
3.Kafkasya’nın Etnik Yapısı	3
4. Kafkas Halklarının Dini Yapısı.....	5
5. Kafkas Halklarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı	6

I. BÖLÜM

KAFKASYA BÖLGESİ’NDE RUS İSTİLASI

1.1. Rusya’nın Kafkasya Politikası.....	8
1.2 Rusya’nın Kafkasya Bölgesini İstila Süreci	10
1.3.Rus İstilasına Karşısında Kafkas Halklarının Mücadelesi	13
1.3.1. Rus İstikasına İlk Düzenli Direniş “İmam Mansur Uşurma”	13
1.3.2. Direnişin İkinci Safhası “ İmam Gazi Muhammed”	15
1.3.3. Kafkasya’da Son Büyük Direniş Lideri “Şeyh Şamil”	16
2. KAFKASYA’DA OSMANLI-RUS MÜCADELESİ.....	20
2.1 Osmanlı Devleti’nin Rusya Karşısında İzlediği Kafkasya Politikası	20
2.2.XIX. Yüzyılda Kafkasya’da Osmanlı-Rus Mücadelesi.....	21
2.2.1. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı	22
2.2.1.1. 1806-1812 Savaşı’nın Son Bulması ve Bükreş Antlaşması (16 Mayıs 1812)	
.....	23
2.2.2. 1828 Osmanlı – Rus Savaşı	24
2.2.2.1. Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829)	26

2.3. 1853-1856 Kırım Savaşı.....	27
2.3.1. Paris Kongresi ve 1856 Paris Antlaşması.....	31
2.4. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı	32
2.4.1. Ayastefanos Barışı (3 Mart 1878).....	35
2.4.2. Berlin Kongresi ve 1878 Berlin Antlaşması	36

II. BÖLÜM

RUS İSTİLASI SONRASI KAFKASYA

2.1.Kafkasya’da Rus Hâkimiyetinin Kurulması.....	38
2.2.Rusların Kafkasya Ahalisine Karşı Tutumları	39
2.3. Rus Baskısı Sonucu Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne Göç.....	41
2.4.Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’dan Göçe Yaklaşımı	46
2.5. Osmanlı Devleti’nde Muhacirleri Yerleştirme İşlerinin Organizasyonu	49
2.6. Kafkas Göçünün Muhacirlere Yaşattığı Zorluklar.....	51
2.7.Kafkasya Göçmenlerinin Osmanlı Ülkesinde İskânları	53
2.8.Kafkasya Göçmenlerinin Osmanlı Ülkesinde Uyum Problemleri	54

III. BÖLÜM

MARAŞ SANCAĞINA KAFKASYA MUHACİRLERİNİN İSKÂNI

3.1. Maraş Coğrafyası ve Stratejik Önemi.....	57
3.2. Maraş’ta Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı.....	58
3.3. XIX. Yüzyılda Maraş’ın İdari Yapısı.....	60
3.4.Maraş Sancağının İskâna açılması.....	61
3.4.1.Kafkasya Muhacirlerinin Maraş Sancağını Tercih Etme Nedenleri	64
3.4.2.Kafkasya Muhacirlerinin Sevk Edildiği Güzergâhlar.....	65
3.4.3.Maraş Sancağına Muhacir İskân Yöntemi ve Yaşanan Zorluklar.....	66
3.4.4.Maraş Sancağının İskân Mahalleri	68
3.5.Kafkasya Göçmenlerine Yapılan Yardımlar	71
3.5.1.Gündelik Hayatın Devamı İçin Yapılan Yardımlar.....	72
3.5.2.İskân İçin Yapılan Yardımlar	74

3.5.3.Eğitim ve Sağlık Alanında Yapılan Yardımlar	75
3.5.3.Ahalinin Muhacirlere Yardımı	77
3.5.4.Muhacirlerin Yardımı Kötüye Kullanması	78
3.6.Maraş Sancağında Muhacirlerin Sebep Olduğu Problemler	78
3.6.1 Yerli Ahaliye Yönelik Saldırıları	78
3.6.2.Vergi Ödeme Problemi	79
3.6.3.İskân Arazilerinin Terk Edilmesi Problemi	79
3.6.4.Geri Dönme Teşebbüsleri	80
3.7.Maraş Sancağında Muhacirlerin Yaşadığı Problemler	80
3.7.1.Yerli Ahaliden Kaynaklanan Problemler	81
3.7.2.Gayri Müslimlerden Kaynaklanan Problemler	82
3.7.3.Muhacirler Hakkında Yapılan Asılsız Şikâyet	83
3.8.Devlet-Muhacir İlişkisi	83
SONUÇ	86
KAYNAKLAR	89
ÖZGEÇMİŞ	100

ÖNSÖZ

XIX. Yüzyılda meydana gelen siyasi olaylar bir takım sosyal olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bu sosyal olaylar birkaç kişinin değil bir topluluğun hayatını etkilemektedir. XIX. Yüzyılda meydana gelen ve insan kitlelerini etkileyen olaylardan biri de göçtür. Göç insan ve toplum hayatını sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda etkilemektedir. Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan göçlerin yerel alanlardaki etkisine ışık tutabilmek amacı ile bu konu seçilmiştir.

Bu düşünceden hareket ederek belirlediğimiz “Kafkasya'dan Maraş Sancağına Yapılan Göçler (1859-1920)” konulu tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kafkasya ve kültürü ile Maraş ve kültüründen bahsedilmektedir. Birinci bölümde Kafkasya bölgesinde Rus istilasından ve Kafkasya halklarının mücadelesinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde Rus istilası sonrası Kafkasya'da yaşanan gelişmelerden bahsederek göç meselesinin nasıl oluşturulduğu ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise Maraş sancağına gelen Kafkasya muhacirlerinden ve bu muhacirlerin iskanı konusuna yer verilmektedir.

Bu çalışmam esnasında benden, yakın ilgi ve desteğini esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA'ya ve sayın Yrd. Doç. Dr. Tolga AKAY'a teşekkürü bir borç bilirim.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
KAFKASYA'DAN MARAŞ SANCAĞINA YAPILAN GÖÇLER (1859-1920)
YÜKSEK LİSANS
Sümeyra YILMAZ
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA
2017 – IX + 100

ÖZET

Bu çalışmada, 1859-1920 yılları arasında Kafkasya'dan Maraş sancağı'na yapılan göç hareketleri incelenmiştir. 1848 yılından 1866 yılına kadar Adana Vilayeti'ne bağlı olan Maraş, 1866 yılından 1915 yılına kadar Halep Vilayeti'ne bir sancak idari birimi olarak bağlı olmuştur. 1915 yılından sonra ise bağımsız bir sancak olmuştur. Rusya'nın yayılma politikasının ilk adımını Kafkasya bölgesi oluşturmuştur. Kafkasya üzerinden güneye yayılmayı planlayan Rusya, 1774 yılında Küçük Kaynarca Anlaşması ile Kırım'ı alarak bu politikanın temellerini atmıştır. Bundan sonraki süreçte hareketlerine hız veren Rusya 1828 Edirne Anlaşması ile Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine son vererek tek güç haline gelmiştir. Bölgede güçlenen Rusya baskı ve şiddet politikası ile Kafkas halkını hâkimiyet altına almaya çalışmıştır. Kafkas halkları, Rus baskısına karşı direniş hareketlerinde bulunmuşlardır. Şiddetli bir şekilde meydana gelen Rus-Kafkas mücadelesi 1859 yılında direniş lideri Şeyh Şamil'in esir alınması ile önemli ölçüde kırılmıştır. Bu tarihten sonra iyice artan Rus baskısına dayanamayan Kafkas halkları Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. 1864 yılında Rusya'nın Kafkasya üzerinde hâkimiyetini sağlaması ile göçler yoğun bir hale gelmiştir. Kafkasya'dan yapılan göçler 93 harbi ile yeniden hız kazanarak XX. Yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.

Anadolu'nun çeşitli yerlerine gelen göçmenlerin uygun görülenleri önce Adana Vilayeti'ne buradan Maraş sancağına yerleştirilmiştir. Maraş'a yapılan iskân

hareketinin nedeni buradaki Ermenilerin taşkınlıklarına engel olmaktır. 1859-1920 yılları arasında Maraş sancağına yapılan göçmen iskânı ve neticesinde meydana gelen durumlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Maraş sancağı, iskân, muhacir, göç

Kafkas University
Institute of Social Sciences Department
History Department
History Of Near East Science
Missions From Caucasus To The Maras Sancağı (1859-1920)
Master's Thesis
Sümeýra YILMAZ
Assoc.Prof.Dr.Oktay KIZILKAYA
2017 – IX + 100

ABSTRACT

The migration trends between 1895 and 1920 from Caucasia to Maraş district has been investigated in this study. Maraş was a district of Adana province between 1848 and 1866 and became a district as an administrative area for Halep province between 1866 and 1915. It became an independent district after 1915. The Caucasian area is the first step in the expansion policy of Russia. Russia that was planning to expand to the south through Caucasia lay the foundations for this policy by taking Crimea as a result of Treaty of Küçük Kaynarca in 1774. Russia that hastens the process for the next phase, became the single authority in the area by ending the domination of Ottoman Empire in Caucasia with Treaty of Edirne in 1828. Russia gaining more dominance along this area tried to influence Caucasian people by dominating them by means of policies of subduing and violation. Caucasian people tried to resist against Russia's policy. A severe fight between Russia and Caucasia substantially ended by taking Sheikh Şamil -leader of the resistance- as captive. As of this date, Caucasian people who cannot bear with ever increasing Russian dominance policy began to migrate to Ottoman Empire. The migrations became prevalent as a result of Russia's domination over Caucasia in 1864. The numbers of migrations from Caucasia has increased by means of the war in 1993 and continued until the first years of 20th century.

Immigrants that came to various areas in Anatolia and considered as decent people were allowed to settle in Adana province and then Maraş district. The reason for

populating process in Maraş district was to prevent Armenian outburst in this area. The immigrant populating process in Maraş district between 1859 and 1920, and situations occurred as a result of this process has been investigated.

Keywords: Caucasia, Maraş district, populating, refugee, migration

KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arřivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
km.	: Kilometre
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınlayan
A. MKT. MHM.	: Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı
A. MKT. NZD.	: Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı
A. MKT. UM.	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet Evrakı
A. MKT. MVL.	: Sadaret Mektubi Kalemi Meclisi Vala Evrakı
DH. MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı
İ. DH.	: İrade-i Dâhiliye
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
ŞD.	: Şura-yı Devlet
Y. A. RES.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzatı
Y. MTV.	: Yıldız Mütenevvi Mevzuat Evrakı

GİRİŞ

Kafkasya Bölgesi

1. Kafkasya Coğrafyası

Kafkasya adı verilen bölge çok geniş bir coğrafi konuma sahiptir. Taman Yarımadasından başlayıp Kafkas dağlarının kuzey ve güneyindeki alanı kapsayan kısaca Karadeniz ve Hazar Denizinin arasında kalan coğrafya Kafkasya olarak adlandırılmaktadır. Kafkas coğrafyasının batısında Karadeniz, doğusunda Hazar Denizi, güneyinde ise Çoruh, Arpaçay ile Aras nehirleri bulunmaktadır.¹ Kafkas Dağları bölgeyi kuzey ve güney olarak ikiye bölmektedir. Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bulunur. Güney Kafkasya bölgesine ayrıca Trans Kafkasya da denilmektedir. Kafkas önu adı verilen Kuzey Kafkasya'da ise Dağıstan, Çeçen-İnguş, Kuzey Osetya, Kabartay-Balkar, Karaçay-Çerkes ve Abhazya otonom cumhuriyetleri ile Adige ve Güney Osetya otonom bölgeleri yer almaktadır.² Kuzey Kafkasya'nın önemli bir alanı dağlar ile örtülü bir durumda bulunmaktadır. Güney Kafkasya'da ise Kuzey Kafkasya'nın aksine ovalar ve tarıma olanak sağlayan alanlar mevcuttur. Güney Kafkasya'nın, Trans Kafkasya, Kafkas Ötesi, Maveray-ı Kafkas ve Kafkas ardı gibi isimler ile anılmasında coğrafi özelliğinin etkisi bulunmaktadır.³

Kafkasya bölgesinde, Karadeniz'den başlayıp Hazar'a kadar uzanan sıradağlar mevcuttur. Bu dağların uzunluğu 1.200 km'dir. Sıradağları en yüksek noktaları; Elbrus (Oşamahue), Dikhtau, Koştanta, Puşkini, Şhara, Djangitau ve Kazbek'tir.⁴ Kafkasya coğrafyası dağlık bir yapıya sahip olmasının yanı sıra dik vadilerle ve sık ormanlarla kaplıdır. Kafkasya'nın bu yapısı bölgede tarih boyunca geçişleri

¹ Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997, s.14.

² Hayati Bice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Ankara, TDVY, 1991, s.3.

³ Aleddin Yalçinkaya, **Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Siyasal Kördüğüme**, Ankara, Lalezar Kitapevi, 2006, s.9.

⁴ Özdemir Özbay, **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**, Ankara, Kafkasya Derneği Yayınları, 1999, s.4.

zorlaştırmıştır. Geçiş kolaylaştırmak için yapılan birçok geçit ise sarp ve dar olarak yapılabilmektedir. Dağlık ve engebeli yapı bölgedeki halkın birbirleri ile olan iletişimini de kısıtlandırmıştır. Kafkasya'nın bu coğrafi yapısı nedeniyle burada yaşayan topluluklar öz kültürlerini bozulmadan uzun süre devam ettirebilmişlerdir.⁵ Kafkas Dağlarının yüksek bölgelerinin, sarp bir biçimde bulunmasında buzul devrindeki aşındırmaların etkisi büyüktür. Buzullar Kafkas dağlarının aşağı yamaçlarından sarkık bir şekilde bulunmaktadır. Kafkaslarda toplam 2.200 buzul mevcut olup, 1.424 kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadırlar.⁶

Kuzey Kafkasya'da bulunan akarsuların en önemlileri Azak'a dökülen Kuban nehri ve Hazar Denizi'ne dökülen Kuma, Terek ve Sulak nehirleridir. Kuban Nehri akış istikametinin sol tarafından yer alan Abın, Afıps, Psekups, Pşış, Byelaya, Laba, Urub, Zelençuk ve Teberda ırmakları ve kolları Kuban Nehri ile birleşmektedir.⁷

Kafkasya'nın dağlık olan bölgelerinde sert bir iklim hâkimdir. Dağların orta ve batı bölümlerine doğru gidildikçe daha fazla yağış miktarı görülmektedir. Yağışlar en fazla kar yağışı olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca meydana gelen kar yağışı Kafkas dağlarında bulunan buzulları da besler.⁸ Kafkasya coğrafyası genel olarak ele alındığında dağlık ve sert iklim özelliklerine sahiptir.

2. Kafkasya Bölgesinin Stratejik Önemi

Kafkasya bölgesi Akdeniz, Ege Denizi, Boğazlar, Marmara Denizi, Karadeniz ve Azak Denizi'nin konumları itibarı ile birbirine bağlı olarak oluşturdukları, su koridoru olarak adlandırılan sahanın uç kısmında yer almaktadır.⁹ Karadeniz ve Hazar Denizi arasında geçiş sağlayan Kafkasya, Don-Volga nehirlerine de yakın bir konumdadır. Ayrıca Kafkasya'nın önemini arttıran bir diğer önemli unsur ise Asya ve Avrupa kıtaları arasında bulunarak bu kıtalar arasında transit ticaret geçişine olanak

⁵ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, ss.15-16.

⁶ Ufuk Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2007, s.25.

⁷ Özbay, **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**, s.4-5.

⁸ Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, s. 26.

⁹ Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, s.41.

sağlamasıdır.¹⁰

Ticaret yolları üzerinde bulunan Kafkasya bölgesi aynı zaman da göç yolları üzerinde de bulunmaktadır. Bu özelliği, Kafkasya'ya birçok medeniyete ev sahipliği yapma imkânı vermiştir. Ayrıca doğu ve batı arasında hassas bir konumda yer alması nedeniyle bütün dünyanın dikkatini üzerine çekmektedir. Bu durum nedeniyle güçlü devletlerin çekişmelerinin ortasında kalmıştır.¹¹ Geçmiş eskilere dayanan Kafkasya için Yunan mitolojisinde maden ve ateşin ilk kez burada kullanıldığı bilgisi yer almaktadır.¹² Konumundan dolayı geçmişten bu yana ilgi görmektedir. İlk yerleşmelere ev sahipliği yaptığı için insanlığın gelişim evrelerine katkıda bulunmuştur.

Kafkasya, Orta Asya'nın kapısı konumundadır. Orta Asya'ya giden yol Kafkasya'dan geçmektedir. Orta Asya ise Batı ile bağlantılarını Kafkasya aracılığı ile gerçekleştirecektir.¹³ Türkiye, Orta Asya ile bağlantısını doğu sınırında yer alan dost ülkesi Kafkasya aracılığı ile sağlamaktadır. Türkiye için Orta Asya'ya açılan en güvenli kapı Kafkasya'dır.¹⁴ Bu sebeple Anadolu coğrafyasında kurulan devletler için Kafkasya coğrafyasındaki siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel konular önem arz etmektedir.

3.Kafkasya'nın Etnik Yapısı

Kafkasya'da genel anlamı ile Kaslar, Türkler ve Hint-Avrupa kavimleri olmak üzere üç farklı ana halk bulunmaktadır. Bu halklar da yine kendi aralarında farklı isimlerle sıralanmaktadırlar. Genel olarak asıl Kafkas kavimleri; Çerkesler, Nohçiler, Andelallar, Laklar, Lezgiler, Agullar, Çakurlar ve Gürcülerdir. Bu Kafkas kavimleri

¹⁰ Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Askeri Yatırımları", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3 (Şubat 2004), s.15.

¹¹ Bülent Açme ve Kübra Yenişen, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Sayı: 2, (2013), s. 133.

¹² Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 15.

¹³ Açme ve Yenişen, "Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler", s. 133.

¹⁴ Cafer Barlas, **Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi**, İstanbul, İnsan Yayınları, 1999, s. 17.

de kendi aralarında şu şekilde ayrılmaktadır; Çerkesler kendi aralarında; Abazalar, Abhazlar, Ubıhlar, Arguveyler, Nethaçlar, Çebinler, Hatkolar, Khagaklar, Baskheğler, Şapsığlar, Bjeduglar, Kemirguveyler, Hatıkoylar, Abzehler, Besleneyler ve Kabartaylar olarak on altı kısma ayrılırlar. Nohçiler ise Çeçenler ve İnguşlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadırlar. Andelallar; Avarlar ve Laklar ise Gazi-Kumuklar olarak bilinmektedirler. Bunun yanında Kafkas halkları arasında, yerli olmayıp sonradan gelen Türk ve Hint-Avrupa kavimleri de nüfus açısından önemli bir konuma sahiptir. Türk halkları kendi aralarında; Azerbaycan Türkleri, Kumuklar, Karapapaklar, Kundurlar, Karaçay, Balkarlar, Kalmuklar, Nogaylar ve Türkmenler olarak adlandırılmaktadır. Hint-Avrupa Kavimleri arasında ise Osetler, Farslar, Ermeniler, Tatlar, Talişler, Svanitler, Ruslar ve Alanlar sayılabilir.¹⁵

Kafkasya bölgesinde, Rion ve Kura ırmağı vadilerinde yaşamakta olan Hristiyan halk hariç Kafkas halklarının çoğu dağlık bölgelerde hayatlarını sürdürmektedirler.¹⁶ Kafkasya'nın dağlık yapısı gereği böyle bir durum meydana gelmektedir. Kafkasya'daki dağlık yapı aynı zamanda insanların ortak bir dil üzerinde tam anlamıyla birleşememesine neden olmuştur. Bölgede yaklaşık olarak elli halk ve etnik grup mevcuttur. Kafkasya'da bulunan dillerin yaklaşık kırkı ortak özelliklere sahiptir. Bu diller akrabadır ve otokton dillerdir.¹⁷ F. Müller, Kafkasya'da bulunan dilleri üç ana gruba ayırır; Kartvel, Batı Kafkasya ve Doğu Kafkasya dilleri olarak adlandırır. Bu diller ortak kökten gelmişlerdir ve zamanla ayrılarak farklı yapılar kazanmışlardır.¹⁸ Kafkas dillerinin çok fazla olması bölge için "Dillerin Dağı" tabirinin de kullanılmasına neden olmuştur.¹⁹

Kafkasya bölgesindeki halklar birbirleri ile yakın akrabalık ilişkileri içerisinde dirler. Bu akrabalık sosyal ve kültürel alanlarda görülmektedir. Kafkas Kültürü olarak

¹⁵ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 17-18.

¹⁶ John F. Baddeley, **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil** (Çev: Sedat Özden), İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1989, s. 19.

¹⁷ Ruslan Betrozov, **Çerkeslerin Etnik Tarihi** (Çev: Orhan Uravelli), Ankara, Kafdav Yayınları, 2009, s. 47.

¹⁸ Baddeley, **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil** (Çev: Sedat Özden), s. 22.

¹⁹ Christian Neef, **Kafkasya Rusya'nın Kanayan Yarası** (Çev: Özalp Göneralp), İstanbul, Yenihayat Yayıncılık, 2004, s. 16.

adlandırılan unsurları, akraba olan halk grupları içerisinde barındırmakta ve oluşturmaktadır. Kafkas kültürünün oluşmasında Türk kavimlerinin yeri oldukça önemlidir. Tarih boyunca Kafkasya bölgesine gelen ve buralara yerleşen Türk kavimleri beraberlerinde kendi kültürlerini de getirdiler. Anadolu kabileleri, Kimmer-İskit ilk (proto)-Türk grupları, Hun-Bulgar, Alan, Hazar ve Kıpçaklar gibi Türk grupları, Kafkasya bölgesine gelerek buraya Türk kültürünü getirmişlerdir.²⁰

Rusya, Kafkasya bölgesini ele geçirdikten sonra buradaki Müslüman ve Türk nüfusu çeşitli yollarla göçe tabi tutarak, etnik yapıyı sona erdirmek ve bölgeyi tamamen Rus egemenliğine almak istemiştir.²¹

4. Kafkas Halklarının Dini Yapısı

Kafkas kavimleri İslamiyet'i benimsemeden önce putperest olup, tabiat varlıklarına inanmışlardır. En eski inanışları olan tabiat varlıklarına inanma pagan ve natüralist temele dayanmaktadır. Özellikle meşe ağacına değer vermişler ve mahkemelerini bile kutsal olarak gördükleri bu ağacın etrafında kurmuşlardır.²²

Kafkasya'daki egemen din İslamiyet olmuştur. İslamiyet'in Kafkasya'ya girişi Kırım'a Altınordu Devleti'nin kuruluşundan önceki döneme rastlamıştır. Altınordu Hanı Berke Han'ın İslamiyet'i devletin resmi dini haline getirmesi ile de yaygınlaşmıştır. XIX. Yüzyıla gelindiğinde İslamiyet Çerkesler, Abazalar, Çeçenler, Lezgiler, Lazlar, Gürcülerin bir kısmı ve Türklerin hepsi tarafından benimsenmiştir. Hristiyan olan kavimler ise; Ermeniler, Ruslar, Osetler, Svanlar, Gürcülerin bir kısmı ve bazı Orta Kafkasya halkları olmuştur. XIX. Yüzyılda Müslüman ve Hristiyan halkın arasında putperestlere, Hristiyanlar arasında Paganizme inananlar varlığını devam ettirmiştir.²³ Aynı dinleri aynı zamanda içerisinde barındıran Kafkasya bir

²⁰ Ufuk Tavkul, "İslamiyet'in XIX. Yüzyılda Kafkas Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", **Kırım Dergisi**, Sayı:7 (25), (1998), s. 43.

²¹ Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 31, (Güz 2011), s. 20.

²² Tolga Akay, "Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2009, s. 18.

²³ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 22-23.

hoşgörü örneği sunmuştur.

Kuzey Kafkasya'nın büyük çoğunluğunun Müslüman olması özellikle XIX. Yüzyılda kendini iyice hissettirmiş olan Rus istilasına karşı birleştirici bir rol oynamıştır. Kafkas halkları arasında İslamiyet, Kafkasya'nın dağlık coğrafyasından dolayı hızlı bir şekilde yayılamasa bile benimsendiğinde etkisi bütünleştirici olmuştur.²⁴

5. Kafkas Halklarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı

Kafkasya'da karma bir toplum yapısı ve mülkiyet yapısına sahip olmuştur. Bazı alanlarda köy toplulukları sistemi kullanılmıştır. Bu sistemde ortak köy malları ve ortak toprak bulunur. Fakat bunun yanı sıra ailelerin kendilerine ait toprakları da mevcuttur. Feodalizmin hüküm sürdüğü alanlarda ise toprağın tamamı soyluların hâkimiyeti altında bulunmuştur. Her iki sistemin de yan yana uygulandığı bölgeler de mevcut olmuştur.²⁵

Günümüzde Kafkas halklarının soylarının, etnik kökeni incelendiğinde birbirleri ile akraba oldukları ortaya çıkmaktadır. Kafkas halkları kendi içlerinde karışmışlar ve ortak Kafkas kültürünü oluşturmuşlardır. Buradaki karışımların sebebi ekonomik ve dini olabildiği gibi atalık müessesesi, kültür akrabalığı ve kültür temasları ile gerçekleşmiştir.²⁶ Kafkas halkları kendi aralarında toplumsal sınıflara ayrılmışlardır.. Bu sınıflar Gürcüler, Çerkesler ve Dağıstanlılar arasında net bir şekilde görülmüştür. Gürcüler arasındaki toplumsal sınıflar; Asilzadeler, ruhbanlar, muharip ve köylüler olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Yine Çerkesler arasındaki toplumsal sınıf da dört gruba ayrılmıştır ve bu gruplar; Beyler, asiller, halk ve kölelerdir. Dağıstanlılar arasındaki toplumsal sınıf ise beyler, özdenler ve köleler olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. İslamiyet'in gelişi ile sarsılan toplumsal sınıflar, müridizm hareketi ile

²⁴ Abdullah Temizkan, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Sınır Mücadelesi", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: VI, Sayı:2, (2006), s. 447.

²⁵ Özbay, **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**, s. 11-12.

²⁶ Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, s. 209.

zayıflamaya başlamıştır.²⁷

Kafkas halklarının ekonomik faaliyetleri tarım, hayvancılık ve el sanatları olmuştur. Kafkas halklarının toprağa ektiği ana tarım ürünleri olarak buğday, arpa ve mısırı kullanmışlardır. Hayvancılıkta ise sığır, koyun ve at gibi hayvanlar daha çok yetiştirmişlerdir. Gürcüler şarap üretmiş ve kullanmışlardır, Adigelerde ise boza üretimi yapmışlardır. Güneydoğu Kafkasya’da haşhaş ekilip, afyon üretimi yapılmıştır. Dağıstan, Ermenistan ve Azerbaycan da halı dokumacılığı yapılmıştır. Yine Dağıstanlılar ve Adigeler arasında altın ve gümüş işlemeciliği yapılmıştır.²⁸

Kafkasya için önemli bir diğer gelir kaynağı ise köle ticareti olmuştur. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Orta Doğu’da bulunan İslam ülkelerine, Kafkasya’dan köle satılmıştır. Memluk ve Eyyubi Devleti’nin ordusu bu kölelerden meydana gelmiştir. Bu köleler özellikle Kırım, Çerkezistan ve Şirvan bölgelerinden gönderilmiştir.²⁹ Köle ticaretinin önemi XVIII. ve XIX. Yüzyılda da artarak devam etmiştir. Avrupa’dan Kafkasya’yı ziyarete gelen gezginler köle ticaretine dikkat çekmişlerdir. Fransız gezgin Frederik Dübua 1833 yılında “Çerkesya ve Abhazya kıyılarından bin yıllardır başka ülkelere köleler satıldığını” yazmıştır.³⁰ Köle ticareti Kafkasya için önemli bir yer tutmuştur.

Kafkas halklarının aile yapısı geniş aile türünde yer almıştır. XIX. Yüzyıllarda bölgeyi ziyaret eden T. Lapinski ve E. Spencer gibi gezginler bir ailedeki kişi sayısını ortalama on ile on yedi kişi arasında olduğunu ve bunun bile belki az olarak ele alınmış bir rakam olduğunu ifade etmişlerdir. E. Spencer’in ifadelerinde aile büyüklerinin torunlarının çocuklarını dahi görebildiklerine de yer verilmiştir.³¹ Kafkas halklarının aile yapısı, çok fazla aile bireylerinden meydana gelmiştir.

²⁷ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 20-21.

²⁸ Özbay, **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**, s. 12.

²⁹ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 21.

³⁰ Ali Kasumov ve Hasan Kasumov, **Çerkes Soykırımı Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi** (Çev: Orhan Uravelli), Ankara, TAKAV Matbaası, 1995, s. 28.

³¹ Tamara V. Polovinkina, **Çerkesya Gönül Yaram En Eske Çağlardan 20. YY Başlarına Kadarki Dönem Tarihi Üzerine** (Çev: Orhan Uravelli), Ankara, Kafdav Yayınları, 2007, ss. 134-135.

I. BÖLÜM

KAFKASYA BÖLGESİ'NDE RUS İSTİLASI

1.1. Rusya'nın Kafkasya Politikası

Güçlü bir devlet olmak isteyen Rusya, I. Petro (1689-1725) zamanında yayılmacı bir politika benimsemiştir. Bu amaç doğrultusunda Kuzey Kafkasya'yı ele geçirerek sıcak denizlere inmek isteyen I. Petro, Çerkezistan'da büyük ölçüde toprak kazanımı sağlamıştır. Ayrıca İran'a ait Derbent, Bakü, Geylan, Mazenderan ve Esterabad şehirlerini almıştır. I. Petro'nun Kafkasları ele geçirme politikası Rus çaricesi II. Katerina (1762-1796) zamanında da devam ederek büyük oranda gerçekleştirilmiştir.³² Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1768-1772 yıllarında meydana gelen savaşta Rus ordusu Kırım'a girip buraya yerleşmiştir.³³ Böylece Rusya, Kafkasya içlerine doğru hızlıca yönelmiştir.

Kırım'da hâkimiyet sağlayan Rusya, Kafkasya bölgesinde yayılarak hâkimiyet alanını genişletmek ve ileriye doğru yönelebilmek için bir takım yöntemler uygulamıştır. Kırım'dan sonra kuzey Kafkasya'da işgallere başlayan Ruslar, ele geçirdikleri alanlara önce kaleler inşa ederek burada kendilerini güvenceye almışlar sonrada etrafına Kozakları, Alman ve Rus göçmenleri yerleştirmişlerdir. Bu politika ile Ruslar, 1832 yılında kozak hattı olarak adlandırılan sahayı tamamlamışlardır. Bu hattın özelliği ise Kuzey Kafkasya'yı baştanbaşa kaleler ile sarması ve etrafında Hristiyan çiftçilerin bulunması olmuştur.³⁴

Alması zor bir kale olan Kuzey Kafkasya ele geçirmek için birçok yönteme başvuran Rusya, bölgedeki Abaza ve Çerkes kabilelerinin kendilerine karşı direnişte

³² Oktay Bingöl, "Tarihsel Süreçte Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kontrol Stratejilerinde Geline Aşama: Başarısızlık ve Terör", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 37, (Bahar 2013), s. 141.

³³ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, ss. 290-291.

³⁴ Nedim İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri," **Türkiyat Mecmuası**, C. XX, İstanbul, 1997, ss. 274-275.

bulunmalarını istememiştir. Bu kabilelerin kendini zorlayacağını anlayan Rusya, kabileleri, “kendileri ile bir sorunun olmadığını asıl sıkıntısının Osmanlı Devleti ile olduğu” yönündeki propagandası ile aldatmaya çalışmıştır. Bu politikayı bölgeye yönelik girişimlerinde kullanarak kabilelerin sakin kalmasını sağlamaya çalışmıştır.³⁵ Ayrıca bölgedeki yerli halkı yanına çekme, Çerkesler arası sınıf mücadelesi ve iç sorunları kendi çıkarları doğrultusunda kullanma, İslam dininin ve din adamlarının halk üzerindeki etkisini kontrol alma gibi yöntemlere de başvurmuştur.³⁶ Kafkasya’nın iç işlerinde karışıklıklar çıkarmaya ve bundan yararlanmaya da çalışmıştır. Rusya bölgede tam bir hâkimiyet kurmak amacını taşımıştır. Fakat buradaki Müslüman halk buna karşı gelmiştir. Bu direnişi yok etmek isteyen Rusya, Batı ve Orta Kafkasya’da bulunan halkı hedef olarak almıştır. Yerli halka karşı acımasız bir politika takip etmiştir. Buradaki uygulamaları askeri ve siyasi güvenliğini sağlama amacı başlığı altında sürdürmüştür. Bölgedeki halk acımasız bir şekilde öldürülmüştür.³⁷

Rusya, yerli halk üzerinde Hristiyanlaştırma politikası gütmeyi tercih etmiştir ve bu politikayı gerçekleştirmek için baskı, şiddet ve hediyeler verme yoluna başvurmuştur. Rus halkını bölgedeki en iyi yerlere yerleştirmiştir. Müslüman yerli halkı ise zor kullanarak bataklık alanlara göndermiştir.³⁸ Bu durumu kabullenmeyen halka ise baskı uygulanarak göç ettirilmiştir. Bölgedeki acımasız kıyımlar halkı toplu göçlere mecbur bırakmıştır. Vatan toprağını tüm güçleri ile sonuna kadar savunan böyle bir halkı vatanından koparmanın başka türlü kolay olmayacağını anlamıştır.

Rusya’nın bir bölgeyi ele geçirme yöntemi ana hatları itibari ile şu yolu izlemiştir; En başta elde etmeyi istediği bölge ile ticari münasebetlere girerek orayı tanımış ve hakkında genel bilgiler elde etmiştir. Tanıma işleminin ardından ise askeri olarak ele

³⁵ Cengiz Fedakâr, “ 1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Kuzey Kafkasların Tahkimi: Anapa kalesi”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:4, (2014), s. 46.

³⁶ Kasumov ve Kasumov, **Çerkes Soykırımı Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi** (Çev: Orhan Uravelli), s. 43.

³⁷ Ömer Karataş, “19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhâcîrlerinin İskânı”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies**, Sayı: XII/2, (Kış 2012), s.357.

³⁸ İpek, “Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri,” s. 279.

geçirme yolunu tercih etmiştir. Askeri hareketini gerçekleştiren Rusya, bölgede kalıcılık elde edebilmek için halk üzerine kendi kimliğini dayatma çalışmasına geçmiştir. Rusya bu yöntemi elde etmeyi amaçladığı birçok yerde kullanmıştır. Kafkasya, Orta Asya ve Baltık bölgeleri bu yöntemin uygulandığı alanlara birer örnek teşkil etmiştir.³⁹ Rusya'nın Kafkasya'daki halka kendi kimliğini benimsetemeyeceğini anlaması onları sürgüne mecbur etmesinin en önemli nedenlerinden birisi olmuştur.

1.2 Rusya'nın Kafkasya Bölgesini İstila Süreci

Rusya, IV. İvan döneminde ısrarla kuşattıkları Kazan şehrini dördüncü kuşatma sonucu 2 Ekim 1552 yılında ele geçirmiştir. Kazan Hanlığının Rusların eline geçmesi ile Rusya tarihinde yeni bir dönemin temelleri atılmıştır. Kazan'ın alınması ile Rusların Hazar denizi yönünde ilerlemesindeki engel kalkmıştır. Rusya, Rus milletinden oluşan devlet yapısından çıkıp çeşitli milletleri kapsayan bir yapıyı ilk olarak Kazan Hanlığının alınması ile oluşturmuştur. Kazan'ın alınmasından sonra ilerleyişine devam eden Ruslar, Hazar Denizi kıyılarına ve Kafkaslara kadar ilerlemiştir. 1556 yılında Astrahan Hanlığı ele geçirilmiş ve bir yandan da Terek nehri boylarına ve Azak kalesine yakın bir sahaya kadar ilerlemişlerdir. Böylece Rusya'nın Kafkasya bölgesini istila sürecinin temelleri atılmıştır.⁴⁰ Rusların, Kafkasya bölgesindeki toprak kazanımı, I. Petro (1689-1725) zamanındaki yayılmacı bir politika ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmek isteyen I. Petro, Çerkezistan'da büyük ölçüde toprak kazanımı sağlamıştır. İran'a ait Derbent, Bakü, Geylan, Mazenderan ve Esterabad şehirlerini de topraklarına katmıştır. Rus çaricesi II. Katerina (1762-1796) zamanında da I. Petro'nun Kafkasları ele geçirme isteği devam etmiş ve büyük oranda da sağlanmıştır.⁴¹ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1768-1772 yıllarında bir savaş

³⁹ Özbay, **Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya**, s. 25.

⁴⁰ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar**, s. 153-154.

⁴¹ Bingöl, "Tarihsel Süreçte Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Kontrol Stratejilerinde Geline Aşama: Başarısızlık ve Terör", s. 141.

meydana gelmiştir. Meydana gelen bu savaşta Rus ordusu Kırım'a girip buraya yerleşmiştir. Mora'da Rum isyanının çıkması ve Çeşme'deki deniz savaşında Osmanlı donanmasının yakılması üzerine Babıali barış teklifinde bulunmak zorunda kalmıştır. Görüşmeler sonucunda 1774 senesinde Küçük Kaynarca Anlaşması imzalanmıştır. Küçük Kaynarca Anlaşması ile Karadeniz'in kuzey sahili (Kırım dâhil) ile Azak denizi etrafında yaşayan tüm Tatarlar Osmanlı Devleti'nin denetiminden çıkmıştır. Böylece Rusya Karadeniz sahillerine ulaştı ve geniş alanlara hâkim olmuştur. Tekrar Kırım'a hâkim olmak isteyen Osmanlı Devleti 1787 senesinde Rusya'ya savaş açtı fakat yine savaşın kötü vaziyeti neticesinde barış istemek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine 1791 senesinde Yaş Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Kırım'ı Rusya ilhak etmiştir ve Özi kalesini almıştır.⁴²

Rusya, Kırım'ı üzerinde hâkimiyet elde ettikten sonra Kafkaslarda ilerleme ve hâkimiyet arayışına girişmiştir. Ruslar Orta Kafkasya'da, Elbruz Dağı'nın kuzeyinde Kabartay Bölgesi olarak adlandırılan ve günümüzde Kabartay-Balkar Cumhuriyeti'nde bulunan alanda etkinlik göstermişlerdir.⁴³ Rusya'nın, Kafkasya'da kalıcılığını sağlamak için II. Katerina, Potemkin'i görevlendirmiştir. Potemkin Nikolayef ve Cherson şehirlerinde tersaneler tesis ettirmiş, Sivastopol kalesinin temelleri atılmış ve Yekaterinoşlav (Dneprostroy) şehri kurulmuştur. Rus hâkimiyetinin kalıcılığını artırmak için yeni ele geçirilen yerlere Rus halkı yerleştirilmiştir. Böylece otorite güçlendirilmeye çalışılmıştır.⁴⁴ Kafkasya'da güçlenmek için faaliyetlere girişen Rusya, buradaki Kuzey Kafkasyalıları kendi otoritesine karşı tehlike olarak görmüştür.⁴⁵

Rusya ele geçirdiği Kafkas toprağında kalıcı olabilmek hemen harekete geçmiştir ve 1801 yılında kendisi gibi Hristiyan olan Gürcistan'ı ele geçirmiştir. XIX. Yüzyılda

⁴² Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar**, s. 290-291.

⁴³ Oktay Kızılkaya ve Tolga Akay, "Kafkas Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı: 8/2, (Winter 2013), s. 138.

⁴⁴ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 292.

⁴⁵ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1878)**, s. 36.

Gürcistan'ın güçsüz ve birbirleri ile mücadele içinde bulunan küçük beyliklerden oluşması Rusya'nın işini kolaylaştırmıştır. Gürcistan'ı ele geçiren Ruslar ilerleyişine devam ederek Azerbaycan ve Dağıstan'a yönelmişlerdir. 1804-1805 yıllarında Erivan ve Bakü'yü ele geçiren Ruslar, 1810 yıllarına gelinceye değin Dağıstan ile Kuzey Kafkasya'nın bazı yerleri hariç Kafkasya'nın büyük bir bölümünde hâkimiyet sağlamışlardır. Böylece Rusya sınırlarını Doğu Anadolu'ya kadar taşımıştır.⁴⁶ Kuzey Kafkasya'daki bu Rus egemenliği 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nı, Osmanlı Devleti'nin kaybetmesi sebebiyle devam etmiştir.⁴⁷

Rusya, Kafkasya'daki hâkimiyet alanını genişletmek için çalışmalarına devam etmiştir. İran ile yaptığı 1813 yılında Gülistan ve 1828 yılında Türkmençayı Antlaşmaları ile Aras'ın kuzeyinde bulunan tüm alanı, Erivan da dâhil ele geçirmeyi başarmıştır. Ayrıca Rusya Kabartaylar, Osetler ve Gürcüler siyasi, İmeretler ve Mingrelliler ile yapmış olduğu dostluk anlaşmaları ile Orta Kura'ya kadar inmiş ve Rion Havzası ile Suram Dağlarını kontrol altına almıştır. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında meydana 1828 savaşı sonrası imzalanan Edirne Anlaşması neticesinde Kafkasya tamamen Rus eline bırakılmıştır. Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya üzerindeki hakları sona ermiştir.⁴⁸ Rusya artık Kafkasya üzerinde daha rahat bir şekilde faaliyetlerine devam etme imkânı elde etmiştir.

Rusya 1830'lu yıllarda Kafkasların büyük oranda ele geçirmiştir. Fakat bu hâkimiyet kâğıt üzerinde görüldüğü gibi değildir. Çünkü Kafkas halkları bu işgale karşı çıkmışlar ve direniş hareketi göstermişlerdir. Bu nedenle Rusya, Kafkasya'da tam bir kontrol elde edememiştir.⁴⁹ Tüm bölgede hâkimiyet sağlamaya kararlı olan Rusya ile mücadeleden ve vatanlarından vazgeçmeyen Kafkas halkları arasındaki mücadeleler şiddetlenerek devam etmiştir.

⁴⁶ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, ss. 299-300.

⁴⁷ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1878)**, s. 42.

⁴⁸ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 44.

⁴⁹ Cemile Şahin, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt:5, Sayı:8, (2016), s. 2786.

1.3.Rus İstilas Karşısında Kafkas Halklarının Mücadelesi

Rusların Kuzey Kafkasya'daki ilerleyişini durdurmak isteyen Kafkas halkları, Rus kuvvetlerine karşı ciddi direniş hareketine girmişlerdir. Ancak Rusların 1787-1791 yılları arasında, Kafkas ana sıra dağların kuzeyinde bulunan nehir sınırlarına yerleşmelerini engelleyememişlerdir. Kafkasya'da yerleşmeye başlayan Rus kuvvetleri Mamison ve Daryal geçitleri üzerinde kontrolü ele almışlardır. Ancak Rusya bu başarısını, mücadeleciler Türk, Müslüman Çerkes ve Abazalar üzerinde gösterememiştir. Poti, Analikya ve Sukhum'un batısındaki dağlar üzerinde bulunan kaleleri koruyan Türk, Müslüman Çerkes ve Abazalar arasında Rusya'ya karşı şiddetli direnişler başlamıştır.⁵⁰

Ruslar Kafkas halklarını etkisiz hale getirmek için onları yakından tanıma ve ona göre bir politika yürütme yolunu da tercih ettiği belirtilmiştir. İstila sırasında bölgeyi tanımaya çalışan Rus Subay Feodor Feodoroviç Tornau bölgedeki gözlemlerini kaleme almıştır. Rus Subay, Kafkas halkı ile ilgili gözlemlerini şu cümleler ile anlatmıştır; *“Rusya'ya verilen bu topraklar kuvvet kullanılmadan elde edilecek yerler değildi. Sultan'ın kendisine bağlı kabul ettiği Kafkas kavimleri hiç bir zaman Sultan'a itaat ve bağımlılığı kabul etmediler. Kabul ettikleri husus Sultan'ı Muhammed'in mirasçısı ve dini lider olarak tanımalarıydı.”*⁵¹ Kafkas halkları Rusların gözünde de son derece özgürlüğüne düşkün ve mücadeleciler olduğu Rus Subay tarafından da bu sözler ile teyit edilmiştir. s

1.3.1. Rus İstikasına İlk Düzenli Direniş “İmam Mansur Uşurma”

Kırım'ı alan Rusya, Kafkasya'daki ilerleyişinde Kuzey Kafkas halkları ile karşı karşıya gelmiştir. Tüm Kafkasya coğrafyasını ele geçirmek niyetinde olan Rusya, savaşçı Kafkas halklarına karşı zamana yayılan bir yerleşme politikası

⁵⁰ W. D. E. Allen ve Paul Muratoff, **1828-1921 Türk Kafkas Sınırlarındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 1996, s. 16.

⁵¹ Feodor Feodoroviç Tornau, **Bir Rus Subayı'nın Kafkasya Anıları** (Çev: Keriman Vurdem), Ankara, Kafkas Derneği Yayınları, 1999, s. 9.

uygulamıştır.⁵² Kafkas halklarının savaşı ve kendi içlerinde dahi özgürlüklerine düşkün yapısı gereği Rusya'ya karşı direniş hareketini 1783 yılında Nakşibendi Tarikati'ne mensup İmam Mansur Uşurma öncülüğünde başlatmışlardır.⁵³ Kafkas halkları, Rus istilası karşısında bir şey yapmadan bekleyemezdi.

İmam Mansur, Kafkasya'daki Rus ilerleyişine karşı direnişleri düzenli hale getirmiştir. İmam Mansur'un direniş hareketinden önce de Kafkas halkları Rus istilası karşısında düzensiz direnişler göstermişlerdir. Her kabile diğerlerinden ayrı olarak Ruslara karşı müdafaa, ara sıra da baskın yöntemi ile saldırılarda bulunmuşlardır. Bu saldırılar hep birlikte güçlü bir şekilde yapılmadığı için bir netice alınamamıştır. İlk olarak düzenli direniş İmam Mansur önderliğinde gerçekleştirilmiştir. İmam Mansur, Kafkasya'nın dağlık coğrafyasından dolayı tam bir bütünlük sağlayamayan Kafkas halklarını, ülke coğrafyası birliği, ortak son, ortak düşman ve din birliği etrafında birleştirmeyi sağlamıştır. Tüm Kafkas halkları Ruslar ile mücadele etme esasını temel kabul etmiştir. İmam Mansur, Kafkas halklarına bir savaş esiri Rus doktoruna, hasta olduklarında dahi başvurmamaları, çünkü bu yolla bile aralarında bir yakınlığın ortaya çıkabileceğini, bu durumun uygun olmadığını belirtmiştir. Rusların her tavrının haram sayılacağını belirtmiştir. Ruslara karşı içten ve derin bir şekilde düşmanlık duyulmuştur. İmam Mansur hem halkı dini birliğin etrafında hem de Ruslara karşı birleştirmiştir.⁵⁴ Böylelikle İslamiyet Kafkasya coğrafyasına güçlü bir şekilde nüfus etmeye başlamıştır.

İmam Mansur, 1785 yılında Rus kuvvetleri ile girdiği mücadeleden zafer ile dönerek, ününü Kafkasya ve çevresinde yaymıştır. Bu başarı İmam Mansur'un etrafında birlik oluşturmalarını ve kendisine katılımların olmasını sağlamıştır. Karşı harekete geçen Rusya kış şartlarından dolayı başarı elde edememiştir. Hızını kesmeyen İmam Mansur ise 1786 yılında da Küçük Kabartay için harekete geçmiş ve Rus

⁵² Temizkan, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Sınır Mücadelesi", s. 447.

⁵³ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1878)**, s. 39.

⁵⁴ Abdullah Temizkan, "Osmanlı Devleti ile Rus ile Çarlığı Arasında İmam Mansur", **Sufi Araştırmaları**, Sayı: 8, s. 15-16.

kuvvetlerine karşı üstün gelerek buradaki Rus istilasına son vermiştir.⁵⁵ İmam Mansur'un bu başarısı Rus kuvvetlerini rahatsız etmiştir. General Potemkin bu direnişe son vermek için İmam Mansur üzerine bir ordu yollamış ve bu ordu Mozdok civarında direnişçilere karşı başarı sağlamıştır. Bunun üzerine İmam Mansur, Anapa Kalesi'ne sığınarak yenilgi sonrası da vazgeçmeyerek direnişe buradan devam etmiştir (1787).⁵⁶

Rus General Potemkin, Kafkasya'daki tüm direnişleri kırmak için yeni bir ordu sevk etmiştir. Bu ordu 1791 yılında Anapa Kalesi'ni ele geçirmiştir. Kalede bulunan İmam Mansur esir alınmıştır. İmam Mansur üç yıl hapis yaşamının sonunda hayatını kaybetmiştir (1794).⁵⁷ Böylece İmam Mansur'un başlatmış olduğu ilk direniş hareketi sona ermiştir.

1.3.2. Direnişin İkinci Safhası “ İmam Gazi Muhammed”

İmam Mansur ile ortaya çıkan ve Müridizm Hareketi olarak adlandırılan Rusya'ya karşı direniş hareketi daha sonrası dönemde de devam etmiştir. Direnişe bu kez İmam Gazi Muhammed liderlik etmiştir. İmam Gazi Muhammed 1829 yılında Ruslara karşı silahlı ayaklanmanın gerekli olduğunu bildiren bir beyanname yayınlamıştır. Halkı Rus istilasına karşısında bilinçlendirerek birlikte mücadele etmeye çağırmıştır. Halkı bu çağrısına davet ederken birlikteliği sağlamak için zaman zaman kaba kuvvete de başvurmayı seçmiştir.⁵⁸ Birlik ve beraberliği sağlamak amacına hizmet etmesi için çeşitli yollara başvurulmuştur.

İmam Gazi Muhammed önderliğindeki Kafkas kuvvetleri, Çeçenistan'daki Rus kuvvetlerine karşı 1829 yılında saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. İmamların liderliğinde devam eden direnişler Rusya'yı zorlamış ve çok rahatsız etmiştir.. İmam Gazi Muhammed önderliğindeki kendilerine karşı oluşan direnişi kırmak isteyen Rusya, Rus Başkomutanı Baron Rossen'i özellikle İmam Gazi Muhammed üzerine

⁵⁵ Barlas, **Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi**, s. 44-46.

⁵⁶ Baddeley, **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Samil** (Çev: Sedat Özden), ss. 73-75.

⁵⁷ Akay, “Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)”, s. 49.

⁵⁸ Şerafeddin Erel, **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1961, ss. 124-125.

göndermiştir. Rus kuvvetleri ve direnişçiler arasında başlayan savaşta Gimri’de bulunan İmam Gazi Muhammed şehit düşmüştür ancak ileride Kafkas özgürlük mücadelesinin en güçlü lideri olarak kendini gösterecek olan Şamil yaralı bir şekilde kurtulmayı başarmıştır (1832). Direniş hareketini bırakmayan Kafkas halkları bu kez İmam Hamzat etrafında savunmaya devam etmişlerdir. Fakat kısa bir süre sonra İmam Hamzat da suikast sonucu şehit olmuştur (1834).⁵⁹ Direniş liderleri şehit düştükçe daha çok hırslanan Kafkas halkları mücadeleyi bırakmanın aksine Rus istilasından kurtulmak için daha azimli bir şekilde savaşmıştır.

1.3.3. Kafkasya’da Son Büyük Direniş Lideri “Şeyh Şamil”

Şeyh Şamil, Kafkas halklarının Rusya’ya karşı olan direnişini ele aldığı zaman, daha önce yanlarında bulunmuş olduğu İmam Gazi Muhammed ve İmam Hamzat sayesinde birçok tecrübe edinmiştir. Şeyh Şamil’in edindiği tecrübe ve bilgiler arasında savaş tecrübesi, Kafkasya coğrafyası ve Kafkas halk liderliğinin icrası gibi önemli hususlar yer almıştır.⁶⁰ Gazavat disiplini içerisinde yetişen Şeyh Şamil’in, İmam Hamzat’dan sonra yerine geçmesi ile tarihe Kafkas halklarının büyük direnişi olarak geçecek dönem başlamıştır.

Şeyh Şamil de kendinden önceki liderler gibi halkı etrafında toplayarak bir birlik oluşturmaya ve direnişi devam ettirmeye çalışmıştır. Halk üzerinde etkin bir güç sağlamak için şiddet ve hiddete başvurmuştur. Halkı şeriate uygun şekilde davranmaya çağırmıştır. Şeriat kurallarına uymayan Kafkas halkları, Ruslar ile bir tutulmuştur.⁶¹ Şeyh Şamil, halk üzerindeki otoritesini sağlam temellere dayandırmıştır. Halk üzerindeki etkili bir lider olan Şeyh Şamil, tüm insanlara eşit muamele yapmıştır ve kim olduğuna bakmadan ortada bir suç var ise cezasını vermekten geri durmamıştır. Güçlü Rus kuvvetleri karşısında çaresiz kalan Çeçen köyleri, belli bir zaman Rusya ile savaşı durdurmak istemişlerdir. Amaçları hasat

⁵⁹ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1878)**, s. 46-49.

⁶⁰ Barlas, **Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi**, s. 107.

⁶¹ Abdullah Temizkan, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi Ve Feodal Beylerle İlişkileri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı:2, (2009), s. 180.

zamanını atlatmak olan bu Çeçen köyleri, isteklerini Şeyh Şamil'in annesine iletmişlerdir. Annesi, Şeyh Şamil'e bu konuyu açınca, Ruslara karşı itaati asla kabul etmeyen Şeyh Şamil, annesinin cezalandırılması gerektiğini müritlerine ilan etmiştir. Annesi için divan kurduran Şeyh Şamil annesinin pişmanlığını, çektiği acıyı görünce söylediklerini bilinçsizce dile getirdiğine kanaat getirerek annesinin suçunun cezasını kendisi üzerine almıştır. Böylece annesi yerine cezayı kendi çekerek acımasızca yüz kırbaç yemiştir.⁶² Şeyh Şamil'in kimse için değişmeyen sert politikaları ile direniş daha da güçlü bir hale getirilmiştir. Herkese eşit ve değişmeyen kuralların olması Şamil'in otoritesini artırmıştır.

Şeyh Şamil ile Kafkas halklarının direnişi çok güçlü bir temele sahip hale gelmiştir. Şeyh Şamil'in Kafkasya'daki çalışmaları ile özgürlük düşkünü Kafkas halkları mücadelede ileri boyutlara ulaşmayı başarmıştır. 7 Kasım 1858 yılında Kafkasya'yı ziyaret eden Alexander Dumas, Kızılyar'ı bir arı kovanına benzetmiştir ve Kızılyar'a geldiğinde burada gördüğü insanları şu şekilde tasvir etmiştir. *"... Ziyaret ettiğimiz bu kovandaki bütün arıların sivri iğneleri vardı. Yaya ya da atlı her adam tamamen silahlıydı. Yolun kenarındaki bir çobanın bile ön tarafında kemerine sokulmuş bir kinjal (iki ağızlı kısa bir kılıç), omuzunda bir tüfek ve belinde bir tabanca vardı (hâlbuki benim ülkemdeki çobanlar barışçıl insanlardır)."*⁶³ Alexander Dumas'ın da tasvirinden anlaşılacağı üzere Kafkas halkları kendilerini korumaya ve işgaller karşısında direnmeye her daim bir asker gibi hazır bulunmuşlardır. Kafkas halklarının cesaretine bir de vatan uğruna şehit olma aşkı eklenince artık Kafkasya'da kıran kırana bir mücadele yaşanmaya başlamıştır. Şehitlik yüksek bir mertebe ve gurur verici bir unsur olarak görülmüştür. Şeyh Şamil ile bu duyguları daha çok köpüren Kafkas halkının amansız mücadelesi sahneye çıkmıştır.⁶⁴ Birlik ve beraberlik bu duygular ile güçlü bir hale gelerek direnişe sağlam bir kaynak sağlamıştır.

⁶² Barlas, **Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi**, s.205-207.

⁶³ Aleksander Dumas, **Kafkasya Maceraları** (Çev: Sedat Özden), İstanbul, Kafkas Vakfı Yayınları, 2000, s. 13.

⁶⁴ Kızılkaya ve Akay, "Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayeti'ne İskânı ve Yaşanan Zorluklar", s. 139.

Kafkas halklarının Şeyh Şamil etrafında toplanmasından rahatsız olan Rus Çarı I. Nikola, 1837 yılında Kafkasya'daki durumu görmek için bölgeye gelmiştir. Rus istilasını önündeki en büyük engel olan direnişini kırmak için, direniş lideri Şeyh Şamil'i Tiflis'e davet etmiştir. Çar, Şamil'e affedileceğinin vaadini vermiştir ancak hayattaki tek amacı Allah uğruna gaza yapmak ve bağımsız yaşamak olan Kafkas halklarının temsilcisi bu teklifi ret etmiştir.⁶⁵ Şeyh Şamil'in amacı Rus egemenliği altında yaşamak ya da verdiği mücadeleden dolayı affedilmek değildir, onun amacı bağımsız bir Kafkasya'da, vatan toprağında özgürce yaşayabilmek olmuştur.

I. Nikola'nın bölgeden ayrılmasından sonra Kafkasya'daki saldırılar daha da ciddi bir şekilde devam etmiştir. Rus ordularının başına Evgeny Golovin getirilmiştir ve bu komutan 1837-1847 yılları arasında görev yapmıştır. Görev süresi boyunca Rus hâkimiyetini güçlendirecek faaliyetlerde bulunmuştur. Şeyh Şamil önderliğindeki direnişini yok etmek için aktif çalışmalar yapmaya gayret göstermiştir.⁶⁶

Şeyh Şamil direnişte daha kuvvetli olabilmek için Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuştur. Mektup yazarak, Rusya'ya karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesinin desteklenmesini istemiştir. Şeyh Şamil'in bu isteği Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanmıştır. Osmanlı Devleti tarafından gönderilen Cafer Usta Dağıstan'da barut imalathanesi kurmuştur.⁶⁷ Kafkasya'daki direniş Osmanlı Devleti tarafından maddi olarak da desteklenmiştir.

1855 yılında Rus tahtına II. Aleksandr geçmiştir. Yeni çar, Kafkasya'daki direnişe bir an önce son vermek için Temmuz 1856 yılında General-Prens Aleksandr İvanoviç Baryatinsky'i görevlendirmiştir. General Baryatinsky'e, Şeyh Şamil'i önderliğindeki direnişini şahsi bir sorun olarak algılayıp ve bitirmek için ciddi çalışmalara başlamıştır. General Baryatinsky ile Ruslar, Kafkasya'da Şeyh Şamil'e karşı sistemli bir mücadele

⁶⁵ Saydam, **Kırım ve Kafkasya'dan Göçler (1856-1876)**, ss. 49-50.

⁶⁶ Yalçın Kaya, **Çerkesler II Kafkasya Savaşları Tarihi**, İstanbul, Dahi Yayıncılık, 2015, s. 365.

⁶⁷ Fahrettin Kırzioğlu, **Tarihçe-i (Gazavat-i) Dağıstan**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2000, s. IX.

başlatmışlardır.⁶⁸

Şeyh Şamil, Rus saldırıları karşısında Karata'dan Gunib'e çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Şeyh Şamil ve yakınları çekilme sırasında Akvah Köyü yakınlarında ve Rudja'da köylülerin saldırılarına uğramışlardır. Şeyh Şamil'den sonra 9 Ağustos'ta Rus General Wrangel de Gunib'e gelmiştir. Şeyh Şamil'i bir an önce ele geçirmek isteyen Rus General, Gunib'i derhal kuşatma altına almıştır. 25 Ağustos'ta Rus kuvvetleri Gunib'e saldırmışlardır. Dört bir yandan saldırıya uğrayan Gunib'te, çok az bir kişinin hayatta kalması üzerine Şeyh Şamil teslim olmuştur. Tek başına kalsa asla teslim olmayı kabul etmeyecek olan Şeyh Şamil, ailesi ve Gunib köylüleri için kendisini feda etmiştir. Böylece Şeyh Şamil Ruslar tarafından esir alınmıştır.⁶⁹ Kuzey Kafkasya'daki, Rus-Kafkas mücadelesi direniş lideri Şeyh Şamil'in 6 Eylül 1859 yılında Rusya tarafından esir alınması ile eski şiddetli gücünü kaybetmiştir. Böylece Rusya, Kuzey Kafkasya da etkin güç haline gelmişlerdir.⁷⁰ Rus kuvvetleri, kendilerine karşı en fazla başarı elde eden Şeyh Şamil'i ele geçirerek, Kafkas halklarının direniş azminin merkezini yok etmeyi sağlamışlardır.

⁶⁸ Kaya, *Çerkesler II Kafkasya Savaşları Tarihi*, ss. 293-294.

⁶⁹ Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* (Çev: Sedat Özden), s. 444-449.

⁷⁰ Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, s. 36.

2. KAFKASYA'DA OSMANLI-RUS MÜCADELESİ

2.1 Osmanlı Devleti'nin Rusya Karşısında İzlediği Kafkasya Politikası

Osmanlı Devleti, 1768-1774 yılında Rusya ile yaptığı savaşı kaybetmiş ve 21 Haziran 1774'te Küçük Kaynarca Anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti Kırım'a bağımsızlık vermeyi kabul etti. Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkan Kırım, 1782 yılında Rusya'ya bağlanmıştır. Böylece Rusya için Kafkasya'nın kapısı açılmıştır. Bu saatten sonra Osmanlı Devleti, Kafkasya politikasına daha fazla özen göstermeye başlamıştır. Öncelikle İslam toprağı olan Kırım'ı tekrar almak ve Kafkaslardaki, Rus ilerlemesinin önüne geçmek için harekete geçmiştir. Rusya sınırı olan Soğucak'a, Ferah Ali Paşa'yı görevlendirilmiş ve Anapa Kalesi'nin yeniden inşası sağlanmıştır.⁷¹

Osmanlı Devleti, bölge hakkında detaylı bilgi sahibi olmak istediği için görevlendirmelerde bulunmuştur. Doğu Anadolu sınırında görev yapmakta olan sivil ve askeri memurlar aracılığı ile Kafkasya'daki gelişmeler takip edilmiştir. Küçük Kaynarca Anlaşmasından sonra Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ile Canıklı Ali Paşa, Çerkesistan sahillerini gezerek, buradaki durum hakkında bilgi vermişlerdir.⁷²

Anapa Kalesi'ne muhafızlık görevi adı altında bölgeye giden Ferah Ali Paşa'ya, bölgedeki asayiş ve güvenliği sağlama aynı zamanda da Osmanlı Devleti'ne buradaki durumları bildirme görevi verilmiştir. Çerkeslerin Osmanlı Devleti'ne bağlılığının sağlanmasını isteyen Paşa, bağlılık senedi alınması yolunda harekete geçmiştir. Kafkasya'da bulunan Çerkes ve Abaza kabilelerini birer birer davet ederek bağlılık sözü almıştır.⁷³ Böylece bölgedeki bağlılığın tam olarak sağlanması amaçlanmıştır. Ancak 1785'te Ferah Ali Paşa'nın ölümünden sonra yerine geçenler elde edilen başarıyı devam ettiremediklerinden olumlu sonuçların devamı

⁷¹ Fedakâr, "1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Kuzey Kafkasların Tahkimi: Anapa Kalesi", ss. 44-45.

⁷² Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 36.

⁷³ Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti: Çerkeslerden Bağlılık Senedi Alınması", **Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2, (2010), s. 102.

gelmemiştir.⁷⁴

Kafkas kabilelerinden bazıları Rusya ile yapılan anlaşmalarda Osmanlı tebaası sayılmıştır. Bu nedenle Kafkas kabilelerinin anlaşmalara uygunsuz davranışlarında Osmanlı Devleti, Rusya ile Kafkas halkları arasında kalmıştır. Ruslar, Kafkas kavimlerinin saldırılarında Osmanlı Devleti'ne uyarılarda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, Kafkas kavimlerinin anlaşmalara uyması için, Kafkas kabile reislerine hediyeler göndermiştir. Bu hareketi ile kabile reislerinin bağlılığının devamını sağlamaya ve Rusya ile yapılan anlaşmalara uymaların sağlamaya çalışılmıştır.⁷⁵ Rusya, tebaasının yaptığı davranışlardan Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutmuştur.

Osmanlı Devleti, bölgedeki Nogaylar, Karaçay-Balkarlar, Kumuklar ve Kundur Türkleri gibi etnik grupların hamiliğini Rusya'ya karşı bir güç oluşturmak için üstlenmiştir. Rusya'ya karşı direniş gösteren Kafkas halklarını desteklemesini bu yolla meşru bir zemine dayandırmıştır. Osmanlı Devleti, Kafkas halklarını Rus istilasına karşı direnişlerinde maddi ve manevi olarak desteklemiştir.⁷⁶ Osmanlı Devleti, Kafkas halklarının Rus istilasına karşı üstün gelmesini istemiştir.

2.2.XIX. Yüzyılda Kafkasya'da Osmanlı-Rus Mücadelesi

Osmanlı Devleti ile Rusya XVIII. Yüzyılda da mücadele etmiştir. II. Katerina (1762-1796) döneminde Rusya dünyada en güçlü devlet haline gelebilmek için Boğazlar, Kafkaslar ve Balkanları alarak Akdeniz ve Doğu Anadolu'ya hâkim olmayı istemiştir. Rusya'nın, stratejik olarak önemli bölgeleri ele geçirme, gücün ana unsuru olma yolundaki hedefi iki devletin ilişkilerini olumsuz olarak etkilemiştir.⁷⁷ Osmanlı-Rus ilişkileri XIX. Yüzyıla olumsuz bir hava içerisinde girmiştir.

⁷⁴ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 37.

⁷⁵ Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kafkasya'da Meydana Gelen Sınır İhlalleri Üzerine Bir Belge Değerlendirmesi", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 6, (Aralık 2011), s. 92.

⁷⁶ Mehmet Dikkaya, **Orta Asya Ve Kafkasya Dönüşüm Süreci Ve Uluslararası Ekonomi Politik**, İstanbul, Beta Yayınları, 2009, s. 187.

⁷⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 192.

XIX. Yüzyılın ilk padişahı olan III. Selim tahta, I. Abdülhamit'in Rusların, Özi Kalesini zapt ettiği haberini alarak hayatını kaybetmesi üzerine çıkmıştır. XVIII. Yüzyılın son çeyreğinde tahta çıkan III. Selim kendini hem Avusturya ile hem de Rusya ile bir savaşın içinde bulmuştur. İki rakip devlete karşı galip gelmek için özel çaba harcayan III. Selim istediği başarıyı elde edememiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1792 yılında Yaş Anlaşması imzalanarak savaşa son verilmiştir. Kırım, Oşokof ve Dinyester ile Prut arasındaki bölge Rus hakimiyetine bırakılmıştır. Avusturya ise Orşava'yı hakimiyetine almıştır.⁷⁸ Osmanlı Devleti XVIII. Yüzyılın son dönemlerini Rusya ile mücadele vererek geçirmiştir. Rusya, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve devletten kalacak toprakları ele geçirmek için mücadele vermiştir.

2.2.1. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı

Osmanlı Devleti bu savaş ile Rusya'yı mağlubiyete uğratmayı, Eflak ve Boğdan'dan Rusya'yı çıkarmayı ve Kırım'ı tekrar Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisine dahil etmeyi planlamıştır. Ancak savaş esnasında Rusya'yı, İngiltere desteklemektedir. İngiltere'nin desteğinin nedeni ise; Rusya'nın, Fransa karşısında güçsüz bir duruma düşmesini istememesidir. Çünkü Rusya bu süreçte hem Fransa ile hemde Osmanlı Devleti ile savaşmıştır. Fakat İngiltere'nin Rusya'ya yardım etmek için Osmanlı Devleti ile giriştiği savaş, İngiltere açısından olumsuz neticeler vermiştir. İngiltere, Boğazlarda yenilgiye uğramıştır. Bu yenilginin intikamı almak için İskenderiye'ye yaptığı saldırı da, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından önlenmiştir. 22 Ağustos 1807'de yapılan antlaşma ile İngilizler, Osmanlı Devleti sınırlarından ayrılmışlardır.⁷⁹ İngiltere, Rusya'yı iki cepheli bir savaşta yalnız bırakmak istememiştir. Çünkü Rusya hem Fransa hem de Osmanlı Devleti ile savaşır ise savaşı kaybetmesinden ve bunun sonucunda da Napolyon Fransasının fikirleri monarşilere zarar vermesinden korkmuştur. İngiltere Rusya'ya kendi çıkarları için yardımda

⁷⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Cilt; V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011, ss. 13-16.

⁷⁹ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s. 99.

bulunmuştur.

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın savaşı Fransa'nın işini kolaylaştırmıştır, Napolyon'un Rusya'yı Haziran 1807'de yenmesini sağlamıştır. Bu zafer sonucunda Fransa ile Rusya arasında Tilsit Antlaşması yapılmıştır. Fransa, Tilsit ile Osmanlı Devleti'nden vazgeçmiştir. Osmanlı Devleti üzerindeki Rus ihtiraslarını kabul etmiştir. Eflak ve Boğdan'ın, Rusya'ya verilmesini kabul eden Napolyon bir de bunun kabul edilmesi için aracı olmayı üstlenmiştir. Eger bu durumu başaramaz ise Eflak ve Boğdan meselesinin halledilmesi için Rusya'nın yanında yer alacağını kabul etmiştir. 12 Ekim 1808 Erfurt Görüşmelerinde Napolyon, Rusya'ya Osmanlı Devleti konusunda verdiği vaadi tekrarlamıştır.⁸⁰ Böylece Fransa tamamen Osmanlı Devleti'nden vazgeçmiştir. Balkanları Rusya'nın ele geçirmesini kabullenmiştir.

2.2.1.1. 1806-1812 Savaşı'nın Son Bulması ve Bükreş Antlaşması (16 Mayıs 1812)

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş 1809 yılında tekrar alevlenerek bu kez 1812 yılına kadar devam etmiştir. Rusya savaşın bu kısmında Osmanlı Devleti'nin Balkan toprağından Kuzey Bulgaristan, Eflak, Boğdan ve Besarabya'yı işgal etmiştir. Osmanlı kuvvetleri savaş esnasında Tuna'yı geçmeyi ve Rus kuvvetlerini geriletmeyi başarmış olsalar bile devamını getirememişlerdir. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, Rusya'dan barış anlaşması istemiştir. Rusya'da, Fransa'nın İhtilal savaşlarından korktuğı için barış teklifine sıcak bakmıştır.⁸¹ Bu yüzden barış anlaşması yaparak savaşa son vermişlerdir.

Osmanlı-Rusya arasında imzalanan Bükreş Antlaşması şu hükümleri kapsamıştır;

- 1) *İki devlet arasında daha önce yapılmış bulunan andlaşmaların hepsinin yürürlükte olduğı yeniden onaylandı.*
- 2) *İki devlet arasında Prut, bu nehrin döküldüğü yerden itibaren Tuna, sınır*

⁸⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, ss. 98-99.

⁸¹ Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, s. 100.

olacaktı. Tuna nehrinin ağzı ile nehir üzerinde, ticaret gemilerinin ulaşımından, Rusya'da yararlanacaktı.

- 3) Rusya savaşta işgal ettiği yerlerden, Besarabya hariç, Eflâk-Buğdan'ı ve Anadolu'daki yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verecekti ve buraları üç ay içerisinde boşaltacaktı.*
- 4) Osmanlı Devleti, Sırlara iç yönetimlerinde daha geniş ayrıcalıklar verecekti. Bunların neler olacağını, Osmanlı Hükümeti, Sırlar ile düzenleyecekti.*
- 5) Osmanlı Devleti'nin, Rusya ile İran arasındaki savaş ve anlaşmazlığın giderilmesi ve barışın yapılabilmesi için iki taraf arasında iyi niyetle çalışma yapılmasına Rusya razı olacaktı.⁸² Böylece Osmanlı Devleti, Rusya ile anlaşma yaparak bu savaşı sonlandırmıştır.*

Rusya, savaştan sonra Kafkas sıra dağlarının kuzeyindeki nehir sınırlarına yerleşmiştir. Burada bulunan Mingrelia, İmreti ve Kartli Kakheti Gürcü prenslikleri üzerinde nüfus sağlamıştır.⁸³ Bu savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki toprakları ise; Kars, Trabzon, Çıldır Eyaletleri, Kemhal, Kutais, Bağdatçık, Şehurban ve Anapa Kaleleri ile Kuban Ötesi olmuştur.⁸⁴

2.2.2. 1828 Osmanlı – Rus Savaşı

Rusya, Osmanlı Devleti ile yapacağı 1828 Savaşı'nın amacını, Yunan isyanındaki sorunların çözülmesi yönünde olduğunu açıklamıştır. Ancak bu açıklama yalnızca Avrupalı devletlerin tarafsızlığını sağlamak içindir. Rusya tarih boyunca her fırsatta Osmanlı Devleti'nin sınırlarına girmeye ve ele geçirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti ise savaş durumu olmamasına rağmen Navarin'de donanmasını yakan devletlerden biri olan Rusya ile bağımsız bir devlet olarak savaşmak durumunda idi.

⁸² Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s. 104.

⁸³ Allen ve Muratoff, **1828-1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, s. 18.

⁸⁴ M. Sadık Bilge, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya Osmanlı Varlığı Döneminde Kafkasya'nın Siyasi – Askeri Tarihi ve İdari Taksimatı (1454-1829)**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2005, ss. 177-178.

Çünkü Rusya hem donanmanın yakılmasında rol almış hem de Osmanlı Devleti'nin toprağını tehdit etmeye devam etmiştir. İlk saldırıda bulunan tarafın da Rusya olması üzerine, Osmanlı Devleti'nin karşılık vermesi kaçınılmaz olmuştur.⁸⁵ Rusya'nın savaş çıkması yönünde yaptığı çalışmalar sonucu bir savaşın meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ile bir savaşın içerisine girmiştir.

Rusya savaş başında Osmanlı Devleti'ne göre iyi bir durumdadır. Fakat savaşın ilerleyen safhalarında iç karışıklıkların meydana gelmesi Rusya'yı zor durumda bırakmıştır. 1828 savaşı Osmanlı Devleti'ni de zorlayan bir savaş olmuştur. Çünkü henüz yeniçeri ocağı kaldırılalı iki yıl gibi bir zaman olmuştur. Bu yüzden Osmanlı Devleti kendisini daha toparlayamamıştır. Henüz düzenli ve sistemli bir askeri birliği kurulmamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin donanma gücüne 1827'de Navarin'de bir sekte vurulmuştur. Osmanlı donanması daha aldığı bu yarayı tamir edememiştir.⁸⁶

Rus Çarı I. Nikola'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin nedeni Türkleri sevmemesi ve Türklerin hakim olduğu bölgede emellerinin bulunması olmuştur. 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılması Osmanlı Devleti'ni askeri yönden çok güçsüz bir durumda bırakmıştır. Ordu teşkilatı yeni değiştirilmiş ve donanması yakılmış olan Osmanlı Devleti'ni Rusya kolay lokma olarak görünmüştür. Bu yüzden Rusya hem Balkanlardan hem de Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne saldırmıştır. I. Nikola'nın asıl gayesi İstanbul'u alarak Osmanlı yönetimine son vermektir. Rusya Tuna, Varna ve Şumnu'yu ele geçirmiştir. Daha sonra Edirne'yi de aldı. Kafkasya bölgesinde ise Kars, Ahaltısıl ve Erzurum'u ele geçirmiştir. Önemli Osmanlı kaleleri Rusya tarafından ele geçirilince Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştır. Rusya'nın barış isteğini Kabul etmesindeki en büyük etken İngiltere ve Avusturya'nın, Rus ilerleyişine karşı çıkmaları ve Rusya ordusunun ana ordu kuvvetlerinden önemli bir ölçüde uzaklaşmış olması idi.⁸⁷ Rusya, Osmanlı

⁸⁵ Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, s. 119.

⁸⁶ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 324.

⁸⁷ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 325.

Devleti'ne iki taraftan da saldırarak zor durumda kalmasını ve barış istemesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin savaşlarda yenilgiye uğratarak Kafkasya'daki ilerleyişine hız vermiştir.

2.2.2.1. Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829)

Osmanlı Devleti barış istediği için Rusya kendi koşullarını içeren bir barış antlaşması hazırlanmıştır. Hazırlanan bu antlaşmayı Osmanlı Devleti kabul etmek zorunda kalmıştır. Edirne Antlaşması'nın maddeleri 16 adet olup genel olarak şu koşulları içermiştir;⁸⁸

- 1) *“Ruslar, Rumeli yakasında, Tuna nehrinin ağzındaki adalar müstesna, Osmanlılardan almış oldukları toprakları geri verecekler. Prut nehri, harpten önce olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında sınır olacak.*
- 2) *Doğu Anadolu'da Poti, Anapa, Ahıska Rusya'ya bırakılacak.*
- 3) *Rus ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş hakkı tanınacak. Rus halkından olanlar Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabilecekler.*
- 4) *Eflak ve Boğdan'a yeni haklar tanınacak; Eflak – Boğdan beyleri hayat kaydı şartı ile atanacak, Eflak – Boğdan'daki kaleler yıktırılacak, Türk askerleri bundan böyle bu iki eyalette bulunmayacak.*
- 5) *Akkerman andlaşması ile Sırbistan'a tanınmış olan imtiyazlar bu andlaşma ile tekit edilmiştir.*
- 6) *Osmanlı Devleti, Rusya'ya on bölümde ödenmek üzere on bir buçuk milyon duka altını tazminat olarak ödemeyi yüklenmektedir.*
- 7) *Osmanlı Devleti, 4 Nisan 1826'da Yunanistan probleminin çözülmesi hususunda İngiltere ile Rusya arasında imzalanmış olan Sen-Petersburg*

⁸⁸ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s. 151.

*protokolünü tanımayı kabul edecektir”.*⁸⁹

Edirne Antlaşması’nın Kafkasya’yı ilgilendiren hükmünde ise Osmanlı Devleti, Kafkaslar üzerindeki hakimiyetine son verilmesini kabul etmiştir. Kafkasya’da 375 yıl boyunca süren Osmanlı egemenliği sona ermiştir. Rusya ve İran’a karşı yıllar boyunca bir kalkan durumunda olan Kafkasya halkları üzerinde Osmanlı hakimiyeti yok olmuştur. Gürcistan, İmeret, Gürel ve Kuban nehrinin ağzından Sannikola limanına kadar olan bölge ve Karadeniz kıyısı Rusya Devleti’ne bırakılmıştır.⁹⁰ Rusya, Osmanlı Devleti’ne işgal ettiği bir çok yeri tekrar iade etmiştir. Fakat konumu itibarıyla Kafkaslar’daki birçok önemli yeri işgal ederek buralarda hakimiyet kurmuştur. Böylece Osmanlı Devleti’nin Kafkasya bölgesindeki hakimiyetine güçlü bir devlet olan Rusya’nın gölgesi düşmüştür.

2.3. 1853-1856 Kırım Savaşı

Kırım Savaşı’na doğru giden süreç içerisinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki durum Eflak ve Boğdan meselelerinden dolayı sert bir hal almıştır. Kutsal Yerler problemi ile siyasi münasebetlerin kesilmesi de savaş hazırlıklarının yapılmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti’nin savaş için Rusların Karadeniz’den yapacakları hamlelere karşı Boğaz mevzilerini onardı, savaş gemilerini Büyükdere’de savaş için hazır hale getirmiştir. Sivistre, Vidil ve Rusçuk kaleleri güçlendirilmiştir. Kars, Erzurum ve Trabzon’a savaş malzemeleri gönderilmiştir.⁹¹ Kafkasya bölgesi Anadolu’nun kapısı konumunda olduğu için güçlü tutulmaya çalışılmıştır.

Savaşın nedeni olarak ise Rusya, Kutsal Yerler problemini öne sürmüştür. Ortodoks olan Rusya, Latinler ile sürekli Kutsal Yerler üzerinde bir anlaşamamazlık yaşamışlardır. Kutsal Yerler, Kudüs’te bulunan şu yerlerdir;

“Kamame kilisesi,

⁸⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 120-121.

⁹⁰ Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya Osmanlı Varlığı Döneminde Kafkasya’nın Siyasi – Askeri Tarihi ve İdari Taksimatı (1454-1829)*, s. 193.

⁹¹ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, s. 231.

*İsa'nın kabri,
Meryem'in türbesi ve bitişiğindeki bahçe,
Beyt ül-Lahim'deki büyük kilise,
Tahun ül-Atik isimli alan ve oradaki mahzenler,
İsa'nın mezarı sanılan yer ve etrafı,
Mağarat ül-Mehd,
Hacer-i Mugtesi”⁹²*

Bu belirtilen Kutsal Yerler’de Ortodoks haklarının korunması için Rusya Prens Mençikof’u elçi olarak 15 Mart 1851 yılında Osmanlı Devleti’ne göndermiştir. Prens Mençikof Babıali’ye yaptığı ziyarette uyması gereken diplomasi kurallarını yerine getirmeyerek ziyaretini sivil elbise ile yapmıştır. Bu ziyaret sırasında isteklerini bildirmiştir. Rusya Kutsal Yerler probleminin Rus menfaatlerine uygun olarak çözülmesini ve Osmanlı Devleti’ndeki Ortodoks tebaanın himayesinin kendilerine verilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti’ne sunulan Rus istekleri İngiliz ve Fransız maslahatgüzarları tarafından ülkelerine bildirilmiştir. Rusya’nın savaş yanlısı isteklerde bulunduğu haber verilmiştir. İngiliz Elçisi Stratford Redeliff ve Fransız Elçisi De la Cour bu probleme dahil olarak sorunun çözülmesi yönünde girişimde bulunmuşlardır. Fransa, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında Kutsal Yerler sorunu çözülmüştür. Fakat Rusya’nın asıl amacı Osmanlı toprağını ele geçirmek olduğundan bu kez de Ortodoks tebaanın himayesinin kendisine verilmesini talep etmiştir. Osmanlı Devleti’nin, bu isteği reddetmesiyle iki devlet arasında savaş kaçınılmaz hale gelmiştir.⁹³ Osmanlı Devleti’nin, Rus isteğini kabul etmesi beklenemezdi. Bu nedenle iki devlet karşı karşıya gelmiştir.

Osmanlı-Rus savaşının başladığı ilk sıralarda Kırım’daki Osmanlı ordusuna malzeme taşıyan on iki parçalık Türk filosu Karadeniz’de fırtına çıkması üzerine Sinop limanına geçmiştir. Rus ordusunun başındaki Amiral Nahimof’un yönettiği bir

⁹² Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, s. 223.

⁹³ Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, ss. 229-230.

donanma da Türk filosunu izlemiştir. Sinop limanına geçen Türk donanmasına 30 Kasım 1853'te saldırmışlardır. Hem Sinop'u hem de Osmanlı donanmasını büyük bir hezimete uğratmışlardır. Sinop baskını sırasında 4.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Ruslar, Osmanlı Devleti'nin askerlerini acımasız bir şekilde öldürmüşlerdir.⁹⁴

Sinop baskını Rusya'da büyük bir mutlulukla karşılanıp, bu baskın adına müzikal piyes canlandırılmıştır. İngiltere ise Sinop baskınını, Sinop katliamı olarak değerlendirmiştir ve Rus hükümetini kınamıştır. Fransa da İngiltere gibi Rusya'ya karşı tepki göstermiştir. İngiltere ve Fransa, Sinop baskınından sonra Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Rusya'ya ultimatoma vererek Ortodoks tebaanın koruyuculuğu isteğinden vazgeçmesini ve Eflak-Boğdan'dan ayrılmasını istemişlerdir. Rusya ultimatoma yanıtlayınca İngiltere ve Fransa'da 27 Mart 1854'te Rusya'ya karşı savaş açmışlardır.⁹⁵ İngiltere ve Fransa, Rusya'nın sıcak denizlere inmek için Osmanlı Devleti üzerinde istikrarlı bir şekilde hareket ettiğinin farkına varmışlardır. Osmanlı Devleti'ni Rusya'dan korumak için kendileri de Osmanlı Devleti'nin tarafında savaşa katılmışlardır. Kafkaslar, Anadolu ve Balkanlar da güçlü bir Rusya'nın olması Avrupa'nın dengesini bozacağından endişe etmişlerdir. Kırım Savaşı'nda, Osmanlı Devleti iki cephede Rusya'ya karşı savaşmıştır. Batı cephesinde Tuna Nehri, Şumnu, Silistre, Varna da savaşırken doğu cephesinde Erzurum ve Kars merkez olup Batum dolaylarında savaşılmıştır.⁹⁶ Rusya her taraftan saldırarak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmayı amaçlamıştır.

Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa'nın birleşmesi üzerine Rusya bu müttefiklerden önce harekete geçip İstanbul'a ulaşmayı planlamıştır. Varna'ya ve Karadeniz kıyısına ulaşıp buradan Silistre'ye geçmek istemiştir. İngiliz ve Fransız orduları Gelibolu'ya yerleşirken 10 Mayıs 1854'te Ruslar, Silistre'yi almak için hareket etmişlerdir. İngiliz ve Fransız ordusu komutanları Varna'da Osmanlı

⁹⁴ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014, s. 249.

⁹⁵ Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, s. 250.

⁹⁶ Eyyub Şimşek, "Kırım Savaşı'nın Trabzon Eyaletine Toplumsal Etkileri", **History Studies International Journal Of History**, Sayı:5, (2013), s. 274.

ordusunun komutanı olan Müşir Ömer Lütfi Paşa ile durum değerlendirmesi yapmışlardır. Ömer Lütfi Paşa müttefik kuvvetlerden, Silistre kalesinin korunması için buraya yardımcı kuvvet gönderilmesini istemiştir. Fakat müttefik kuvvetler lojistik yetersizliği ile bunu reddetmişlerdir. Silistre kalesi günlerce Rusların saldırısına maruz kalmıştır. Çok büyük zararlar almasına rağmen Silistreliler, Rus saldırılarına karşı direnmişlerdir. Saldırılarda birşey elde edemeyen Ruslar 22 Haziran 1854'te saldırmaktan vazgeçerek Tuna Nehri'ne çekilmişlerdir.⁹⁷

Rusya ile savaş Rumeli ve Doğu Anadolu dışında Kırım ve Baltık Denizi'nde de gerçekleşmiştir. 1854 yılında Tuna'ya geçen Ruslar, Tuna'nın güneyine saldırıda bulunmuşlardır.. İngiltere ile Fransa Osmanlı Devleti'ne askeri kuvvet gönderdiler. Durumun ciddiyetinin farkına varan Avusturya da Rusya'ya savaşı bitirmesi konusunda telkinde bulunmuştur.. Müttefiklerle birleşen Osmanlı kuvvetleri Rusları Eflak ve Boğdan'dan çıkarmıştır. Müttefiklerin Rusları Balkanlardan çıkarması ile buranın güvenliğini sağlamayı Avusturya geçici olarak üstüne almıştır. 30 Eylül 1854'te Osmanlı Devleti ile anlaşma yaparak bu durumu resmileştirmiştir. Balkan cephesinde başarı elde edilince müttefik kuvvetler Kırım'a kaymıştır.⁹⁸ Kırım alınarak Rusya'nın gücüne son darbe vurulması amaçlanmıştır. Müttefikler burada Rusya'yı hezimetle uğratmayı planlamışlardır.

Müttefiklerin asıl hedefi Sivastopol'u ele geçirmek olmuştur. Sivastopol'u koruyan Rus komutanı Mençikof burayı korumak için müttefiklerin gemilerini batırmıştır. Rus Albay Totloben kara savunmasını güçlendirmiştir. Bu durum müttefik ordusunu Sivastopol'a saldırılarda zorlamıştır. Ruslar 25 Ekim 1854 Balıkova ve 5 Aralık 1854 İnkerman da müttefik ordularına önemli darbeler vurmuşlardır. Müttefiklerin kışın gelmesi ile zorlandıkları sırada Piyemonte savaşa katılarak 15.000 kişilik bir kuvvet göndermiştir. 1855 yılının baharında müttefikler güçlü bir şekilde savaşa tekrar

⁹⁷ F. Rezzan Ünalp, "İlklerin Savaşı: Kırım Savaşı (1853-1856)", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 22, (2013), s. 4-5.

⁹⁸ Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, ss. 201-202.

girişmişlerdir. İlk olarak 7 Haziran 1855'te Yeşiltepe mevkiî alınmıştır. 12 Ağustos 1855'te Trakir'de Rus ordusu tekrar yenilmiştir. Bu iki başarıdan sonra müttefik kuvvetler Sivastopol'a yönelmişlerdir. Sivastopol 4-7 Eylül arasında sürekli saldırılarla yıpratılmıştır. 10 Eylül 1855'te müttefikler Sivastopol'a girmeyi başarmışlardır. Ömer Paşa'da, Eupatoria'da Ruslara karşı zafer kazanmıştır. Rusların elde ettiği tek başarı ise 22 Aralık 1855'te Kars'a girmeleri olmuştur.⁹⁹ Müttefiklerin, Ruslardan Sivastopol'u almaları Kırım Savaşı'nın sonunu getirmiştir.

2.3.1. Paris Kongresi ve 1856 Paris Antlaşması

Sivastopol'un alınması ile müttefikler kesin zaferi elde edince sıra barış antlaşmasına gelmiştir. 25 Şubat 1856 Paris Kongresi'nde yapılacak antlaşmanın şartları görüşülmüştür. Kongreye Rusya, İngiltere, Fransa, Osmanlı Devleti, Piyemonte, Avusturya ve Prusya katıldılar. Paris Kongresi mart ayının sonuna kadar sürdürmüştür. 30 Mart 1856'da 34 maddeden oluşan Paris Antlaşması imzalanmıştır. Paris Barış Antlaşması genel olarak şu hükümleri içermektedir;

- 1) *“Taraflar savaş esnasında işgal etmiş oldukları tüm toprakları birbirlerine iade ediyorlardı (Mad. 3 ve 4).*
- 2) *Karadeniz tarafsız hale getiriliyor ve askerlikten soyutlanıyordu (Mad. 11). Karadeniz'de savaş gemisi bulundurulmayacak ve mevcut tersaneler de yıkılacaktı (Mad. 13).*
- 3) *Tuna'da seyriüsefer serbestisi ilkesi yeniden kabul ediliyordu. Bu serbestiyi korumak ve düzenlemek için, antlaşmayı imzalayan devletlerin temsilcilerinden meydana gelen bir Tuna Komisyonu kuruluyordu (Mad. 15).”¹⁰⁰*

Kırım Savaşı'dan sonra Rus Çarı I. Nikola 2 Mart 1855 yılında öldü. Yerine geçen

⁹⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, ss. 239-240.

¹⁰⁰ Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, s. 259-260.

yeni Çar II. Aleksandr, Kırım savaşı'ndan sonra halefinin güttüğü politikaları hedef olarak hareket etmeyi tercih etmiştir. Hedeflerini aynı tutarak yeniden yapılanmak için reform hareketlerine girişmiştir. Yaptığı reformların çoğunluğunda Kırım Savaşı'nı gerekçe göstererek hareket etmeyi tercih etmiştir.¹⁰¹ Kırım Savaşı'nın kaybedilmesiyle Rusya'nın dış politikada gururu sarsılmıştır. Çar II. Aleksandr, Rusya'nın aldığı yenilginin nedeni olarak askeri sisteminin eski oluşunu ve çağın gerisinde kalmış olduğunun farkına varmıştır. Yeni Çarın işleri ele alınca bu duruma son vermek için giriştiği reform hareketlerinin başında askeri sistem gelmiştir.¹⁰² Kafkasya bölgesine yönelen Çar II. Aleksandr, akrabası olan Aleksandr Baryantinskiy'i askeri sistemi yeniden düzenlemesi için görevlendirmiştir. Baryantinskiy'e Kafkasya Genel Valiliği'ni yönetme görevini vermiştir. Orduda yeni düzenlemeler yapılmış ve Kırım yenilgisinin intikamını almak için Kafkasya'daki Şeyh Şamil öncülüğünde yürütülen direnişe son verilmiştir.¹⁰³ Kırım zaferinin ardından Kafkasya'daki Rus baskısı arttı ve direniş hedef alınarak sonlandırılmıştır.

2.4. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı

Rusya, Kırım Savaşı'nda aldığı yenilgiye rağmen Osmanlı Devleti'nden uzak duramamış ve 1877 de tekrar bir savaş başlatmıştır. Kırım Savaşı yenilgisinden sonra Alman-Fransız münasebetlerinin gerginliğinden yararlanarak 1870 yılında Karadeniz'de tekrardan güçlü konuma gelmek için donanma hazırlamaya başlamıştır. Panslavist hareketlerini tekrar ortaya sürmüştür. 1875 yılında Bosna ile Hersek'te Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan çıkarmıştır. Bu isyanı uluslararası bir boyuta taşıdı. Karadağ ve Sırbistan, Rusların kendilerini teşvik etmesiyle Bosna'dan yana olmuşlar ve Osmanlı Devleti'ne 1876 yılında savaş açmışlardır. Daha sonra Rusya, Sırlara asker ve para yardımında bulunmuştur.¹⁰⁴ Balkanlarda, Osmanlı Devleti'ne karşı

¹⁰¹ George Vernadsky, **Rusya Tarihi** (Çev: Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak), İstanbul, Selenge Yayınları, 2009, s. 271.

¹⁰² N. V. Yelisseyeva, **Yakın Çağlar Tarihi** (Çev: Özdemir İnce), İstanbul, Konuk Yayınları, 1978, s. 153.

¹⁰³ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul, Nesil Yayıncılık, 1993, s. 24.

¹⁰⁴ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 353-354.

yapılacak herhangi bir isyan hareketi Rusya tarafından destek bulmuştur.

24 Nisan 1877 yılında Rusya'nın saldırısı ile başlayan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rumi takvime göre 1293 yılına rastladığı için 93 Harbi olarak da adlandırılmaktadır. 93 Harbi, Tuna ve Kafkas Cephesi'nde meydana gelmiştir.¹⁰⁵ Rusya, Osmanlı Devleti'ne hem doğu sınırından hem de batı sınırından saldırmıştır. Osmanlı Devleti iki cephede de Rusya ile mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Ruslar savaş ilanından önce Romanya'ya girerek hızlı bir şekilde Tuna'yı geçtiler ve Osmanlı Devleti sınırına yaklaşmışlardır.. Rus ordusunu Nikola Nikolayeviç idare ediyordu. Rus ordusu, Balkanlardaki Şipka geçidini işgal etmişlerdir. Edirne ve İstanbul, Rusların asıl hedefi olmuştur. Fakat Osmanlı ordusunun komutanı olan Osman Paşa Pilevne'yi bir kale gibi kullanarak Rusları durdurmayı başarmıştır. Rus ilerleyişi büyük bir metanet sonucu durdurulmuştur. Kafkas cephesinde ise büyük bir ordu ile harekete geçen Rusya, Balkan cephesinde olduğu gibi burada da kahramanca bir müdafaayı karşısında bulmuştur. Kafkas cephesinde Rusları karşılayan komutan Muhtar Paşa'dır. Rus ordusuna karşı tüm direnişlere rağmen 16/28 Kasım 1877 yılında Kars Kalesi'ni almayı başarmıştır.¹⁰⁶ Rusya, Osmanlı Devleti'ne saldırdığı sıralarda Osmanlı Devleti, Balkan devletlerinin isyan hareketleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Rusya'nın saldırısını beklemediği için hazırlıksız bir şekilde savaşa tutuşmak zorunda kalmıştır. İngiltere, Osmanlı-Rus savaşı sırasındaki tarafsızlığını ve takınacağı tavrı şu hükümleri içeren notası ile bildirmiştir;

- 1) *“İngiltere, savaş karşısında tarafsızlığını ilan etmiştir ve kendisinden yardım beklememesini de Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir.*
- 2) *İngiltere, Hindistan ile dünya ticaretinin güvenliği için gerekli olan Suveyş Kanalına hiçbir zarar verilmemesini, savaşan taraflardan ister.*
- 3) *İngiltere, İstanbul şehrini, şimdiki sahibinden başkasının eline geçmesine*

¹⁰⁵ Hakkı Yapıcı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Yabancı Devletlerin Tutumu", **The Journal Of Academic Social Science Studies**, Sayı: 5, (2012), s. 326.

¹⁰⁶ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, ss. 354-355.

kayıtsız kalmaz.

- 4) *İstanbul ve Çanakkale boğazlarının bugünkü rejimi hiçbir şekilde değiştirilemez.*
- 5) *İngiltere'nin, Basra Körfezi'nde, korumaya mecbur olduğu çıkarları vardır.*
- 6) *İngiltere, Bulgaristan işgal edilecek olursa bunun geçici olacağı hususunda çarın vermiş olduğu teminatı tekrar hatırlatır.*
- 7) *İngiltere, savaş karşısındaki tarafsızlığını bu şartlara bağlı olarak sürdürecektir.*"¹⁰⁷

İngiltere, tarafsızlığını ve hangi durumlar karşısında ne yapacağını bu nota ile bildirerek Rusya karşısında Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin yerini tamamen Rusya'ya bırakamayacağını da açıkca bildirmekten de geri durmamıştır. Çünkü İngiltere'nin en önemli gelir kaynaklarından olan Hindistan sömürgesinin yolunu Rusya gibi güçlü bir devletin tıkamasını istememiştir. Kendi çıkarlarına zarar verilmediği sürece İngiltere savaşa karışmama kararı almış ve bu kararını açık bir şekilde bildirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti ilişkileri 1877-1878 yıllarında dostane bir şekilde devam etmiştir. Osmanlı Devleti savaşta kullanmak için Amerika'dan silah satın almıştır. Avusturya ise Osmanlı Devleti gibi farklı etnik unsurlardan oluşan bir devlet olduğu için savaşta Rusya'nın fazla ileri gitmesini istememiştir. Almanya ise Rusya'dan yana bir tavır takınmıştır ve Rusya savaş sırasında almış olduğu küçük yenilgilerden dahi rahatsızlık duymuştur.¹⁰⁸ Büyük devletler savaşta tarafsız kalmayı tercih etmelerine rağmen yine de çıkarlarına aykırı bir durum karşısında tepkilerini belirtmekten geri durmamışlardır.

Ruslar, Balkan cephesindeki Plevne'de başarısız olunca Romenlerden yardım alarak Plevne'ye karşı tekrar harekete geçmişlerdir. Plevne, 5-6 ay boyunca kuşatılmıştır, Osman Paşa, Ruslar tarafından esir alınmıştır. 10 Aralık 1877 yılında Plevne

¹⁰⁷ Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, s. 507.

¹⁰⁸ Yapıcı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Yabancı Devletlerin Tutumu", ss. 326-330.

düşünce Ruslar, Filibe ve Edirne'yi de almışlardır. Edirne'den ileriye yürüyerek İstanbul'u almak için harekete geçmişlerdir. Savaşın başında tarafsızlığını ilan eden İngiltere, Rusların İstanbul'a doğru hareket etmesi karşısında buna engel olmuştur. İngiliz donanması İstanbul'a gelerek Ruslara karşı burayı koruma altına almıştır. Ayastefanos'a gelen Rusların amacı İstanbul'u almaktı olmuştur. Ancak İngiliz donanmasını görünce durdular. Rusları durduramayacağını ve savaşı kazanamayacağını anlayan II. Sultan Abdülhamid'in yapmış olduğu barış müzakeresine Rusya, İngiltere karşısında olumlu cevap vermek zorunda kalmıştır. Bu barış görüşmesi 3 Mart 1878 yılında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile sona ermiştir.¹⁰⁹ Anlaşmanın Ayastefanos'ta** imzalanmasını Rusya istemiştir. Böylelikle gücünü diğer devletlere göstermeye çalışmıştır.

2.4.1. Ayastefanos Barışı (3 Mart 1878)

Rusya, Ayastefanos Barışı'nın hükümleri ile eskiden bu yana var olan Rus arzusunu gerçekleştirecek nitelikte maddelere yer vermiştir. Ayastefanos'un maddeleri ile Balkanlara yerleşip burada hakimiyet kuruyor ve İskenderun ile Basra körfezlerine çıkmayı elde ediyordu. Rusya'nın bu isteklerine, savaşın başında tarafsızlığını ilan eden hiçbir devlet mücadele etmemiştir. Anadolu topraklarında güçlü bir Rusya bulunması, güç dengesini bozacağından özellikle İngiltere bu durumu kabul etmemiştir. Ayrıca Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi ülkeler, Balkanlarda Rusya gibi güçlü bir devletin var olmasını, kendi gelişimlerini durduracağından kabul etmemişlerdir. Büyük devletlerin Ayastefanos Barışı'nın hükümlerini kabullenmemesinden dolayı Berlin'de bir kongre düzenlenerek hükümler üzerinde ortak yol bulunması kararlaştırılmıştır.¹¹⁰ Osmanlı Devleti'ni, Rusya'nın eline bırakmak kendi maddi ve manevi durumlarına da zarar vereceğinden bu barışı yürürlüğe koymadan imha etmek için Berlin Kongresi'nde harekete geçilmiştir.

¹⁰⁹ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 355.

** Bugünkü Yeşilköy'ün eski ismidir.

¹¹⁰ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 355.

2.4.2. Berlin Kongresi ve 1878 Berlin Antlaşması

Ayastefanos Barışı ile Rusya ortaya büyük bir Bulgaristan çıkarmıştır. Bulgaristan'ın ortaya çıkışı Avusturya'nın yolunu kesmiştir. Rusya'ya Balkanlarda ve Asya'da güçlü bir devlet olma yolunu açmıştır. Bu sıkıntıların giderilmesi için 13 Haziran 1878 yılında Berlin Kongresi toplanmıştır. Yapılan bu kongre bir ay kadar sürmüştür ve kongre sonunda 13 Temmuz 1878 yılında Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşmasında şu esaslar genel olarak yer almıştır;

- 1) *“Bulgaristan: Bulgaristan, Ayastefanos'ta olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne vergi bağı ile bağlı özerk bir prenslik oluyordu. Bir Hristiyan hükümeti ve milis askeri olacaktı. Osmanlı askeri bulunmayacaktı. Bulgaristan'da Osmanlı askeri bulunmayacaktı. Bulgaristan prensini halk seçecek fakat büyük devletlerin hükümdar ailelerinden hiç kimse Bulgaristan Prenslığı'ne seçilmeyecekti.*
- 2) *Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırları (mad. 58-60) Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'ya terk ediyordu. Batum serbest liman olacaktı. Rusya da Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne aide ediyordu. Kotur Şehri ve topraklarını da Osmanlı Devleti, İran'a terk ediyordu.*
- 3) *Savaş Tazminatı: Berlin Kongresinde de Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya savaş tazminatı ödemesine karar verilmiştir ki, bu konuda iki devlet arasında iki anlaşma yapılmıştır. Tazminatın nasıl ödeneceği bu anlaşmalarda yer almaktadır.”¹¹¹*

Osmanlı Devleti, Rusya ile yaptığı 93 Harbi'nde ağır bir yenilgi alarak ağır bedeller ödemiştir. Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması ile Müslüman nüfunun büyük bir kısmını da beraberinde kaybetmiştir. Kars, Ardahan ve Batum artık Rusya'nın hakimiyeti altına

¹¹¹ Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914, s. 515-517.

girmiştir. Kars kırk yıllık bir dönem boyunca Çarlık Rusya tarafından yönetilmiştir. Kars sancağında Ardahan, Oltu ve Batum Rusların eline geçmiştir.¹¹² Özellikle bu bölgelerin kaybedilmesi ile Osmanlı Devleti bir nevi Anadolu'nun kapısının anahtarını da Ruslara vermiştir.

¹¹² İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 176.

II. BÖLÜM

RUS İSTİLASI SONRASI KAFKASYA

2.1.Kafkasya’da Rus Hâkimiyetinin Kurulması

Doğu Kafkasya’daki direniş mücadelesi 6 Eylül 1859 yılında Şeyh Şamil’in Ruslar tarafından ele geçirilmesi ile büyük bir darbe almıştır. Batı Kafkasya’daki direniş ise 1864 yılına kadar buradaki Çerkesler tarafından sürdürülmüştür. 1848 yılında Çerkes direnişinin başına Muhammed Emin geçmiştir.¹¹³ Muhammed Emin, Şeyh Şamil’in Doğu Kafkasya’daki direnişinin aynısını gösterememiştir. Şeyh Şamil’in Rus kuvvetleri tarafından ele geçirildiğini duyunca 1859 yılında direnişi bırakmıştır. Yanında bulunan 100.000 kadar silahlı adamı ile Çarın hâkimiyetini kabul etmiştir.¹¹⁴ Rus kuvvetleri Doğu Kafkasya’yı ele geçirerek Batı Kafkasya’daki direnişin gücünü ve şiddetini kırmayı başarmıştır.

Rusya Doğu Kafkasya’da başarı elde edince gücünü Batı Kafkasya’da yoğunlaştırmıştır. Batı Kafkasya’daki askeri gücünü sürekli takviye ederek savaşa devam etti.¹¹⁵ Kafkas halklarından Abazalar, Ubih, Şapsığlar, Ahçipsu, Hakuçey, Çiket ve Aibzeler Rus kuvvetlerine karşı direnişten vazgeçmeyerek savaşıma devam etmişlerdir. İlk olarak Abazalar, Ubih ve Şapsığlar yenilmişlerdir.¹¹⁶ Geriye kalan son Kafkas direnişçileri Rus kuvvetleri tarafından 21 Mayıs 1864’te yenilgiye uğratılarak Batı Kafkasya’daki Rus-Kafkas savaşı Rus üstünlüğü ile sona ermiştir.¹¹⁷

21 Mayıs 1864 yılında Kbaade de son direniş hareketine de son veren Rus kuvvetleri Kafkasya’da etkin güç olmayı başardı. Kafkasya bölgesini ele geçirmek için 250.000 askeri kuvvetle savaşmıştır.¹¹⁸ Rusya için Kafkasya önemli stratejik alanlardan birisi

¹¹³ Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, ss. 117-119.

¹¹⁴ Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, s. 121.

¹¹⁵ N. Luxembourg, **Rusların Kafkasya’yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil** (Çev: Sedat Özden), İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1998, s. 269.

¹¹⁶ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 62.

¹¹⁷ Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, s. 121.

¹¹⁸ Karataş, “19. Yüzyılda Balkanlar Kafkas Muhacirlerinin İskânı”, ss. 355-356.

olmuştur. Bu nedenle askeri gücünü kullanmaktan kaçınmamıştır. Böylece Çerkeslerin Şeyh Şamil'den sonraki süreçte devam eden kanlı direnişi bitmiştir. Artık Kafkasya coğrafyası Rus hâkimiyetine teslim olmuştur. Rus-Kafkas mücadelesi Rus kuvvetlerinin üstünlüğü ile sona ermiştir.

2.2.Rusların Kafkasya Ahalisine Karşı Tutumları

Kafkasya bölgesinde etkin konuma geçen Rusya, bölgede herhangi bir kontrolsüzlüğün ortaya çıkmasını istememiştir. Kendisine karşı meydana gelecek yeni direnişlerin baş göstermemesi ve buradaki halkın kontrolünün kolaylıkla sağlanabilmesi için dağlarda yaşamakta olan halkı düzlük bir alan olan Kuban bölgesinde yerleştirilmesi üzerinde çalışmalara başlamıştır. 1860 yılında başlayan bu strateji ile Kafkas halklarını uysallaştırılmayı amaçlamıştır.¹¹⁹ Kafkas halklarından kurtulmak isteyen Rus kuvvetleri burada yaşayan insanları yerlerinden etmekten çekinmemiştir. Onlara istediği şekli verebilmek için göz önünde bulunan alanlara yerleştirilmelerini tercih etmiştir. En önemlisi birlikte bir kuvvet meydana getirmemeleri için sürgüne bile göndermeyi planlamışlardır.

Kafkas halklarının vatanlarından başka yerlere göndermek için harekete geçen Rusya Müslüman ve Türk olan unsurun sahip olduğu arazilere el koymuştur. Toprağını alıp zor durumda bıraktığı bu insanları aşırı ağır vergi yükleri ile mükellef tutmuştur. Halk yoksul düşürülerek direnme gücü yok edilmeye çalışılmıştır.¹²⁰ Kafkas halkı bu zor şartlar ile yaşamaya maruz bırakılmıştır. Rusya tüm kötü koşulları uygulayarak halkı yıpratmaya ve dirençlerini kırmaya çalışmıştır. Ayrıca Rusya, Müslüman olan halkı zorla Hristiyanlaştırmaya, kendi dini inancını benimsetmeye çalışmıştır.¹²¹ Müslüman din adamlarının halkın gözündeki değerini yok etmek ve tesirini azaltmak için faaliyetlerde bulunmuştur. Din adamları da askere alınarak Müslümanlarda

¹¹⁹ Tuğan Kumuk, **Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü, Vatanından Uzaklara Çerkesler** (Çev: Murat Paşu), Bölüm 1, Chiviyazıları Yay, İstanbul, 2004, s. 20.

¹²⁰ Hilmi Bayraktar, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)", **Bilig Dergisi**, Sayı:45, (Bahar 2008), s. 47.

¹²¹ Adem Kara, "XIX. Yüzyılda Çorum'da Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Yaşanan Sorunlar", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı:8/6, (Spring 2013), s. 335.

yemesi haram olan yiyecekler zorla yedirilmeye çalışılmıştır. Rusça bilmeyen din adamlarına görev yapma yetkisi verilmemiştir.¹²² Kafkas halklarının maddi manevi tüm değerleri değiştirilip yok edilmek istenmiştir.

Kafkas halklarının direncini kırmak isteyen Rusya bulundukları alanı terk ettirmeye için sahip oldukları her şeye acımasızca zarar vermeye başlamıştır. Tarlalarını yakarak mahsul elde etmelerini engellemiştir. Köyleri harap ederek yaşam alanlarına saldırılarda bulunmuştur.¹²³ Yiyecek bulamayan insanlar ağaç kabuklarını tüketerek hayatta kalmaya çalışacak duruma dahi gelmişlerdir.¹²⁴ Tarlalarını yakıp, evlerini yıkarak ve hayvanlarına zarar vererek onları çaresizliğin içinde bırakmıştır. Tüm bunların yanı sıra insanların canına da verilen zararlar sonunda, Kafkasya'daki insanlara canlarını kurtarmak için vatanlarından vazgeçmekten başka bir yol bırakmamıştır.¹²⁵ Bu yollar ile göç ettirmeyi başardığı çok sayıdaki Kafkas yerlilerinin yerine Hristiyan ve Rus nüfusu yerleştirmiştir.¹²⁶ Böylece Kafkasya'da Rus istek ve arzuları doğrultusunda bir toplum meydana getirmeyi amaçlamışlardır. Kafkas halkının nüfusunun çoğunluğu başka yerlere gönderilerek eritmeyi, kalan kısmı ise Ruslaştırmayı planlamışlardır.

Kafkasya'da Rusların istediği gibi bir oluşumun gerçekleşmesine Kafkas halklarının karşı çıkması üzerine Rus kuvvetleri tarafından baskı ve şiddet uygulamalarından kaçınılmamıştır. Rus kuvvetlerinin yaptığı suçlar cezasız bırakılır iken Kafkasyalı bir Müslüman suçsuz olduğu zaman bile cezalandırılmıştır. *“Sivil bir Rus'a saldırının cezası sorgusuz sualsiz en az yirmi kişinin sürgün edilmesidir. Aynı suç bir Rus memuruna karşı işlenirse sürgün edilenlerin sayısı yüz kişiye çıkmaktaydı. Fakat bir Rus bir Müslümanı öldürdüğü zaman herhangi bir ceza almıyordu. Aksine ölen*

¹²² İpek, “Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri,” s. 281.

¹²³ Murathan Keha, “1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu”, **Ekev Akademi Dergisi**, Sayı: 57, (Güz-2013), s. 95.

¹²⁴ Hilmi Bayraktar, “Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s. 408.

¹²⁵ Şahin, “Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği” s. 2788-2789.

¹²⁶ İhsan Satış, “Kırım Savaşı'ndan Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar,” **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: XII/1, (Yaz 2012), s. 519.

*şahsın ebeveynleri, resmi makamlara yaptıkları şikâyetten vaz geçinceye kadar sorgulanıyor veya tehdit ediliyordu. Irzına tecavüz edilen bir Müslüman kadın, kendine tecavüz edenleri öldürdüğü için, tutuklandıktan sonra işkenceye maruz bırakılmıştır.*¹²⁷ Müslüman halkın namusunun ve canının Rusya nezdinde bir değeri yokken Rus asıllı birine yapılan saldırıların haklı ya da haksız olduğuna bakılmadan ağır bir şekilde cezalandırılmıştır.

Kafkas halkının göç etmesini isteyen Ruslar, Kafkas halkının 25 yıllık süre için askere alınacağını ve bu süre içerisinde Osmanlı Devleti ile savaş halinde İslam âleminin halifesine karşı savaşıacakları söylentisini etrafa yaymışlardır.¹²⁸ Kafkas halklarını istemedikleri hareketi yapmakta zorunlu bırakarak tek seçenek olarak gitme yolunu seçmelerini istemişlerdir.

2.3. Rus Baskısı Sonucu Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Göç

İnsan veya insan topluluklarının yaşadıkları alanlardan, başka bir alana geçici ya da devamlı olarak kalma suretiyle gitmelerine göç adı verilir.¹²⁹ Göç ile insanlar yaşadıkları alanlardan farklı bir alanda yaşamaya başlar. Göç kavramı birçok nedene bağlıdır ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Göç kavramını kategorize ederken; göçün meydana geldiği alana, göçe katılmış olan insan miktarına veya göçü meydana getiren özel sebeplere bakılarak değerlendirilir.¹³⁰ Böylece göç kavramı farklı başlıklar altında yer alabilir.

Göçün nedenleri siyasi, ekonomik, kültürel, dini ve güvenlik gibi açılardan da ele alınabilir.¹³¹ Tarih boyunca bu tür sebepler göçün başlıca nedenleri arasında yer almıştır. Bunların yanı sıra göçleri isteğe bağlı ve zorunlu göç olarak iki kısımda değerlendirebiliriz. İsteğe bağlı göç, kişilerin kendi rızaları doğrultusunda

¹²⁷ İpek, “Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri,” s. 285.

¹²⁸ Mehmet Güneş, “Kafkasya Muhacirlerinin Karahisar-ı Sahib’de İskânı ve Karşılaştıkları Sorunlar (1861-1895)”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, C: XVIII, (Haziran 2014), s. 423.

¹²⁹ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 1.

¹³⁰ Tolga Akay, “XIX. Yüzyılda Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne Yönelik Göç Hareketinde Sinop’un Yeri”, I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi, 06-09 Ekim, Sinop 2011, s. 4.

¹³¹ Engin Dücan, “Türkiye’de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenlerinin Bölgesel Analizi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 2, (2016), s. 168.

gerçekleşmektedir. Zorunlu göçün meydana gelmesinde ise dışarıdan gelen ve insanları göçe mecbur bırakan bir takım sebepler mevcuttur. Zorunlu göçlerin sebepleri şunlardır;

- “1. Coğrafi ve tabii şartların yaşamayı olumsuz kılmasıyla meydana gelen göçler,
2. Devletin bir takım gelişime ve kalkınma amaçlı programlarının başarısı için gerekli olan yer değiştirme hareketleri,
3. Sosyo-kültürel sebeplere bağlı zorunlu göçler,
4. Savaşlar, uluslararası anlaşmalar dolayısıyla yapılan nüfus mübadeleleri,
5. Bir devletin bazı grupların veya toplulukların varlığına son vermek üzere takip ettiği politikalar neticesinde ortaya çıkan göçler.”¹³² Bu gibi nedenler insanları zorunlu olarak bulundukları mekânları terk etmek ve başka bir yere göç etmek zorunda bırakmıştır.

Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne yapılan göçler zorunlu göç kapsamı içerisine girmektedir. Rusya, Kafkasya’da hâkimiyetini kurduğunda burada kesinlikle Kafkas halkını görmek istememişlerdir. Özellikle konumu itibari ile önemli gördüğü alanlardan Kafkas halklarını temizlemek istemiştir. Rusya buradaki Kafkas halklarına, ya Rusya’ya ait olan başka bir alanda yaşamayı kabul etmeleri ya da Osmanlı Devleti’ne göç etmeleri şeklinde iki seçenek sunmuştur. Rusya Kafkas halklarını burada istemediğinden, Osmanlı Devleti’ne göç etmesi için buradaki insanlara ağır saldırılarda bulunmuştur. Onları zorunlu göçe tabii tutmuştur.¹³³ Kafkas halkı uzun yıllar vatanları için mücadele verdikten sonra Rus baskısı sonucu vatanlarını, mecburen terk etmek zorunda kaldıkları için meydana gelen göç olayı zorunlu göç kapsamı içerisindedir.

¹³² Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 3- 4.

¹³³ Şahin, “Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu’da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği” s. 2790.

Göç kavramından sonra bir diğer önemli kavram göçmen kelimesidir. Göçmen kavramı ile mülteci veya muhacir kavramı eş anlamlı olup, göç ile yaşadığı yeri değiştirmiş olan şahıs için kullanılır.¹³⁴ Kafkasya'dan gelen göçmenlere ise genel olarak Çerkes ismi verilmiştir.

Rus baskısı sonucu Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler ilk olarak 1783 yılında meydana gelmiştir.¹³⁵ 1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı alması ile başlayan göç hareketlerinde, Rusya'nın Hristiyanlığı yaymak için uyguladığı stratejiler etkili olmuştur. Camilerin kiliseye çevrilmesi, bilgili insanların sürgün edilmesi ve haksız yollarla önemli mevkilere Rusların getirilmesi gibi durumlar karşısında göç başlamıştır.¹³⁶ Bu göç hareketleri bireysel ve az sayıda meydana gelmiştir. Rus istilasının artması ile göç eden kişi sayısında da artışlar meydana gelmiştir. Özellikle toplu sayıda yapılan göçler 1856-57, 1860-62 ve 1864-65 yılları arasında yoğunlaşmıştır.¹³⁷ Rusların 1821 yılında Kafkasya halkına karşı davranışları farklılık göstermeye başlamıştır. Kafkas halkına karşı özellikle katı davranışlar sergilenmiştir.¹³⁸ Kafkas halkları üzerinde baskı ve şiddetin daha 1821 yıllarda yoğun olarak başlaması sonraki dönemlerde ne derece fazlalaştığını anlaşılmasında önemlidir. Az sayıda ve bireysel olarak yapılan göçler, Rus istila ve baskısının artması ile çok büyük bir yoğunluk kazanmıştır.

Rusya'nın, Kafkasya bölgesinde varlık gösterdiği ilk zamandan, hâkimiyetini kazandığı 1864 yılına kadar geçen zaman içerisinde uyguladığı birçok politikanın tek amacı bölgeyi ele geçirmek olmuştur. Özellikle bölgede Rus ilerleyişine karşı duran direnişçilerle uzun yıllar çarpışmıştır. Bölgede varlık göstermeye başlayınca burada kendisine direniş gösteren Müslüman Kafkas halkları yerine uysal kendisine sıkıntı

¹³⁴ Samet Mansuroğlu, Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler (1914-1938), **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 14.

¹³⁵ Sedat Kanat, Osmanlı Devleti'ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011, s.32.

¹³⁶ Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", s. 93.

¹³⁷ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 81.

¹³⁸ Mustafa Aydın, **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, İstanbul, Bilimevi Basın Yayım, 2005, s. 170.

çıkarmayacak Hristiyan ve Rus nüfusu yerleştirmek istemiştir. Bölgedeki yerli halkı ise baskı, zulüm, yıldırma ve şiddet gibi zorlayıcı yollar ile göç etmeye itmiştir.¹³⁹ Kafkas halkı zorunlu kaldığı için vatanlarından ayrılmışlardır.

Rusya için Kafkasya'yı itaat altına almanın en uygun yolu yerli halkı buradan göndermek olmuştur. Bu yol ile Rusya kolay, kesin ve hesaplı bir şekilde Kafkasya'ya sahip olmayı amaçlamıştır. Göçmenlerin, Osmanlı Devleti'ne gidişini kolaylaştırmak için 10 Mayıs 1862'de Rusya tarafından göçmenler için komisyon kurulmuştur.¹⁴⁰ Böylece Kafkasya'daki yerli halk daha hızlı bir şekilde ihraç edilmesinin yolu açılmıştır.

Vatanlarını bırakıp göç etmek istemeyen Kafkas halkları için uyması gereken kurallar hazırlanmıştır. Bu kurallar;

“1- Kafkas Ahalisi dinlerini terk ederek Ortodoks Hristiyanlığı seçecek,

2- Rus göçmenlerin ticaret ve ulaştırma merkezlerine iskân edilmeleri kabul edilecek, yerli Kafkas halkının zirai araç-gerecine ve hayvanlarına el konularak, Rus göçmenlerine angarya hizmette mecbur olacaklar,

3- İskân mahallerinde verimli araziler, Rus göçmenlerine bırakılacak, Kafkas halkı kendi arazisini ve daha az verimli ve hatta kurak arazi ile değiştirmek mecburiyetinde kalacak,

4- Bütün Kafkas halkı silahlarını bırakacak yâda bütün Rus ordusunda hizmet verecek,

*5- Rus Çarının isteklerine kayıtsız şartsız itaat ederek, gösterilen mahallere yerleştirilecek,”*¹⁴¹ şeklindeki kurallar Müslüman Kafkas halklarına hiç bir hak

¹³⁹ Karataş, “19. Yüzyılda Balkanlar Kafkas Muhacirlerinin İskânı”, s. 357.

¹⁴⁰ Kumuk, **Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü, Vatanından Uzaklara Çerkesler** (Çev: Murat Papşu), s. 20.

¹⁴¹ Gökhan Bolat, “Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü” , **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3 Sayı: 6, Nisan 2013-Ekim 2013, s. 135.

tanımayarak, Rus kuvvetlerinin istediği gibi hizmetinde kullanabilmesine olanak sağlayan nitelikte hazırlanmıştır.

Kafkasya'dan Rus kuvvetlerinin tüm olumsuzluklarına rağmen ayrılmak istemeyen halk, Rus saldırılarına maruz kalarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Saldırılarından canlarını kurtarmayı başaranlar ise kaçarak bulundukları yerleri bırakmıştır.¹⁴² Rus kuvvetleri, yerli halkın Kafkasya'dan gitmesini sağlamak için her türlü yola başvurmaktan geri durmamıştır.

Osmanlı Devleti'ne gerçekleştirilen göç hareketinin kontrollü bir şekilde yapılması için Rus ve Osmanlı Devleti 1860 yılında bir anlaşma yapmıştır. Anlaşma gereğince Osmanlı Devleti'ne 50.000 Çerkes göçmen alınması kararlaştırılmıştır. Düşünüldenden çok fazla miktarda göçmenin gelmesi ile 1866 yılında 1 milyon Çerkes göçmenin Anadolu'ya yerleştirildiği tahmin edilmektedir. Kafkasya'dan 1856'da başlayıp 1914 yılına kadar geçen süre zarfında gelen toplam muhacir sayısı ise 6.425.0000 olarak tahmin edilmektedir.¹⁴³ Rus istilasından kaçan Kafkas halkı akın akın Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.

Kafkasya'dan Osmanlı'ya yapılan göç hareketinde kara ve deniz yolu olmak üzere iki temel ulaşım şekli tercih edilmiştir. Kara yolunu tercih eden muhacirler Kars, Ardahan, Artvin ve Erzurum üzerinden Anadolu'ya gelmişlerdir. Karayolu ulaşımı deniz yoluna göre daha uzun zaman aldığı için muhacirler uzun bir süre boyunca yolculuk yapmak zorunda kalmışlardır.¹⁴⁴ Deniz yolu ile gelmeyi tercih eden Muhacirler ise Trabzon, Samsun, Sinop ve İnebolu limanlarına gelerek Anadolu'ya ulaşmışlardır.¹⁴⁵ Muhacirleri bu limanlara Fevaid-i Osmaniye, Tersane-i Amire, Tuna, Bursa ve Rus kumpanyaları ulaştırmıştır. Ayrıca ticaret gemileri de kiralanarak göç

¹⁴² Mehmet Demirtaş, "Osmanlı'ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları", **Bilig**, Sayı: 57,(Bahar 2011), s. 21.

¹⁴³ Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", s. 96.

¹⁴⁴ Demirtaş, "Osmanlı'ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunlar", s. 19.

¹⁴⁵ İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri," s. 292.

etmek için kullanılmıştır.¹⁴⁶

2.4.Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan Göçe Yaklaşımı

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti giderek sınır daralması yaşamıştır. Bu sınır daralmaları ile Hristiyanların eline geçen bölgelerde yaşamak istemeyen Müslüman halk, Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlı Padişahının halife sıfatının bulunması da Müslüman olan insanların göç etmeleri üzerinde oldukça etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'ne hem Balkanlardan hem de Kafkasya'dan muhacirler gelmiştir.¹⁴⁷

Osmanlı Devleti sadece ortak din birliği olan göçmenleri değil baskı ve zulüm altında olan farklı etnik ve dini müesseselere mensup insanları da kabul etmiştir. Bulundukları alanlarda yaşayamayacak duruma gelen insanlara Osmanlı kapısı daima açık tutulmuştur.¹⁴⁸ Kendisine sığınmış olan Polonyalıların ve Yahudilerin Osmanlı Devleti'nden geri çevrilmediği görülmüştür.¹⁴⁹ Osmanlı Devleti bünyesine muhacir dâhil ederken dini, etnik, siyasi vb. durumlara bakmaksızın insani değerler ile hareket etmiştir.

Kafkasya'da Rus istilasına karşı verilen mücadele, Rus üstünlüğü ile son bulunca burada yaşamakta olan yerli Müslüman halk zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Rus hâkimiyeti altında çaresiz kalan Kafkas halkları, özgürlükleri için göç etmeyi tercih etmiştir. Ruslar istemedikleri Abhaz, Çerkes, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstanlı halkı ve bölgeden göçe bu halka mensup üyeler tabi tutulmuştur. Buradaki insanlar Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmışlardır.¹⁵⁰ Böylece Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine doğru yoğun bir göç dalgası meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti, kaybettiği topraklarda bulunan Türk-Müslüman unsuru kendi

¹⁴⁶ Demirtaş, “Osmanlı’ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları”, s. 19.

¹⁴⁷ Ferhat Berber, “Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskanı (1860-1876)”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 3, (Aralık 2013), s. 170.

¹⁴⁸ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 94.

¹⁴⁹ Nazan Çiçek, “Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimet: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864- Mayıs 1865)”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S. 1,(2009), s. 72.

¹⁵⁰ Ufuk Tavkul, **Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya** (Edt: Okan Yeşilot), İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 81.

bünyesine dâhil etmek durumunda kalmıştır. Osmanlı toprağını ele geçiren ülkeler burada bulunan halkı göçe zorlaması nedeniyle göçmenler kendilerine Osmanlı ülkesinde yer bulmuşlardır. Osmanlı Devleti, göç hareketini olumlu karşılayarak dini, kültürel ve insani birçok bağı bulunan kitleleri kaderine terk etmemiştir.¹⁵¹ Osmanlı Devleti çok sayıda muhacire kucak açarak onlara ev sahipliği yapmıştır.

Osmanlı Devleti, göçler ile hem Rus baskısındaki halka yardım etme amacını hem de kendi bir takım özel kalkınma planını gerçekleştirmek istemiştir. Osmanlı Devleti'nin göç ile elde etmeyi planladığı kalkınma projesinin ana hatları;

- Toprağın işlenerek tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirmesi,
- Bataklık alanların kurutulmasının sağlanması,
- Vergi geliri elde edilmesi,
- Asker elde edilmesi,
- Nüfus oranının artması,
- Devlet otoritesinin güçlenmesi¹⁵² şeklinde olmuştur. Osmanlı Devleti, nüfusuna muhacirlerin katılması ile güçlenebilecek ve Müslüman muhacirler sıkıntılı olarak görülen yerlere yerleştirilerek bu bölgelerde koruma kalkanı oluşturulabilmek amaçlanmıştır.¹⁵³

Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan gelen muhacirlere sahip çıkmıştır. Yaşamlarını sürdürebilmeleri için toprak tahsis edilmiştir. Maddi olarak güç durumda olanlar belirlenerek ekmek yardımı yapılmıştır. Yerli halk da muhacirlerin boş veya terk edilmiş meskenlere yerleştirilmesinde yardımcı olmuşlardır.¹⁵⁴ Osmanlı Devleti, her zaman muhacirleri desteklemiştir. Osmanlı Yerli halkı ile muhacirler arasındaki durumlarda genelde aldığı kararlar muhacirler lehine olmuştur. Devlet, muhacirlerin

¹⁵¹ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 95.

¹⁵² Yalçın Kaya, **Çerkesler III Sürgün ve Soykırım**, İstanbul, Dahi Yayıncılık, 2015, s. 283-285.

¹⁵³ Ahmet Özkiraz ve Mehmet Çetin, "1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu", **TESAM Akademi Dergisi**, Sayı:2 (2), (Temmuz 2015), s. 18.

¹⁵⁴ İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri", s. 303-304.

sorumluluğunu üstlenmiştir.¹⁵⁵

Rus kaynaklarında 1858, 1859, 1862 ve 1863 yılının yaz ayında göç eden toplam Çerkes miktarı 80.000 olarak yer almıştır. Bu sayı 1864 yılının ilkbaharında ise 400.000'e çıkmıştır.¹⁵⁶ Saydam, 1856-1876 yılları arasında Osmanlı toprağına göç eden Kırım ve Kafkasyalı muhacirlerin miktarını 1.000.000 ila 1.200.000 arasında değerlendirilmiştir.¹⁵⁷ Karpat, 1858 yılında başlayan göç hareketiyle gelen muhacir miktarının 1859-1879 yılları arasında 2 milyon ulaştığını tahmin etmektedir.¹⁵⁸ Ölüm oranının bu derece yüksek olması yapılan göç hareketinin, göçten çok canını kurtarmak için bir kaçış olduğunu açık bir şekilde göstermiştir.

Kafkasya'dan gelen göçmenler, Rus baskısından kurtulup Anadolu'ya girdiklerinde zulümlerden kurtulmanın ve olumlu karşılanmanın etkisi ile sevinç duymuşlardır. Vatanlarından ayrılmak zorunda kalan göçmenler burada yerli halkın ileri gelenleri tarafından karşılanmışlardır.. Kafkasya'nın bir dağ köyün de 1896'da doğan ve 1922 yılında Türkiye'ye sığınan Temirbolat Kubat anılarını anlattığı kitapta Türkiye'ye girişini şu şekilde tasvir etmiştir; *“Türk tarafındaki Kızılçakçak istasyonuna geldiğimizde gün aydınlanmaya başlamıştı. Başlarında ay yıldızlı şapkalarıyla Türk subay ve erlerini görünce onlara sarılmak, onları öpmek geldi içimden.... vagonlarımıza kucaklar dolusu kırılmış odun ve ekmek getirdiler. ... gece geç vakitte Kars'a geldik. Kars'ın ileri gelenleri, eşrafi Kafkasya'dan göçmenleri karşılamak üzere istasyona gelmişlerdi.”*¹⁵⁹ Anadolu'da samimi bir şekilde karşılanan Kafkas muhacirlerinin artık yeni vatanı Osmanlı toprağı olmuştur.

¹⁵⁵ Özkiraz ve Çetin, “1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu”, s. 17.

¹⁵⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler** (Çev: Bahar Tırnakçı), İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 167.

¹⁵⁷ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 91.

¹⁵⁸ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri** (Çev: Bahar Tırnakçı), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 112.

¹⁵⁹ Demirbolat Kubat, **Muhacirin Hicrandır Ömrünün Yarıısı** (Der: Aytek Kubat), Ankara, KAFDAV İktisadi İşletmesi Yayınları, 2005, s. 319.

2.5. Osmanlı Devleti'nde Muhacirleri Yerleştirme İşlerinin Organizasyonu

Kırım Savaşı'nın ardından Kafkas muhacirleri Osmanlı Devleti'ne akın etmeye başlamışlardır. Kafkasya'dan gerçekleşen göçler toplu halde meydana gelmiştir. Gelen göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması, Osmanlı toprağına yerleştirilmelerinin düzenli bir şekilde yapılması için bu konuyla bir nezaretin ilgilenmesine karar verilmiştir. Ticaret Nezareti, bu işle görevlendirilmiştir. Ancak Ticaret Nezareti'ne, 16 Ağustos 1854'te Şehremaneti de yardımcı olmaya başlamıştır.¹⁶⁰ İstila edilen bölgelerden gelen muhacir miktarı fazla olduğu için iskân edilmeleri ve ihtiyaçlarının karşılanması önem arz etmiştir.

Ticaret Nezareti ve Şehremaneti, muhacirlerle 1860 yılına kadar ilgilendi ve görevini yerine getirmiştir. 1860 yılına gelindiğinde ise hem Balkanlardan gelen göçmenlerin yoğunluğu hem de Kafkasya bölgesinden gelen göçmenlerin yoğunluğundan dolayı artık vazifesini ifa edemez olmuştur. Bu durum karşısında göçmenlerle ilgilenecek yeni bir oluşumun meydana gelmesi zaruri bir ihtiyaç halini almıştır. Bu nedenle 1860 yılında Muhacir Komisyonu kurulmuştur.¹⁶¹ 1860'lı yıllarda yapılan göçlerin miktarı her zamankinden daha fazla olmuştur. Bu yoğun süreç Muhacir Komisyonu'nun çalışmaları altında devam etmiştir.

Muhacir Komisyonu'nun başına Trabzon Valisi Hafız Paşa getirilmiştir. Ticaret Nezareti ve Şehremini yetkilerini Muhacir Komisyonu'na bırakmıştır. Böylece muhacirlerin iskânı, ihtiyaçları ve sıkıntıları ile ilgilenecek tek bir birim oluşturarak kargaşa önlenmiştir.¹⁶² Muhacirin Komisyonu tüm yetkileri kendi bünyesinde topladı. Osmanlı ülkesine gelen muhacirler bu komisyonun yönetimi altında yerleştirilmiştir.

1863-1864 yılları arasında Osmanlı'ya gelen göçmen miktarı fazla olduğu için bir

¹⁶⁰ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, ss. 102-103.

¹⁶¹ Keha, "1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu", s. 97.

¹⁶² Akay, "XIX. Yüzyılda Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Yönelik Göç Hareketinde Sinop'un Yeri, s. 6.

talimatname yayınlanmıştır. Göçün yoğun olarak yapıldığı alanlara gönderilen talimatname daha önceki tarihlerde gelen muhacirleri de kapsar ve genel olarak muhacir yerleştirmesinin nasıl yapılacağını esas alır. 20 maddeden oluşan talimatnamenin içeriği;

- İskân memurlarının görevleri
- Muhacirlerin yerleştirilme koşulları
- Boş hane ve arazilere muhacir yerleştirilmesi
- Muhacirlere verilen yevmiyelerin durumu
- Kafkas kabillerinin ayrı ayrı iskân edilmesi hususu
- Muhacirlere yapılacak yardımın esasları
- Fakir muhacirlere yapılacak yardımın esasları
- Muhacirlerin tahrir defterine kayıtlarının nasıl yapılacağı hususu
- Kölelikle ilgili hususların düzenlenmesi
- Muhacirler arasındaki zanaatkârların yerleşimi
- Görevdeki sorumluluklarını yerine getirmeyen memurlar hakkında uygulanacak olan ceza¹⁶³ gibi ana konuları temel esas almıştır. Muhacirlerin yerleşimi ve sonrasındaki düzen sistemli hale getirilmeye çalışılmıştır.

1866 yılında Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerin yoğunluğunun azalmaya başladığı için vilayet ve sancaklarda bulunan Muhacir Komisyonu'na bağlı memurların görevine son verilmeye başlanmıştır. 1866 yılındaki Muhacirin Komisyonu'nun daraltılması, 9 Mart 1875 yılında komisyonun işine son verilmesi ve yetkilerinin Zaptiye Nezareti'ne iade edilmesine kadar devam etmiştir. Ancak 1877 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nın meydana gelmesi ile Osmanlı Devleti'ne yapılan göçler tekrar yoğunluk kazanmıştır ve 12 Ağustos 1877 yılında Muhacirin Komisyonu tekrar hayata geçirilmiştir.¹⁶⁴ Muhacirin Komisyonu'nun daha önceki göçmenlerin iskân edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılamasındaki başarısı tekrar kurulmasında etkili olmuştur.

¹⁶³ Akay, “ Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)”, ss. 65-69.

¹⁶⁴ Keha, “1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum'un Durumu”, s. 97.

2.6. Kafkas Göçünün Muhacirlere Yaşattığı Zorluklar

Rus istilas ı ile başlayan Kafkas halklarının çilesi göç esnasında da devam etmiştir. Kafkasya'dan yola çıkan bu insanlar yolculuk esnasında da birçok sıkıntı ile karşılaşmışlardır. Muhacirler Kafkasya'dan kaçarken kendilerini almak için gelen gemi, kayık gibi taşıtlara doluşmak zorunda kalmışlardır. Bir kayık dört yüz ile beş kişi arasında muhacir taşımıştır. Muhacirler iç içe bir pozisyonda, zorlu şartlar altında göç etmişlerdir.¹⁶⁵ Göç esnasında meydana gelen deniz kazaları binlerce muhacirin boğularak ölmesine neden olmuştur.¹⁶⁶ Kafkas halklarının büyük bir kısmı yaşadıkları göç hadisesi ile hayatını kaybetmiştir.

Meydana gelen bu göç dalgaları hem muhacirler için hem de göç ettikleri yerlerdeki insanlar açısından birçok sıkıntının yaşanmasına neden olmuştur. Zor şartlar altında Osmanlı Devleti'ne ulaşan muhacirler hastalanmıştır. İlk muhacir göçleri ile görülen tifüs hastalığı vakalarına ilerleyen zamanlarda dizanteri ve ateş de eklenmiştir.¹⁶⁷ Bu hastalıklar hem muhacirlerin hayatlarını kaybetmesine hem de onlarla ilgilenen doktor, asker ve mürettebatın aynı akıbet e uğramasına neden olmuştur. Ayrıca salgın, muhacirlerin geldiği ve kaldığı şehirlerdeki halkada bulaşarak onların da hayatlarını kaybetmesine neden olmuştur.¹⁶⁸ Mayıs ayından şubat ayına kadar geçen süre içerisinde Trabzon'a ulaşmış olan 100.000 muhacirden bu zaman zarfı içerisinde 10.000'i hayatını kaybetmiştir.¹⁶⁹ Kafkasya'dan gelen göçmen sayısının yoğunluğu bu tür sorunların yaşanmasının ana nedeni olmuştur.

Kafkasya'dan Osmanlı'ya yapılan göçler sırasında Trabzon'da bulunan İngiliz Konsolosu Stevens, dış işleri bakanlığına 19.02.1964 yılında yazmış olduğu raporda Trabzon'da meydana göçler şu şekilde tasvir etmiştir; ““Geçtiğimiz üç gün boyunca

¹⁶⁵ Özgür Yılmaz, “1864 Göçü Hakkında Bir Rapor”, **Mavi Atlas Dergisi**, Sayı: 3, (2014), s. 140.

¹⁶⁶ Demirtaş, “Osmanlı'ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları”, s. 21.

¹⁶⁷ Yılmaz, “1864 Göçü Hakkında Bir Rapor”, s. 139.

¹⁶⁸ Çiçek, “Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864- Mayıs 1865)”, s. 65.

¹⁶⁹ Cahit Tutum, **Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler)**, Ankara, Kafkas Derneği Yayınları, 2001, s. 17-19.

üç bin civarında Çerkes şehrimize varmış bulunuyor. Bunların yüzlercesi hastalıktan ve açlıktan ölmek üzere.....Trabzon Valisi Emin Paşa bu talihsiz insanların içinde bulundukları koşulları iyileştirebilmek için elinden geleni yapıyorsa da onun elindeki imkânların da son derece kısıtlı olduğu görülüyor...” şeklindeki ifadesine çevre ile ilgili olarak “*Mezarlıklarda ölüleri defnedecek yer bulunamıyor, şehrin içme suyu ihtiyacını karşılayan ana su kaynağında yüzen Çerkes cesetleri bulunduğu için temiz su bulmakta güçlük çekiliyor, sokaklar pislikten geçilmiyor, erzak ve yakıt giderek tükeniyor, tüm bunlar da salgın hastalıkların yayılmasında önemli rol oynuyordu*”¹⁷⁰, şeklindeki gözlemlere yer verilmiştir. Rapor göç esnasında yaşanan sıkıntıları gözler önüne serilmiştir.

Yaşanan sıkıntıların bir diğer nedeni ise görevlilerin sorumluluklarını yerine getirmemesinden kaynaklanmıştır. Trabzon’da bulunan eczacı Es-seyyid Hüseyin Efendi, 16 Ağustos 1864 yılında Sadaret’e bir mektup yazmıştır. Hüseyin Efendi’nin mektubu görevlilerin yetkilerini kötüye kullandığını anlatmıştır. Muhacirler için gönderilen doktorların muhacirler ile ilgilenmediğini, gönderilen ilaçların ücret karşılığında sattıklarını ve zimmetlerine geçirdiklerini, ilaçların saklandığı ve verilmediği gibi hususlar üzerinde durmuştur. Muhacirlerin, memurların davranışları yüzünden çektiği sıkıntılara yer vermiştir.¹⁷¹ Memurların görevlerini gerektiği gibi yapmamaları aksaklıklara ve sorunlara neden olmuştur.

Muhacirlerin geçici iskân yerlerinde bekletilip belli bir süre yerleştirilememesi de muhacirlerin yaşadığı sıkıntıların nedenlerinden birisi olmuştur. Düzenlerini kuramamaları, yer değişikliği yaşamaları problem oluşturmıştır.¹⁷² Muhacirlerin bazıları kalıcı iskân yerlerine kendileri de gitmek istememişlerdir. Bunun nedeni ise devletin kalıcı yerleşim yerlerine geçenlere verdiği yardım ücretini kesmesidir.

¹⁷⁰ Çiçek, “Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864- Mayıs 1865)”, s. 65.

¹⁷¹ Ayşe Pul, “Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyid Hüseyin Efendi’nin Bir Mektubu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 16, (Kış 2011), ss. 414-415.

¹⁷² Özkiraz ve Çetin, “1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu’da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti’nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu”, s. 16.

Devletten ücret almaya devam etmek isteyen muhacirler geçici yerleşim yerlerinde kalmaya çalışmışlardır.¹⁷³ Kalıcı olarak yerleşeceği alanlara gelen muhacirlere ise sıkıntılarını gidermek için devlet tarafından yardımlar yapılmıştır.¹⁷⁴

2.7.Kafkasya Göçmenlerinin Osmanlı Ülkesinde İskânları

Osmanlı Devleti'nde muhacirlerin iskân edilmesi, göçün yoğun olduğu dönemlerde karmaşık bir hal almıştır. Muhacirlerin yerleşimlerinin sağlanması için önce bir takım ayarlamalar yapılması, yerleşim yerlerinin muhacirler için uygun duruma getirilmesi gerekmiştir. Bu işlem zaman alan bir süreç içerisinde ancak gerçekleştirilmiştir. Fakat göç eden kişi sayısının fazla olmasından dolayı bu süreç beklenmeden muhacirlerin yerleştirilme işlemi en uygun alanlara geçici olarak yapılmıştır.¹⁷⁵ Muhacirlerin yaşayacağı sıkıntılar devlet tarafından en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Geçici yerleşim yerleri arasında ilk sırayı İstanbul almıştır. Özellikle Kasım 1858'den Aralık 1859 yılına kadar geçen süre içerisinde İstanbul'a 17.000'nin üzerinde muhacir gelmiştir. Daha sonra bu muhacirler yerleşecekleri bölgelere gönderilerek 1859 yılı sonlarında 2.400 kişi kalmıştır.¹⁷⁶ İstanbul'dan başka Edirne, İzmir, Çanakkale, Mersin, Samsun, Trabzon ve Sinop'ta muhacirlerin geçici olarak iskân edildiği yerler olmuştur.¹⁷⁷ Göç hareketlerinin yoğunlaştığı 1863 yılında, deniz yolunu tercih eden muhacirler ise Trabzon limanında yoğunlaşmıştır. Trabzon'un coğrafi yapısı muhacirleri geçici olarak iskân etme kapasitesine sahip olmadığından dolayı buradaki göçmenler Sarıdere, Akçakale, Giresun, Sinop, İnebolu, Rumeli, İstanbul ve Samsun'a sevk edilmiştir.¹⁷⁸

Kırım Savaşı döneminde Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirler ilk önce Tuna vilayetine iskân edilirken, 1859 yılı itibari ile gelen göçmen sayısının artması

¹⁷³ Berber, "Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876)", s. 185.

¹⁷⁴ Özkiraz ve Çetin, "1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu", s. 17.

¹⁷⁵ Demirtaş, "Osmanlı'ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları", s. 26.

¹⁷⁶ İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri," s. 293.

¹⁷⁷ Şahin, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği" s. 2797.

¹⁷⁸ İpek, "Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri," s. 295-296.

Karadeniz, Anadolu ve Rumeli bölgelerine de iskân yapılmıştır.¹⁷⁹

Devlet bazı durumlarda muhacirleri iskân edildikleri yerlerden başka yere taşımak zorunda kalmıştır. Bu durumun nedeni ise birbirleri ile anlaşamayan Çerkes kabilelerinin bir araya denk düşmesi olmuştur.¹⁸⁰ Kafkas halkları arasındaki mevcut sosyal ilişki durumlarının etkileri, Osmanlı Devleti'ne yerleştikten sonrada devam etmiştir.

2.8.Kafkasya Göçmenlerinin Osmanlı Ülkesinde Uyum Problemleri

Kafkas halklarının kendi coğrafyalarında cesurca verdikleri mücadeleyi kaybetmeleri bir takım sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlar Kafkas halkları için bir kısım zorlukları da beraberinde getirmiştir. Verdikleri mücadeleler ile yıpranan Kafkas halkları, Rus kuvvetleri tarafından zorla yerlerinden edilmişlerdir. Anadolu ve Rumeli coğrafyasına yerleşmişlerdir.¹⁸¹ Bu durum sosyal, kültürel ve ekonomik olarak bir takım hareketliliğin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir.

Toplumsal, kültürel, coğrafi ve ekonomik kategorilerde farklı yaşam tarzlarına sahip Kafkas göçmenleri Anadolu'ya geldikleri ilk yıllarda bir takım uyum problemi yaşamışlardır.¹⁸² Alışkın oldukları yaşam koşullarından farklı bir düzene yeni gelen tüm birey ve toplumların yaşayacağı durumla Kafkas halkları da karşılaşmıştır.

Kafkasya'dan gelen muhacirler ile Osmanlı halkı arasındaki anlaşamamazlığın en temel nedenlerinden biri iletişim problemidir. Muhacirler ile yerli halk farklı dilleri kullanmışlardır.¹⁸³ Farklı dilleri konuşmak iletişimi olumsuz etkilemiştir.

Muhacirler, maddi yönden sıkıntı içine düşmüşlerdir. Muhacirlerden bazıları hırsızlık

¹⁷⁹ Selma Yel ve Ahmet gündüz, "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyayla'ya Yerleştirilmeleri (1860-1865)", **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı: 3/4, (Summer 2008), s. 960.

¹⁸⁰ Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 26.

¹⁸¹ Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", s. 21.

¹⁸² Özkiraz ve Çetin, "1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu", s. 14.

¹⁸³ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 184.

veya eşkıyalık ederek maddi sıkıntılardan kurtulma yolunu seçmişlerdir.¹⁸⁴ Ayrıca muhacirler Kafkasya’da alışkın oldukları gibi Osmanlı ülkesinde de üzerlerinde silah taşımışlardır. Bu durum asayişsizliğin meydana gelmesine neden olmuştur.¹⁸⁵ Asayişsizliğe son verilmesi için Muhacirlerin silah taşıması yasaklanmıştır.¹⁸⁶ Muhacirler, kendilerini güvende hissetmek ve geçim sıkıntılarından kurtulmak için bu tür yollara başvurmuşlardır.¹⁸⁷

Osmanlı halkı, muhacirlere yardım etmiştir. Ancak kendi işlerini geçinebilmek için daha az bir ücretle yapmakta olan muhacirlere karşı ise asılsız suçlamalarda bulunmuşlardır. Odun yarıcılığı yapanlar bu işi 3 kuruş karşılığında yaparken muhacirlerin aynı iş için 1 kuruş veya 20 para karşılığında yapması üzerine muhacirlere asılsız iftiralar atılmıştır. Yaşlı bir kadının paralarını çaldıkları ve yakalandık yönündeki bu asılsız haberin doğru olmadığı gazete de yer almıştır.¹⁸⁸ Muhacirlerin ucuz iş gücü olarak kullanılması ile işleri sekteye uğrayan halk bu dedikodunun yayılmasına neden olmuştur. Bu durum hem muhacirleri hem de yerli halkı yıpratmıştır.

Muhacirlerin yerleşim işlemleri yapıldıktan sonraki süreçte de uyum problemleri devam etmiştir. Kafkasya’daki coğrafi ve iklim koşullarıyla yaşamış olan göçmenlerden özellikle Suriye ve Yemen gibi sıcak yerlere gidenler uyum sıkıntısı yaşamıştır.¹⁸⁹ Sivas Uzunyayla’ya yerleştirilen muhacirler ise Uzunyayla’nın Kafkasya yaylalarına benzediğinden dolayı uyum sağlamaları daha kolay bir şekilde gerçekleşmiştir.¹⁹⁰ Ancak bu bölgede bulunan muhacirler de bir takım sıkıntı yaşamışlardır. Yaşadıkları sıkıntılar bu kez iklim koşullarından dolayı olmasa bile yerleştirildikleri yerdeki aşiretlerin göçmenler ile çıkarlarının çatışması en büyük

¹⁸⁴ Berber, “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, s. 26.

¹⁸⁵ Ömer Karataş, “19. Yüzyılda Anadolu’da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar Uzunyayla Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı:36, (Kış 2013), s. 84.

¹⁸⁶ Akay, “Kafkasya’dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)”, s. 70.

¹⁸⁷ Özkiraz ve Çetin, “1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu’da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti’nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu”, s. 16.

¹⁸⁸ Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)**, s. 190.

¹⁸⁹ Demirtaş, “Osmanlı’ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları”, s. 34.

¹⁹⁰ Özkiraz ve Çetin, “1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu’da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti’nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu”, s. 16.

neden olmuştur. Uzunyayla'da bulunan Afşar aşireti ile muhacirler arasında sorunlar meydana gelmiştir. Sorunlar devlet eliyle çözüme kavuşturularak muhacirler bölgeye yerleştirilmiştir.¹⁹¹ Osmanlı Devleti, Kafkasya muhacirlerine sahip çıkmış ve desteğini üzerlerinden esirgememiştir. Muhacirlere karşı hoşgörölü ve sahiplenici bir politika takip edilmiştir. İhtiyaçları dönemin şartlarının el verdiği düzeyde karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin muhacirlere karşı olan sahiplenici politikası devamlılık göstermiştir.¹⁹² Osmanlı Devleti, Kafkas muhacirlerinin Müslüman olmasından memnuniyet duymuştur. Ülke içerisindeki Müslüman sayısının ve birliğin artmasını desteklemiştir. Muhacirlerin devlete katılması ile de İslam birliğı oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁹³ Muhacirlere karşı yürütölen bu birleştirici ve bütünleştirici politika, yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen muhacirlerin Anadolu'da uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır.

¹⁹¹ Karataş, "19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar Uzunyayla Örneğı", s. 86.

¹⁹² Özkiraz ve Çetin, "1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu", s. 17.

¹⁹³ Özkiraz ve Çetin, "1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu", s. 18.

III. BÖLÜM

MARAŞ SANCAĞINA KAFKASYA MUHACİRLERİNİN İSKÂNI

3.1. Maraş Coğrafyası ve Stratejik Önemi

Günümüzde Kahraman unvanı ile anılan Maraş'ın coğrafi konumu şu şekildedir; Adana bölgesinde yer alan Maraş; Kuzeyde Sivas, kuzeydoğuda Malatya, doğuda Adıyaman, güneyde Antep, batıda Adana ile Osmaniye ve kuzeybatıda Kayseri ile sınır komşusudur.¹⁹⁴ Maraş konumu itibari ile Türkiye'nin Akdeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinin ortasında bulunmaktadır. Bu bölgelerle sınırı olan Maraş, bölgeler arası geçişte kesişim noktasındadır.¹⁹⁵ Asıl bulunduğu bölge ise Akdeniz bölgesidir.

Ovaları, ılıman iklimi, zengin bitki örtüsü ve akarsuları ile verimli olan Maraş coğrafyası ilk çağlardan bu yana insanlığın yerleşim alanlarından birisi olmuştur. Hititler zamanından başlayan Maraş coğrafyasının önemi günümüzde de devam etmektedir. Maraş, Anadolu ile Orta Doğu'yu birbirine bağlayan kapı konumunda bulunmaktadır.¹⁹⁶

Maraş konumu itibari ile önemli bir noktada yer almaktadır. Ulaşım ve ticaret yollarının kavşağı konumunda bulunan Maraş'ın içerisinde bulunduğu yol ağı şunlardan oluşmaktadır;

1. *Amanos Dağları boyunca uzanan Maraş ovasını takip ederek Antakya'ya ulaşan yol*
2. *Maraş ovasının Kuzeydoğusunda el-hades (İnekli Köyü)- Viranşehir üzerinden Malatya'ya giden yol*

¹⁹⁴ Fevzi Eker, “ Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasına Bir Bakış”, **KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 10 (2), 2013, s. 26.

¹⁹⁵ Nermin Gümüşalan, “XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-193)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2012, s. 1.

¹⁹⁶ Kemalettin Koç, “Tarih Boyunca Maraş Şehrinin Gelişmesini Etkileyen Faktörler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:21, (2009), s. 313.

3. *Besni üzerinden Fırat kıyısına Samsat'a giden yol*
4. *Kayseri ve Sivas-Elbistan-Akçaderbent-Pazarcık-Gaziantep üzerinden Halep ve Şam'a giden yol*
5. *Batıda Andırın-Kadirli-Anavarza-Kozan yönünde Adana ovasına giden yol*
6. *Elbistan-Gürün-Sivas üzerinden Karadeniz kıyılarına ulaşan yol*
7. *Halep-Gaziantep-Maraş-Göksun üzerinden Orta Anadolu'ya giden yol*
8. *Maraş-Gürün-Kayseri yolu*
9. *Kuzeyde Kısık vadisini izleyerek Elbistan ve Afşin'e giden dağ yolu*
10. *Çukurova'yı Maraş'a bağlayan Bahçe-Badülhades Kahramanmaraş yolu ve buradan doğuya doğru Cerid ve Gölbaşına kadar giden yol.*"¹⁹⁷ Olmak üzere karmaşık ve iç içe bir güzergâhın ana noktasında yer almaktadır.

3.2. Maraş'ta Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı

Maraş'ın konumu, hem ticarete gelişmesine olanak sağlamış hem de kültürel zenginliğe sahip olmasına neden olmuştur.¹⁹⁸ Maraş ticaret merkezi haline gelmiştir. İşlek çarşı ve bedestenlere sahip olan Maraş üzerinden ticari faaliyetler yürütülmüştür. Çukurova, Suriye, Irak, kuzey ve orta Anadolu'ya gidecek olan kervanlar Maraş üzerinden hareket etmişlerdir.¹⁹⁹ İnsanlar ticaret için uğradıkları Maraş'ı kültürel olarak da etkilemişlerdir. Ticaret, kültürlerin gelişmesine de katkı sağlamıştır.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında, Maraş'ta pirinç, mısır, kuş darısı, çavdar, nohut, fasulye, bakla, patates gibi tarım ürünlerinin üretimi yapılmıştır. Bunlara ek olarak zeytin, acı badem, üzüm bağları, fıstık, cehri ağaçları ve zerdali

¹⁹⁷ Kemalettin Koç, **Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yapı ve Şehirleşme Tarihi**, Kahramanmaraş, Ukde Kitaplığı:83, 2010, ss. 79-80.

¹⁹⁸ Eker, "Kahramanmaraş'ın Tarihi Coğrafyasına Bir Bakış", s. 26.

¹⁹⁹ Koç, "Tarih Boyunca Maraş Şehrinin Gelişmesini Etkileyen Faktörler", s. 311.

yetiştirilip aynı zamanda da ihraç edilmiştir. 1884 yılına gelindiğinde Maraş Mutasarrıfı Yahya Dede Paşa'nın teşvikleriyle 2 milyondan fazla melengiç ağacının fıstık aşılması gerçekleştirilmiş ve böylece Maraş için önemli bir gelir kaynağı elde edilmiştir. Tarım faaliyetlerinin yanı sıra aynı dönemde Maraş'ta hayvancılık da yapılmıştır, ekonomik olarak değeri çok yüksek olan birçok hayvan yetiştirilerek bu yolla da önemli miktarda gelir elde edilmiştir. *“1910’lu yıllarda, Maraş’ın ihracatı, ithalatından üç katından fazladır. Bu dönemde şehrin ekonomisi, kendi kendine yeten ve üretim fazlasını ihraç eden bir yapıya sahiptir. Bu özelliği Osmanlı Devleti’nin son zamanlarına kadar devam etmiştir.”*²⁰⁰ Maraş bölgesinde tarım ve hayvancılık faaliyetleri önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır.

Maraş'ta XIX. Yüzyılda yaygın olarak yapılan faaliyetler arasında deri işlemeciliği ve ormandan elde edilen ürünlerden yapılan çeşitli malzemelerde dikkat çekici olmuştur. 1876 yılında 30 kadar deri işleme merkezi bulunmaktadır. Marangozlar, koltuk, kanepeler ve sandalye gibi mobilya üretimi faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Bu mobilyaların Avrupa tarzında üretildiği ve el yapımı olduğu kaynaklarda yer almıştır. Maraş halkı ürettikleri malzemeleri Adana, Kozan ve Malatya gibi komşularına da satmışlardır.²⁰¹

Maraş'ta yaşayan halkın çoğunluğunu Türkmen asıllı Ağaçeriler oluşturmuştur. Ağaçerilerin dışında Avşarlar, Bayatlar, Bayındırlar, Çepniler, Kargınlar, Kınıklar, Kızıklar, Peçenekler, Yazırlar ve Yıvalar gibi Türkmen grupları da yer almıştır. 1835 yılında Maraş nüfusuna bakıldığında, nüfusun üçte birini Ermeni oluşturmuştur. Bölgeye XIX. Yüzyılda Kafkas muhacirleri de yerleştirilmiştir.²⁰² Bu şekilde farklı etnik grupların bir araya gelmesi ile Maraş halkı birden fazla etnik gruptan oluşmuştur.

²⁰⁰ Koç, “Tarih Boyunca Maraş Şehrini Gelişmesini Etkileyen Faktörler”, s. 311.

²⁰¹ Harun Şahin, “Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler: 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 10 (3), (2011), s. 1065.

²⁰² Ahmet Eyicil, **Yakın Çağda Kahramanmaraş**, Ankara, Ukde Kitaplığı, 2009. s. 168.

3.3. XIX. Yüzyılda Maraş'ın İdari Yapısı

962 yılına kadar Müslümanların yönetiminde olan Maraş, 962 yılında Bizans tarafından ele geçirilmiştir. Maraş'ın Türkler ile tanışması ise 1086 yılında Selçuklu Beyi, Emir Buldacı Beyin bölgeye yerleşmesi ile gerçekleştirilmiştir. Böylece Maraş'ta ilk Türk hâkimiyeti gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra Maraş Türkler ve Haçlılar arasında sürekli el değiştirmiştir.²⁰³

1337 yılında bir Türkmen lideri olan Karacabey tarafından Maraş ve Elbistan'da Dulkadir Beyliği kurulmuştur. 1522 yılında Dulkadir Beyi olan, Ali beyin ölümü üzerine Maraş artık tamamen Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Dulkadir Beyliği, Osmanlı Devleti'ne Bağlandığı sırada sınırları geniş alana yayılmıştır. Dulkadir Beyliği'nin, Osmanlı Devleti'ne bağlandığında sınırlarının son durumu;

- Maraş (Elbistan, Göksun, Andırın, Zamantı (Pınarbaşı))
- Kayseri
- Kırşehir
- Ankara
- Bozok (Yozgat), (Gündüzlü)
- Malatya (Darende)
- Harput (Elazığ)
- Adıyaman (Besni, Hısn-ı Mansur, Kâhta, Gerger)
- Diyarbakır (Çermik)
- Urfa (Rumkale(Halfeti))
- Antep (günümüzde Maraş'a bağlı Pazarcık)
- Muş (Bulanık,
- Hatay (Amik Ovası, Trablusşam)
- Adana (Kozan, Üzeyir (Payas) ve Ayas (Yumurtalık))
- Osmaniye (Kars-ı Zulkadiriye (Kadirli))²⁰⁴ yer almıştır. Bu geniş sınırların

²⁰³ Eyicil, Yakın Çağda Kahramanmaraş, ss. 24-27.

²⁰⁴ İlyas Gökhan, **Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi**, Ankara, Öncü Basımevi, 2011, s. 25.

içerisinde bulunan Maraş'ta Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır.

Maraş, 1839 yılında gerçekleşen Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sırasında, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı Devleti ile Kavalalı'nın anlaşması üzerine Maraş işgalci kuvvetler tarafından boşaltılmıştır. İbrahim Paşa, Maraş'ta 19 ay kadar kaldı ve bu kaldığı süre içerisinde Maraş halkına karşı gayet iyi muamelede bulunmuştur.²⁰⁵ İbrahim Paşa'nın ardından Maraş'ta sarsılan devlet otoritesini tekrar düzeltmek için 1845 yılından itibaren Adana Eyaleti'ne bağlanması için çalışmalara başlanmıştır. 1848 yılında Adana Valisi Osman Paşa'ya, Maraş Valiliği görevi de verilmiştir. Bir süre Adana'ya bağlı olarak yönetilen Maraş, 1854 yılında Adana'dan ayrılarak bağımsız bir mutasarrıflığa dönüştürülmüştür. Ancak Maraş'ın bağımsız bir sancak olması 1866 yılına kadar devam etmiştir. 1866 yılında idaresinin daha kolay olacağı gerekçesi ile Maraş, Halep Eyaleti'ne bağlanmıştır. Maraş 1866 yılından 1915 yılına kadar geçen süre zarfında Halep'e bağlı bir sancak olarak kalmıştır. 3 Mart 1915'de mali olarak gelişiminin sağlanması ve daha iyi idare edilmesi amacıyla Halep'ten ayrılarak bağımsız bir sancak haline getirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile vilayet olmuştur.²⁰⁶ Günümüzde de bu statüsünü devam ettirmektedir.

3.4.Maraş Sancağının İskâna açılması

Maraş sancağı'nın iskâna açılmadan önce yani 1830-1840'lı yıllarda nüfusu 23.000 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. 1871 yılında Maraş'ın nüfus sayısı 25.523 olarak kaydedilmiştir. 1886-1891 yıllarında Halep Vilayet Salnamesi nüfusu 29.710 olarak kaydetmiştir. 1898 yılında ise nüfus 52.000'e ulaşmış ve 1907 yılında 50.000 kişi olmuştur.²⁰⁷ 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877-1878 savaşlarına rağmen Maraş'ın nüfusunun düşmemesi aksine artması yapılan göç hareketinin yoğunluğunu

²⁰⁵ Ayhan Doğan, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1999, s. XIV.

²⁰⁶ Gökhan, **Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi**, s. 25-28.

²⁰⁷ Mehmet Gürbüz, "Kahraman Maraş'ın Cumhuriyet'ten Önceki Nüfusu", **Türk Coğrafya Dergisi**, Sayı: 37, (2001), ss. 191-192.

güstermiştir.

Maraş Sancağına Kafkasya muhacirleri kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla 1860 yılında gelmeye başlamıştır. İlk gelenler Nogay ve Çerkes muhacirleri olmuştur. 18 Şevval 1276/ 9 Mayıs 1860 tarihli belgede Kafkasya'dan gelmiş olan Nogay ve Çerkes muhacirlerinden üç dört bin hane kadarı Maraş sancağı dâhilinde bulunan bazı ovalara yerleştirilmiş olduğu bilgisi yer almıştır.²⁰⁸

Maraş sancağına yerleştirilenler sadece Kafkasya muhacirleri olmamıştır aynı zamanda Girit muhacirleri de yerleştirilmişlerdir. 23 Safer 1317/3 Temmuz 1899 tarihinde Maraş sancağı dâhilindeki Andırın Kazası'nın Kargalı Çayırı'na üç yüz hane kadar muhacir yerleştirilmesine elverişli vaziyette olması sebebiyle İzmir'de bulunan Bulgaristan ve Doğu Rumeli'den gelmiş olan iki bin muhacirin Kargalı Çayırı'na yerleştirilmesinin uygun olduğu ve muhacir sevkiyatının Mersin iskelesi yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Belgede Karga Çayırı'nın muhacir yerleşimi için uygun olacağından ve yerleştirilecek muhacirlere burada güzel muamele edileceği nedeniyle seçildiği belirtilmiştir.²⁰⁹ Muhacirlerin sevk ve iskânları konusunda anlaşmaya varılarak muhacirlerin Karga Çayırı'na iskânının gerçekleşmesine karar verilmiştir.²¹⁰

Kafkasya'dan gelen muhacir nüfusu yalnızca Müslümanlardan oluşmamıştır. Aynı zamanda gelmek isteyen Gayri Müslim nüfus da kabul edilmiştir. Maraş sancağına bağlı olan Yenice Kale Nahiyesine 7 Nisan 1312/19 Nisan 1896 yılında gönderilen bin üç yüz on dokuz muhacirden yedi yüz beş nüfus Müslüman, altı yüz on dört nüfusun ise Hristiyan olduğu belirtilmiştir.²¹¹

Maraş ve çevresine Çerkes muhacir yerleştirilmesi, Maraş'ta bulunan Ermenilerin isyanına engel olma amacı taşımıştır. XIX. Yüzyılda Maraş'ta çok sayıda Ermeni

²⁰⁸ BOA. A. MKT. MHM. 182/60.

²⁰⁹ BOA. Y. A. RES. 101/44-2.

²¹⁰ BOA. Y. A. RES. 101/44-4.

²¹¹ BOA. HR. SYS. 2791/50-3.

nüfusunun mevcut olmasından dolayı meydana getirecekleri her türlü taşkınlığın önü bu yol ile kesilmek istenmiştir.²¹² Ermeni miktarını azaltıp, Müslüman muhacir miktarını artırmak için uygun olan yerlere iskân işlemi yapılmıştır. 30 Haziran 1331/13 Temmuz 1915 tarihli belge ile bölgedeki Ermenilerin sevkini yapılması ve Ermenilerden boşaltılan alanlara Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi gerektiği ve yerlerine iskân edilecek olan muhacirler için lazım olan tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir. Müslüman muhacirlerin yerleştirilmesi ile hem Müslüman nüfusunun artırılması hem de toprağın işlenmesine devam edilmesinin gerektiği belirtilmiştir.²¹³ Devlet, yerleştirilen muhacirler ile Müslüman nüfusu artırmakla kalmayacak aynı zamanda toprak işlenerek tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesini de sağlamıştır.

Belgelerden elde edilen bilgilere göre Maraş sancağı muhacirlerin kalıcı olarak yerleşiminin yapıldığı yerlerden birisi olmuştur. Zaman zaman ise geçici iskân işlemi de yapılmıştır. 1 Haziran 1334/22 Haziran 1916 İskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyetinden Maraş Mutasarrıflığına çekilen telgraf ile gelmekte olan muhacirlerin yerleştirilmesinin zorunlu olduğu bildirilmiştir.²¹⁴ Maraş sancağına gelen Kafkasya muhacirleri uygun olan yerlere iskân ettirilmiştir. Geçici iskân işlemi ise kalıcı yerleşme için müsait durumların olmadığı zamanlarda yapılmak zorunda kalmıştır. 10 Safer 1337/15 Kasım 1918 yılında gelmekte olan muhacirlerin geçici olarak yerleştirilmesinin biran evvel yapılması için sahipleri dönmemiş olan boş hanelere yerleştirilmesi uygun görülmüştür. Yer kalmaması durumunda ise bir haneye iki ailenin, Mültecilerin mülteciler ile ve Hristiyanların Hristiyanlar ile bir araya gelecek şekilde yerleştirilmesi yolu tercih edilerek anlaşma yolu ile iskânının yapılması uygun görülmüştür.²¹⁵ Muhacirler, yer ayarlanana kadar geçici olarak bekletilmişler daha sonra kalıcı olarak iskân edilecekleri yerlere geçmişlerdir.

²¹² Eyicil, **Yakın Çağda Kahramanmaraş**, s. 168.

²¹³ BOA. DH. ŞFR. 54/426.

²¹⁴ BOA. DH. ŞFR. 65/60.

²¹⁵ BOA. DH. ŞFR. 93/156.

3.4.1.Kafkasya Muhacirlerinin Maraş Sancağını Tercih Etme Nedenleri

Kafkasya muhacirleri, Anadolu'ya yerleştirilirken iskân için uygun alanlar tercih edilmiştir. İskân için aranan özellikleri taşıyan yerler muhacirleri iskân ettirmek için tercih edilmiştir. Kafkasya bölgesinin ikliminin sert ve serin olması nedeniyle Anadolu'ya göç eden muhacirler benzer iklim özelliklerine sahip olan alanlarda yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu nedenle Maraş'ta bulunan yayla alanları muhacirlerin alışmış oldukları iklim koşulları ile uyum sağlamakta olduğu için yaylalara yerleşmek istemişlerdir. Muhacirlerin yerleştirilmesi yapılırken bu durum göz önüne alınarak hareket edilmeye çalışılmıştır.²¹⁶ Zamanın durum ve koşulları ölçüsünde muhacirlerin istek ve arzuları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Muhacirlerin Maraş sancağına yerleştirilmek isteme nedenleri arasında daha önce kendi akraba ve tanıdıklarının yerleştirilmiş olması da yer almıştır. Devlet muhacirleri hoş tutmaya gayret gösterdiği için bu gibi bir takım isteklerini olumlu karşılamıştır. Kafkasyalı muhacirlerden Vanzoy kabilesinden ve Salim Giray Bey takımından yüz altmış hane ile beraber Külhestini kabilesinden Şumako ve Kara Mirza Beyler takımından iki yüz hane nüfus ilk önce Kastamonu sancağına yerleştirilmişlerdir. 25 Zilkade 1277/4 Haziran 1861 tarihli belgeden “Kastamonu sancağından sonra Sivas sancağının Uzun Yayla bölgesine yerleşmiş olan bu üç yüz altmış hane muhacir buradan da Maraş sancağına yerleştirilmelerini istemişlerdir. Muhacirler Maraş sancağında yakın akrabaları bulunduğunu belirtmişlerdir. Muhacirlerin Maraş'a yerleştirilme isteği kabul edilmiş ve ihtiyacı olan fakir muhacirlere yarımşar kıyye ekmek veya bedelinin verilmesi bildirilmiştir. Muhacirlerin Maraş'a güzel bir şekilde yerleştirilmesi özellikle belirtilmiştir.” Göç eden muhacirlerin yerleştirilmeleri istekleri doğrultusunda yapılmaya çalışılmış olup merkezden gönderilen yazılarda muhacirlere hüsn-i iskân edilmeleri ve

²¹⁶ BOA. A. MKT. NZD. 345/52-2.

incitilmemeleri özellikle vurgulanmıştır.²¹⁷

3.4.2.Kafkasya Muhacirlerinin Sevk Edildiği Güzergâhlar

Kafkasya bölgesinden gelmekte olan muhacirler kalıcı olarak iskân olacakları Maraş sancağına farklı güzergâhlardan gelmişlerdir. Belgelerden elde edilen bilgilere göre Anadolu içlerinden Maraş sancağına sevk edilen muhacirler Diyarbakır ve Urfa'dan gelmişlerdir. 29 Mart 1333/ 29 Mart 1917 tarihli belgeden Diyarbakır ve Urfa'da bulunan muhacirlerin yakın yerlere sevkine izin verildiği bildirilmiştir. Söz konusu muhacirlerden tren vasıtası ile bininin Maraş'a, bininin Antep'e ve iki bininin İslâhiye'ye gönderilmesine izin verilmiştir. Muhacir miktarındaki yığılmayı azaltmak istendiğinden yine Maraş'a bin nüfusluk bir muhacir gönderilmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir.²¹⁸ Gönderilen muhacirlere özen gösterilmesi, kalacakları yerin hazırlanması, ihtiyaçlarının karşılanmasına ve güzel bir şekilde idare edilmelerine dikkat edilmesi istenmiştir.²¹⁹

Urfa güzergâhından Maraş sancağına yapılan muhacir iskânını gösteren bir başka belge ise 1 Safer 1335/27 Kasım 1916 yılına aittir, belgeden anlaşıldığı üzere Urfa'ya gelen Çeçen ve Çerkeslerin Maraş Sancağında iskân edilmesine karar verilmiştir. Maraş Mutasarrıflığından muhacirleri alabilecek ne kadar boş hanenin mevcut olduğunun bildirilmesi istenmiştir.²²⁰ Diyarbakır güzergâhından Maraş sancağına muhacir sevk edildiğine dair bilgi veren diğer bir belgede şu bilgiler yer almıştır; 24 Nisan 1337/ 7 Mayıs 1916 yılında Diyarbakır'dan Maraş'a kırk dört haneden yüz altmış dokuz nüfus Türk ve Çeçen muhacir sevk edildiği bildirilmiştir.²²¹ Bu belgeler Diyarbakır ve Urfa'dan Maraş sancağına Kafkasya'dan gelmiş olan

²¹⁷ BOA. A. MKT. UM. 475/75. "...husûl-ü iskânlarına değin yedlerinde fukara pusulası bulunanlara yevmiye yarımşar kıyye nân-ı aziz veya bedelinin itası... ve muhacirin hakkında bu defa yeniden ittihaz olunan usul kariben taraf-ı şeriflerine dahi derdest -i iş'ar bulunmakla ânın vusulünde icraat-ı umûmiyesine bakılmak üzere nüfus-u merkumenin oraya vürutlerinde hüsn-ü iskan ve eyvaları hususuna himmet eylemeleri..."

²¹⁸ BOA. DH. ŞFR. 74/294.

²¹⁹ BOA. DH. ŞFR. 74/73.

²²⁰ BOA. DH. ŞFR. 70/106.

²²¹ BOA. DH. ŞFR. 518/109.

muhacirlerin gönderilmiş olduğunu ortaya koymuştur.

Muhacirlerin Maraş sancağına geliş güzergâhı arasında Erzurum ve Bitlis de yer almıştır. 27 Recep 1337/28 Nisan 1919 tarihli belgeden muhacirlerin geliş güzergâhı olarak Erzurum ve Bitlis yolunu da takip etmiş oldukları anlaşılmıştır.²²²

3.4.3.Maraş Sancağına Muhacir İskân Yöntemi ve Yaşanan Zorluklar

Muhacirler iskân ettirilirken uygun alanların tercih edilmesine özen gösterilmiştir. Muhacirlerin iskânı için uygun arazilerin mevcut olması durumunda iskâna izin verilmiştir. 20 Şevval 1307/9 Haziran 1890 tarihinde Maraş'a yerleştirilecek Kafkasya muhacirleri için uygun yerlerin bildirilmesi istenmiştir.²²³

Muhacirler için uygun arazilerin bulunması ile yerleştirme işleminin takibi bırakılmamıştır. İlk muhacir yerleştirilmesinin yapılması ile iskân işleminin nasıl ve nerelere ne şekilde yapıldığı takip edilmiştir. 26 Recep 1278/27 Ocak 1862 tarihli belgede gönderilmiş olan muhacirlerin iskânı konusuyla ilgili Maraş meclisinden gelen evrakın gönderilmiş olduğu ifade edilmiştir.²²⁴ Maraş'a gönderilen muhacirlerin yerleştirilmesi ile ilgili bilgilerin istenmesi iskânın düzenli bir şekilde yapılmasına dikkat edildiğini göstermiştir.

Maraş sancağına gönderilen ve iskân ettirilen Kafkasya muhacirlerinin toplam miktarı, hangi kazaya ne miktarının yerleştirildiği hakkında belgelerden kesin bir bilgi elde etmek oldukça güçtür. Muhacirler sancağa parça parça ve farklı yıllarda gönderilmişlerdir ve her belge net olarak bilgi vermemektedir. Muhacir miktarı hakkında bilgi veren bir belge de 3 Teşrinisani 1334/3 Kasım 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne Maraş Mutasarrıfı Ata tarafından gönderilen şifreli telgraftır. Muhacir ve mülteci miktarı hakkında yer alan bilgiler şu şekilde yer almıştır; belirtilen tarihte Maraş livasında iki bin sekiz yüz yetmiş üç muhacir ile on bin beş yüz kırk bir

²²² BOA. DH. ŞFR. 98/343.

²²³ BOA. DH. MKT. 1730/2-1.

²²⁴ BOA. A. MKT. NZD. 395/26.

mülteci nüfusu bulunmaktadır. Toplamda on bir bin dokuz yüz otuz muhacir ve mültecinin geçiminin yapıldığı bildirilmiştir.²²⁵ Ancak bu belgelerde bahsi geçen muhacirlerin nerelerde ne miktarda bulunduğu bahsedilmemiştir.

Maraş sancağına muhacir gönderilmesinin yoğunluğu daha sonraki dönemde de devam etmiştir. Muhacirlerin yoğun bir şekilde iskân ettirilmek istenmesi çeşitli sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. 01 Haziran 1332/14 Haziran 1916 tarihinde yazılan telgraf ile Maraş'a gelen muhacir ile mültecilerin köy ve kasabalara yerleştirilmiş olduğu ve artık daha fazla muhacir iskânı için yer kalmadığı belirtilmiş olduğu halde halen muhacirlerin gelmekte olduğu bildirilmiştir. Bu nedenle muhacirlerin gönderilmesinin durdurulması istenmiştir.²²⁶

Anadolu'ya gelmekte olan muhacirlerin yoğun olmasından dolayı Aşayir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, Maraş Mutasarrıflığına 03 Cemaziyülahır 1335/27 Mart 1917 yılında çektiği telgraf ile on ile on beş bin muhacirin sevkinin gerekli olduğunu, bu konu hakkında çalışmalara başlanılmasını ve sonucunun bildirilmesini istemiştir.²²⁷

Muhacirlerin yerleştirilmesini mevsim şartları da etkilemiştir. Kış mevsiminin gelmesi ile muhacirlerin sıkıntı yaşamasını istemeyen devlet, yerleştirme işlerinin kış sebebi ile durdurulmasını muhacirlerin bulundukları alanlarda yerleştirilmesini istemiştir. 14 Teşrin-i evvel 1331/27 Ekim 1915 tarihinde Adana, Erzurum, Ankara, Bitlis, Halep, İzmit, Eskişehir, Niğde, Kayseri ve Maraş'a telgraf çekilerek durum bildirilmiştir.²²⁸

²²⁵ BOA. DH. ŞFR. 594/62.

²²⁶ BOA. DH. ŞFR. 523/38."Dahil-i livâya muhacir ve mülteci gelerek bunlar kasaba ve köylerde yerleştirilmiş ve daha ziyadesinin iskânına imkân kalmadığı kazalardan iş'âr kılınmakda bulunmuş olduğu hâlde hâlen bir hayli mültecî vürûd etmek de ... merkez-i livâ da ise kolera hastalığı zuhûr ederek gelenler kasabaya alınmakda bunların perişâniyeti müceb ve sefâletlerine mahal kalmamak üzere artık bu livaya muhâcir ve mültecî gönderilmemesinin lâzım gelenlere emir ve tebliğine müisâ'ade buyurulması müsterhamdır."

²²⁷ BOA. DH. ŞFR. 74/268.

²²⁸ BOA. DH. ŞFR. 57/180." Muhacirin-i İslamiye'nin bulundukları mahallerde son kazaya da iskânları ile haseb'üş-şita sevkiate nihayet verilmesi ehemmiyetle tebliğ olunur."

3.4.4.Maraş Sancağının İskân Mahalleri

Maraş sancağına iskân ettirilen Kafkasya muhacirlerinin hangi mahallere yerleştiği hakkında bilgi veren belgelere rastlanmaktadır. Fakat bu belgelerden gelen muhacirler, miktarları, Kafkasya'nın hangi bölgelerinden geldikleri ve yerleşmiş oldukları mevki hakkında detaylı bilgi elde edilememektedir. Belgeler Maraş sancağı iskân mahalleri hakkında bilgi almak amacıyla incelendiğinde adı geçmekte olan yerler şu şekildedir;

Göksun;

4 Teşrini evvel 1332/17 Temmuz 1916 tarihinde çekilen telgrafta Maraş sancağına gelmiş olan Çerkes muhacirlerinden yüz on dört nüfus Çerkes, Göksun kazasına yerleştirilmiş olduğu bilgisi yer almıştır.²²⁹ Belgelerden Maraş Sancağında en sık bahsedilen iskân mahallinin de Göksun olduğu da görülmektedir.

Andırın;

24 Şevval 1326/19 Kasım 1908 yılında yazılmış olan telgrafta, daha önce 7 Kasım 1908 tarihlerinde yirmi hane Kafkasya muhaciri Maraş'ın Andırın Nahiyesine bağlı Karga Çayırı köyünde yerleştirilmeleri isteğinde bulundukları anlaşılmıştır.²³⁰ Andırın da Kafkasya muhacirleri iskân edilmiştir.

Elbistan;

18 Cemaziyülahır 1338/ 9 Mart 1920 tarihinde Maraş'a yerleşen muhacirlerden Elbistan'a bağlı köylerde oturmakta bulunan muhacirler olduğu bilgisi yer almıştır.²³¹ Elbistan kazası da muhacirlere ev sahipliği yapmış bir kazadır.

²²⁹ BOA. DH. ŞFR. 525/79.

²³⁰ BOA. DH. MKT. 2664/15.

²³¹ BOA. DH. ŞFR. 108/41.

Zeytun;

05 Ramazan 1313/19 Şubat 1896 tarihinde gönderilen bir telgraf ile Zeytun'da bulunan muhacirlerden yüz elli sekiz nüfusun memleketlerine ve Maraş'a gönderildiği hakkında bilgi vermiştir.²³²

Pazarcık;

18 Şaban 1304/12 Mayıs 1887 Pazarcık nahiyesine yerleştirilmiş olan iki bin yetmiş hane muhacirin yerleşiminin yapılmış olduğu bilgisi yer almıştır.²³³

Belirtilen kaza ve nahiyeler dışında Maraş merkeze de muhacir yerleştirilmesi yapıldığı bilgisi belgelerden elde edilmiştir. 14 Teşrinisani 1332/27 Kasım 1916 yılındaki belgede, Maraş'ta bulunan Çerkes ve Çeçen muhacir miktarı hakkında yer alan bilgiler şu şekildedir;

Maraş merkezde bin elli sekiz nüfus ve üç yüz hane, Göksun kazasında yedi yüz kırk beş nüfus ve yüz yirmi hane ve Süleymaniye'de ise nüfus sayısı verilmemiş ancak yetmiş beş hane olduğu belirtilmiştir. Ayrıca daha birçok Çerkes ve Çeçen muhacir bulunduğu ve bunların uygun yerlere sürekli olarak yerleştirilmesi gerektiği ve bu yüzden gelmiş olanların tekrar geri gönderilmeyeceği belirtilerek boş bulunan hanelere ve yerlere muhacirlerin yerleştirilmesinin yapılması istenmiştir.²³⁴

Çerkes ve Çeçen olarak adlandırılan Kafkasya göçmenleri büyük göç hadisesi ile bölgeye farklı yıllarda gelmişlerdir. 1865 yılında Andırın'ın Akifiye Köyüne, 1867'de Göksun'un Temurağa ve Yantepe'ye, 1868'de Korkmaz ile Soğucak'a, 1886'da İğdebel ve Polatpınar'a, 1870'de Yazıköy'e 1871'de Deveboynu, 1873'de Fındık' ve 1890 yılında Saraycık'a gelip belirtilen tarihlerde yerleşmişlerdir.²³⁵

²³² BOA. Y. MTV. 137/25.

²³³ BOA. DH. MKT. 1419/81.

²³⁴ BOA. DH. ŞFR. 539/61.

²³⁵ Neslihan Demirbuğa, Kahramanmaraş İli Büyük Çamurlu Köyü'deki Çerkez Konutlarının Mekansal Analizi, **Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010. s. 15.

Maraş'ta bulunan köy halklarının mensup oldukları Çerkes boyları ise şu şekildedir;

Afşin ilçesinde bulunan Kargabükü, Deveboynu ve Soğucak Kabardey, Yazıköy ise Abzegh'tir.

Andırın ilçesinde bulunan Yantepe (Yusufefendi) ve Yeşiltepe (Kümbetir) Kabardey, Akifiye ise Wubih ve Abzegh'tir.

En çok Çerkes yerleşmesine ev sahipliği yapan Göksun'da ise Orta Tepe, Kuzu Tepe, Fındık, Temur Ağa, Kaleköy, Kamışcık, Kara Ahmet, Korkmaz (Kırmaz), Saraycık, Yağmurlu ve Hacı Ömer Kabardey'dir. Çardak ve Küçüksu Çeçen, Mahmut Bey, Mehmet Bey ve Tahir Bey Abzegh'tir. Büyük Çamurlu ise Wubih, Abzegh ve Shapsugh'lardan oluşmaktadır.²³⁶

Günümüzde yer alan Çerkes yerleşmeleri şu şekildedir;

Göksun'da yer alan Çerkes köyleri;

Yan Tepe, Kara Ahmet, Saraycık, Temur Ağa, Hacı Ömer, Yağmurlu, Kaleköy, Salyan, Fındık, Korkmaz, Kamışcık, Büyük Çamurlu, Mehmet Bey, Mahmut Bey, Tahir Bey, Kireç, Ortatepe, Küçüksu, Çardak'tır.

Afşin'de yer alan Çerkes köyleri;

Soğucak, Deveboynu, Yukarı Kargabükü, Aşağı Kargabükü, Yazı Köy'dür.

Andırın 'da yer alan Çerkes köyleri ise;

Karga Çayırı, Altın Boğa ve Akifiye köyleridir.

Pazarcık'ta ise;

Göynük ve Narlı Çerkesleri köyleri

Elbistan'da Çerkeslerin yaşadıkları köyler;

Gücük, Soğucak, Gözecik ve Çerkes uşağı köyleridir.”²³⁷ Kafkasya muhacirleri,

²³⁶ Neslihan Demirbuğa, Kahramanmaraş İli Büyük Çamurlu Köyü'deki Çerkez Konutlarının Mekansal Analizi, s. 16.

²³⁷ Gökhan, **Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi**, s. 311-312.

halen adı geçmekte olan köylerde yaşamlarını devam ettirmektedirler.

3.5.Kafkasya Göçmenlerine Yapılan Yardımlar

Kafkasya göçmenlerine kapısını açan Osmanlı Devleti, muhacirlerin göç sırasında, yerleştirilmesinde, hayatlarını kurlmaları ve devam ettirmeleri aşamasında yardımda bulunarak ihtiyaçlarını karşılamıştır. Muhacirlere ihtiyaç duyabilecekleri her konuda yardım edilmiştir ve destek sağlanmıştır. Devletin, göç sonrasında da muhacirleri desteklemeye devam etmesi ile “yapılan yardımlar” göçün temel aşamaları olarak algılamamıza neden olabilmektedir.

Muhacirlerin durumunu, yapılan yardımları ve ihtiyaç duyulan mevcut konuları içeren 25 Teşrinisani 1332/8 Aralık 1916 tarihinde Maraş Mutasarrıfı Kemal Bey tarafından yazılan telgraf;

1. *“Mülhakât-ı livadan Elbistan hâriş olmak üzere şimdiye kadar merkez kazasında dokuz yüz seksen bir Süleymanlı kazasında üç yüz otuz beş Göksun'da iki bin dört yüz bir ki cem 'an üç bin yedi yüz on yedi mülteci iskân edilmiştir.*
2. *Hâlen iki bin beş yüz nüfus mülteci muhtacı iskân olup bunların da mülhakâtlara muayyen menâtık-ı iskâniyeye sevkleri derdesttir.*
3. *Bunlara tohumluk ve çift âlat ve hayvanatı verilmektedir.*
4. *Mülteciler mevsim-i ziraatın mürurundan sonra vürut etmiş ve etmekte bulunmuş olduklarından iskâna muhtaç olanların kâffesi muhtacı iskân ve iaşedir. Bunlardan sevk edilen ve vefat eden ve suret-i mahsûsada temin-i maişet eylemekte oldukları anlaşılanlar ba'de't-tenzîl mütebakisine yevmiye verilmektedir.*
5. *Mültecilere mahsus olmak üzere eytamhane ve dârü'l-mesâî ve hastane küşat edilmeyip yalnız burada ve mülhakatta istihdam edilmek üzere dört adet*

küçük sıhhiye memuru ile on kilo kininin irsaline ihtiyaç vardır.

6. *Hususi hastanelerde tedavisi iktiza eden malul ve hastagân için hastane ücreti olarak senevî on beş bin kuruş itası münasiptir.*
7. *Darü'l-mesâî ve mülteciler meyanında ehl-i sanat olmadığından menâfi'i de yoktur.*
8. *Maarife ait Darüleytama verilmekte olan etfâl dâhil edilmemiştir.*
9. *Gruplar sene-i hâliye Mart'ının yedinci gününden itibaren buraya gelmeğe başladılar ve mevsim-i ziraatın müruruna binaen ziraatla kendilerini kurtaramadıklarından kendilerine yevmiye zahire, elbise mahrukat verilmelidir.*
10. *Hususi hastaneye ücret ve harman zamanına kadar kendilerine melbûsât ve mahrukat ve tohumluk zahire itası tasavvur olunmaktadır.*
11. *Mültecilerin mahalli iskânlarını havi krokinin tanzimi mühendisliğe tebliğ edilmiş olduğundan ikmalinde takdim kılınacağı ve Elbistan'dan alınacak malumatın da başkaca arz olunacağı”²³⁸, muhacirlerin ihtiyaç duyacakları temel konular da devlet tarafından desteklendiğini göstermiştir. Bu destekleyici tavrı gerek muhacirlerin nakli sırasındaki gösterdiği özenden ve gerek sonraki süreçte hayatlarını devam ettirebilmeleri için yapılan yardım faaliyetlerini gösteren belgelerden kolaylıkla anlaşılmaktadır.*

3.5.1.Gündelik Hayatın Devamı İçin Yapılan Yardımlar

Muhacirlerin yerleşim sonrası gündelik hayatlarını devam ettirebilecek seviyeye gelene kadar durumlarının düzeltilmesi konusunda gerekli özenin gösterilmesine dikkat edilmiştir. 15 Teşrinievvel 1334/15 Ekim 1918 tarihinde Maraş Mutasarrıfı Ata tarafından yazılan telgrafta bölgedeki on beş bin muhacir ve mülteciye yapılan

²³⁸ BOA. DH. ŞFR. 536/109.

yardımlar hakkında bilgiler verilmiştir. Günlük, yaş olarak büyüklerine üç, küçük olanlarına ise altmış para verildiği belirtilmiştir. Yapılan yardımları bir milyon kuruşa mal olduğu ve yardımın şubat ayına kadar devam etmesi itibari ile on iki milyon kuruşa ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Muhacirlere gündeliklerine karşılık olarak para yerine hububat verilmesi usulü tercih edilir ise harcanan miktarın 6 milyon kuruşa düşeceği belirtilmiştir.²³⁹ Muhacirlere yapılan yardımların sadece nakit olarak yapılmadığını aynı zamanda yiyecek olarak da verilebildiğini işaret etmiştir.

Zaman zaman muhacirlere yapılması gereken yardım için yeterli bütçenin mevcut olmaması durumunda, gereğinin yapılması için yetkili yerlere durum bildirilerek yardım talep edilmiştir. 8 Nisan 1331/21 Nisan 1915 tarihinde yazılan telgraf ile Maraş'tan Konya'ya sevk edilmiş olan dört bin beş yüz civarındaki Ermeni'nin yerine Antep'te bulunan muhacirlerin yerleştirildiği ve muhacirlere giyecek ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için ödenecek paranın bulunmadığı bildirilmiştir.²⁴⁰ Muhacirlerin birçok ihtiyaçlarının olduğunu belirtilerek muhacirler için gönderilecek yardımın nakit olarak gönderilmesi istenmiştir.²⁴¹ Yine 11 Nisan 1331/24 Nisan 1915 tarihinde Maraş Mutasarrıfı Kemal'in telgrafından anlaşıldığı üzere yirmi iki bin üç yüz seksen bir nüfus muhacir ve mültecinin yerleştirme ve geçinme ihtiyaçlarının karşılanması gerekmiştir. Bu ihtiyaçları gidermek için seneye mart ayı içerisinde bir milyon on bir bin altı yüz yetmiş beş kuruşa ihtiyaç bulunduğu belirtilmiştir.²⁴²

Hazine bütçesinin zayıfladığı dönemlerde muhacirleri mağdur etmemek için çeşitli kaynaklardan para bulunmaya çalışılmıştır. Elde edilen gelirle muhacir ihtiyaçlarını giderebilmek amaçlanmıştır. 22 Ramazan 1278/23 Mart 1862 Maraş'a yerleştirilmiş olan muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için hazinenin borçlulardan alacaklarını tahsil etmesi istenmiştir. Daha önceki yıllardan kalmış olan borçların tahsil edilip bu tahsil edilen ücret ile muhtaç ve güç durumda olan muhacirlerin ihtiyaçlarının

²³⁹ BOA. DH. ŞFR. 584/54.

²⁴⁰ BOA. DH. ŞFR. 468/85-1.

²⁴¹ BOA. DH. ŞFR. 468/85-2-3.

²⁴² BOA. DH. ŞFR. 546/61.

karşılanması gerektiği belirtilmiştir.²⁴³

Devlet muhacirlerin yeni vatanlarına uyum sürecini hızlandırmak için durumlarının düzeltilmesine özel bir alaka göstermiştir. 29 Ağustos 1918/22 Zilkade 1336 yılında özellikle muhacir iskân edilen Eskişehir, Niğde, Kayseri, Maraş, Urfa ve Kara Hisar-ı Sahip mutasarrıflıklarına telgraf çekilerek muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve durumlarının iyileştirilmesinin gerekliliği bildirilmiştir.²⁴⁴

3.5.2.İskân İçin Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan yapılan göçü destekleyen bir tavır içerisinde bulunmuştur. Gelmekte olan muhacirlerin yerleştirilmesi için ön hazırlıkların yapılmasına dikkat edilmiştir. 1917 yılında on ile on beş bin muhacirin Maraş'a sevkini kesinleşmesi üzerine gerekli hazırlıkların yapılması konusunda Maraş Mutasarrıflığı uyarılmıştır. Hazırlıkların yapılması ve sonucunun bildirilmesi istenmiştir.²⁴⁵ Anadolu'ya gelen muhacirlerin ihtiyaçları yeterli düzeyde karşılanmaya çalışılmıştır 30 Haziran 1334/30 Haziran 1918 tarihinde Maraş Mutasarrıfı Ata, Dâhiliye Nezareti'ne telgraf yazarak muhacirler için verilmekte olan elli bin kuruşun yetersiz olduğunu belirterek, seksen bin kuruşa çıkarılmasını istemiştir.²⁴⁶

Muhacirler iskân ettirilmesini mevsim şartları da etkilemiştir. Yerleştirme işleminin uygun zamanda yapılması için bazı durumlarda bir miktar beklenilmiştir. Bekleme sürecinde de muhacirlerin zor durumda kalmaması için geçici iskânlar yapılmıştır. 12 Zilkade 1278/17 Nisan 1862 tarihinde Maraş mutasarrıfı Es-seyyid Ahmet Aziz tarafından yazılan tahrirat da yerleştirilmek üzere gönderilmiş olan muhacirlerin yerleştirilmeleri hususunda bilgi vermiştir. Muhacirlerin Maraş'a sevki kış mevsimine rastladığından ve kışın giderek şiddetinin artması ile muhacirlerin yerleştirilmesi konusunda bir ilerleme kaydetmenin mümkün olmadığından

²⁴³ BOA. A. MKT. NZD. 408/27-1.

²⁴⁴ BOA. DH. ŞFR. 90/243.

²⁴⁵ BOA. DH. ŞFR. 74/108.

²⁴⁶ BOA. DH. ŞFR. 582/165.

bahsedilmiştir. Mevsimin bahara dönmesi ile muhacirlerin yerleşmek için tercih etmiş oldukları Göksun bölgesinde karın yeni yeni kalkması ile beraber muhacirler için kalacak hanelerin inşası, muhacirlere verilecek yerlerin ve aletlerin düzenlenmesi için kendisinin gelecek ayın 20 sine yola çıkacağından bahsedilmiştir.²⁴⁷ Muhacirlerin yerleştirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması önemli görüldüğü için bu konu ile yakından alakadar olunmuştur.

Kafkasya muhacirlerinin iskân işlemlerinin düzenli bir şekilde yapılması için memurlar görevlendirilmiştir. 14 Cemaziyülahır 1280/26 Kasım 1863 muhacir işlerinin düzenlenmesi için Maraş mutasarrıfının yerine mal müdürünü vekil bırakarak Elbistan'a gitmesi uygun bulunmuştur.²⁴⁸ Bu tarihte Maraş'ın memur sayısının yetersiz olması üzerine böyle bir çözüm bulunmuştur. Maraş'a bağlı kazalarda muhacir yerleşiminin yapılması, ihtiyaçlarının karşılanması ve tetkikat yapılmak üzere görevlendirilmiştir.²⁴⁹

3.5.3.Eğitim ve Sağlık Alanında Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti, Kafkasya muhacirlerinin eğitim faaliyetlerini yerine getirebilmeleri için de çalışmalarda bulunmuştur. Muhacirlerin eğitim almaları için okul tahsis edilmiş ve okulun ihtiyaçlarının karşılanmasını devlet tarafından üstlenilmiştir. 09 Şaban 1333/13 Haziran 1915 muhacirlerin eğitimi için Ermenilerden boşaltılan kasaba ve köylerdeki okulların muhacirlere tahsis edilmesi uygun görülmüştür. Okullarda kullanılacak ne kadar malzemeye ihtiyaç olduğu belirlenerek kaydedilmesi emredilmiştir.²⁵⁰

²⁴⁷ BOA. A. MKT. NZD. 418/2-1. "li-ecl'il-iskân Maraş havâlisine sevk ve i'zâm buyurulmuş olan muhâcirlerin buraya vürûdları ibtidâ-yı şitâya musâdîf olduğuna ve şitanın sahi gün be-gün şiddet eylediğine binâen tamami-i tavinleri hakkında olunan ikdâmatda muvaffâkiyet hâsıl olamadığı mukaddem ve müehhar arz ve iş'ar kılınmışdı bimennih'il-kerim mevsim-i baharın duhûl eylemesi ve muhâcirîn -i mumâileyhimin iskânuna intihab eyledikleri mahallerden kar henüz kalkmağa yüz tutmuş olması hasebiyle bunlara muktezi hanelerin inşası ve ta'limat-ı âhire ahkâm-ı seniyyesine tatbiken verilecek edevât çiftin bi't-tedârik te'diye ve i'tası niyyet-i mahsusasıyla ..."

²⁴⁸ BOA. A. MKT. MHM. 285/30-1.

²⁴⁹ BOA. A. MKT. MHM. 285/30-2.

²⁵⁰ BOA. DH. ŞFR. 54/101.

Muhacirlerin dini konularda eğitim alması da göz ardı edilmemiştir. Dini eğitimlerini alabilmeleri için ihtiyaç duyulan imam ve cami sağlanmaya çalışılmıştır. Maraş sancağının Andırın kazasına bağlı Fevzitepe köyünde inşa edilmiş olan camide imamlık görevini yerine getirmesi ve bura ile civar köydeki muhacirlere dini eğitim vermesi için Çerkes hocaların Şeyh İsmail Efendi'nin aylık iki yüz kuruş maaşla bölgeye tayini dilekçe yazılarak talep edilmiştir. 09 Cemaziyülahır 1324/22 Temmuz 1906 tarihinde gönderilen telgraf ile bu talebin uygun bulunduğu Şeyh İsmail Efendi görevi kabul ederse imamlık yapabileceği bildirilmiştir.²⁵¹

Muhacirlere sağlıklı bir yaşam sürmeleri için olanak sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle sağlık hizmeti de sağlanmıştır. 05 Ramazan 1313/19 Şubat 18966 senesinde Zeytin'deki Maraş mutasarrıfı tarafından Zeytin'deki muhacirler ve hastalar için bir hastane yapılması talebinde bulunulmuştur.²⁵²

Muhacirlerin sağlık sorunları ile ilgilenilmesi için hastane tahsis edilmiştir. Muhacirlerin sağlığı ile yakından ilgilenilmiştir. Bu durumu 05 Mart 1334/05 Mart 1918 tarihinde muhacirin hastanesinin, belediye hastanesine çevrilmesine izin isteyen telgrafta ortaya koyulmuştur. Belgede bu konu *“Maraş'ta ne idare-i husûsiyenin ve ne de belediyenin bir hastanesi vardır. Hâlbuki sıhhat-i umûmiyenin muhafazası ve be-tahsis imrâz-ı sâriye-i zühreviyyenin imhâsıyla men'-i sirayetini temin için bir hastahâneye ihtîâç-ı şedîd mevcûd olup bunun sene-i haliyede tesis ve küşadına muktezi tahsisat idare-i dâhiliye ve belediye bütçelerine konulmuş ise de hastane ittihâzına elverişli binâ bulunmadığından ve hasbe'l-hâl muntazam bir binâ inşâsı ise gayr-ı kâbil bulunduğundan el-hâletü hâzihî Muhâcirîn hastahânesi ittihâz kılınmış olan ve kasabanın kenarında olması cihetiyle hastane ittihâzına elverişli görülen emvâl-i metrûkeye âid iki hane için kıymet-i mukayyedeleriyle, olmadığı sûretde kıymet-i mukaddereleriyle idâre-i husûsiye nâmına i'tâsına müsâ'ade edilmesi Maliye Nezâreti'ne arz ve iş'âr kılınmış idi. emvâl-i gayr-ı menkule-i metrûkenin*

²⁵¹ BOA. Y. MTV. 289/132.

²⁵² BOA. A.MKT. MHM. 650/5-2.

elden çıkarılmaması takarrür ettiği cihetle taleb olunan mezkûr hanelerin idâre-i husûsiyeye terkleri mümkün olmadığı inbâ buyurulmuştur. Hastaneye olan ihtiyacın mübremiyetine bu hanelerin livaya muvasalatı-ı âcizânemden beri muhacirin hastanesi ittihaz kılınıp bazı tadilât icrası da mukarrer bulunmasına binaen mezkûr hânelerin ma'ruzât-ı sâbika vechile idâre-i husûsiye nâmına i'tâsı bu kere de nezâret-i müşârunileyhâdan tekrâr istirhâm kılınmış olmağla ma'ruzât ve istirhâmât-ı vâkı'amin is'âfıyla hânelerin idâre-i husûsiye nâmına i'tâsı vesâilinin istikmâline inâyet-i mahsûsa-i sâmiyelerinin sezâvar buyurulmasını arz ve istirhâm ederim efendim."²⁵³ Şeklinde yer almıştır.

3.5.3.Ahalinin Muhacirlere Yardımı

Vatanlarını bırakıp gelmek zorunda kalan muhacirlere Osmanlı halkının da kucağını açmış olduğu görülmüştür. 25 N 1278/26 Mart 1862 tarihli belgede Harput ve Maraş'a gönderilen muhacirlerin kendilerini ve eşyalarını taşımaları için temin edilen araba ve hayvanların ücretlerinin Kangal ahalisi tarafından ödenmesi daha sonra bu ücretin devletten tekrar tahsil edileceği bildirilmiştir. Muhacirlere yolculukları için verilecek araba ve hayvanların ücreti yirmi üç bin yüz on altı buçuk kuruş olarak belirlenmiştir. Sivas sancağına bağlı Kangal kazası ahalisinden belirtilen miktar ahalinin isteği ve gönül rızası ile karşılamaları istenmiştir. Muhacirlere yardım etmenin sevabından ve muhacir ile ahali ilişkisinin samimiyet kazanacağı yönündeki düşünceler belirtilmiştir.²⁵⁴ Kangal kazası ahalisi istenilen araba ve hayvan ücretini istekli ve gönüllü olarak karşılanmıştır. İslam topraklarına sığınmış olan muhacirlerin çektikleri sıkıntıların sona ermesi için istekli olarak yardımda bulunduklarını, muhacirlerden ücret alamayacaklarını ve bu ücreti tekrar devletten de istemediklerini belirtmişlerdir.²⁵⁵

²⁵³ BOA. DH. ŞFR. 579/40.

²⁵⁴ BOA. A. MKT. UM. 550/51.

²⁵⁵ BOA. A. MKT. UM. 550/51-2.

3.5.4.Muhacirlerin Yardımı Kötüye Kullanması

Devlet, muhacirlerin durumunu düzeltmesi için belli koşullarda onlara tahsisat yaparak desteklemiştir. Muhacirler arasında bu durumun devam etmesini ve sona ermemesini isteyenler olmuştur. Kendisine tahsisat yapılması için gerekli şartları taşımamaya başlayan muhacirler, bu hali yetkililere bildirmemişlerdir. Yerleşim yerlerini bırakıp gitmelerine ve memleketlerine tekrar dönmelerine rağmen devletten yardım almaya devam etmişlerdir. Bu durumun devlet tarafından öğrenilmesi üzerine aynı durumda bulunan muhacirlerin tespit edilerek tahsisatın kesilmesi istenmiştir.²⁵⁶

Muhacirler arasında devletin yapmış olduğu yardımları kendi çıkarı için kötüye kullanmak isteyenler de olmuştur. Durumun fark edilmesi üzerine gerekli tedbirler sağlanmaya çalışılmıştır.

3.6.Maraş Sancağında Muhacirlerin Sebep Olduğu Problemler

Maraş sancağına yerleştirilen Kafkasya muhacirleri bölgede bir takım olumsuzlukların yaşanmasına da neden olmuşlardır. Olumsuz harekette bulunmalarının temelinde kendi ihtiyaçlarını karşılama isteği ve yer edinme düşüncesi yatmıştır. Fakat bu tür olumsuz faaliyetler muhacir, ahali ve devletin zarar görmesine neden olmuştur.

3.6.1Yerli Ahaliye Yönelik Saldırıları

Muhacirler, zor kullanarak yerli ahaliye ait olan tarlaları ele geçirmek suretiyle insanların zarar görmesine dahi neden olmuşlardır. 1881 yılında Maraş'ın Göksun köyüne yerleştirilen muhacirler tarafından bölgede huzursuzluklar yaşatılmıştır. 08 Cemaziyülevvel 1299/20 Mart 1882 ahaliden Ahmet ve Fakı imzalarıyla yazılan telgraf ile muhacirlerden şikâyetçi olunmuştur. Muhacirlerin ekili arazilerine saldırarak zapt ettikleri, insanları yaralama ve öldürme faaliyetlerinde dahi bulundukları söz konusunu şikâyetin ana meselesi olarak yerini almıştır.²⁵⁷ Muhacirler yer sahiplenebilmek için zor kullanmaktan geri kalmamışlardır.

²⁵⁶ BOA, DH. ŞFR. 86/292.

²⁵⁷ BOA. ŞD. 2217/29-01.

Bölgedeki muhacirler, Kürt grupları ile bir araya gelerek olumsuz faaliyetler de yapmışlardır. Bir araya gelerek çete oluşturup saldırı, gasp ve hırsızlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. 12 Kanuni evvel 1333/10 Aralık 1917 tarihinde Göksun kazasına sınır olan Sivas'ın Aziziye sınırında Kürt ve Çerkeslerin saldırıda bulundukları anlaşılmıştır. Türk köylerine saldırarak köy ambarlarında bulunan hububatları yağmaladıkları ve kargaşaya sebep oldukları bildirilmiştir.²⁵⁸ Muhacirlerin bu tür olumsuz hareketleri bir keşmekeş ortamının oluşmasına neden olmuştur. Yerli ahali ile muhacir ilişkisini kötü yönde etkilemiştir.

3.6.2.Vergi Ödeme Problemi

Maraş sancağında muhacirlerin neden olduğu olumsuzluklardan biri de vergi ödemek istememeleri üzerine çıkan problem olmuştur. Osmanlı Devleti, muhacirlere karşı yaklaşımında ılımlı ve orta yolu bulucu bir tavır takınmıştır. 18 Cemaziyülahır 1338/09 Mart 1920 Maraş'a yerleşen muhacirlerden Elbistan'a bağlı köylerde oturmakta bulunanlardan bir kısmı vergi vermek istememiştir. Bu durumun isyan düzeyine yükselmesi üzerine burada bulunan Çerkesler üzerine bir tabur asker sevk edilmiştir. Vaziyetin Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bildirilmesi üzerine müdüriyet konunun tatlılıkla halledilmesini ve şiddetten uzak durulmasını istemiştir. Araya, hatırı sayılır kişilerden Meclis-i Umumi azasından Rüştü Bey ve Ziya-i Zade müderrisi Hacı Mehmet Efendi gibi zatların araya girerek mevzunun halledilmesinde yer alması uygun görülmüştür.²⁵⁹ Muhacirleri incitmek istemeyen devlet yaşanan her türlü sıkıntıda, sorunları güzellik ile orta yolu bularak halletmeye çalışmakta ve bunun için de çeşitli yollara başvurulduğu görülmektedir.

3.6.3.İskân Arazilerinin Terk Edilmesi Problemi

İskân edilen muhacirler çeşitli sebeplerle iskân edildikleri yerleri terk etmişlerdir. 18 Cemaziyülahır 1338/12 Mayıs 1887 Pazarcık nahiyesine yerleştirilmiş olan iki bin yetmiş hane muhacirin yerleşim sonrası durumları ile hükümetin ilgilenememesinden

²⁵⁸ BOA. DH. ŞFR. 573/66.

²⁵⁹ BOA. DH. ŞFR. 108/41.

dolayı buradaki muhacirler dağılarak zor durumlara düşmüşlerdir. Durumun bildirilmesi üzerine hemen muhacirler ile ilgilenilmesi tekrar yerleştirmesi ve durumlarının iyileştirilmesi işlemlerinin yapılması istenmiştir.²⁶⁰ Muhacirlerin iskân edildikleri yerlerde düzenli bir hayat yaşamasını isteyen devlet, bu tür vakıalar hakkında bilgi sahibi olduğu zaman durumu düzeltmek için faaliyete geçmiştir.

3.6.4.Geri Dönme Teşebbüsleri

Anadolu'ya gelen muhacirler arasında tekrar Kafkasya'ya dönmek isteyenler olmuştur. Fakat Kafkasya bölgesine dönmek için harekete geçen muhacirler yollarda çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Elazığ Valisi Seydi Ali tarafından 29 Teşrinisani 1334/29 Kasım 1918 tarihinde şifreli olarak yazılmış olan telgrafta bu durum belirtilmiştir. Malatya Mutasarrıflığından bildirilen Adana, Sivas, Konya, Maraş, Antep ve Urfa'dan memleketlerine gitmek için gelmekte olan muhacirlerin sokaklarda ve ağaç altlarında kaldıkları yönündeki durumun Elazığ'da da meydana geldiğini haber vermiştir.²⁶¹ Belgeden anlaşıldığı üzere geri dönmek isteyen çok miktarda muhacir bulunmaktadır ve bu muhacirler dönmek için yola çıktıklarında çeşitli sıkıntılara maruz kalmışlardır. 06 Teşrinievvel 1334/06 Aralık 1918 tarihli bir telgraf ile de muhacirlerin yollarda açlık, yokluk ve hastalık gibi sıkıntılarla karşılaşmasından dolayı gitmelerine izin verilmemesi ve kaçmalarına meydan bırakılmaması gerektiği bildirilmiştir.²⁶² Devlet, muhacirleri tekrar göndermemek, onlara sahip çıkarak kalmalarını sağlamaya çalışmıştır.

3.7.Maraş Sancağında Muhacirlerin Yaşadığı Problemler

Maraş sancağına iskân edilen muhacirlerin yaşadığı bir takım dış kaynaklı olumsuz vakıalar mevcuttur. Bu olumsuz durumlara neden olan unsurlar farklı başlıklar altında toplanabilmektedir.

Muhacirlerin maruz kaldığı problemlerden biri yanlış mevkilere iskân edilme

²⁶⁰ BOA. DH. MKT. 1419/81.

²⁶¹ BOA. DH. ŞFR. 596/108.

²⁶² BOA. DH. ŞFR. 92/64.

meselesi olmuştur. 24 Zilkade 1309/20 Haziran 1892 tarihindeki telgraftan Kapudan Esbak Çelebi Hasan Paşa sülalesinden olan ismi belirtilmemiş zatın, ailesi tarafından kendisine verilmiş olan Baba-i Atik kazasına bağlı Mandıra köyü sınırındaki araziye muhacir yerleştirildiği iddiasında bulunduğu anlaşılmıştır. Muhacirlerin arazisinden başka bir yere gönderilmesini talep etmişlerdir.²⁶³

3.7.1.Yerli Ahaliden Kaynaklanan Problemler

16 Rebiyülevvel 1336/30 Aralık 1917 Muhacirlere yaşamlarını idame ettirmeleri için devlet tarafından verilmiş olan araziler, yerli ahali tarafından engellenmek istenmiştir. Devletin muhacirlere tahsis ettiği arazilere bazı kişiler tarafından müdahale edilmiştir. Durumun bildirilmesi üzerine Maraş Mutasarrıflığına telgraf çekilerek hemen bu olayın düzeltilmesini hem de müdahale eden kişilerin önünün alınması bildirilmiştir.²⁶⁴

Muhacirlerin kullanması için ayrılmış olan sahipsiz mallara yerli ahaliden sahip çıkanlar olmaktadır. 1331/1915 tarihinde yerli halkın sahipleri olmayan mallarla ilgili işlere karıştırılmaması gerektiği bildirilmiştir.²⁶⁵ Muhacirlerin hakkı olan mallar yerli ahali tarafından engellenmeye çalışılmıştır.

Yerli halkın sebep olduğu en büyük problemlerden biri de muhacirlerin açıkta kalmaması için ayrılmış olan düşük ücretli konutları kullanmaları olmuştur.. Aşayir ve Muhacirin Müdüriyetinden, Ankara, Adana, Halep vilayetler ile Urfa, İzmir, Maraş mutasarrıflıklarına 04 Zilhicce 1334/2 Ekim 1916 tarihinde gönderilen telgrafta memur ve şahısların kiraladığı haneler konusunda şu hususlar üzerinde durulmuştur; Raporlardan sahipleri olmayan evlerin, memurlar ve yerli halk tarafından düşük bir ücret karşılığında kiralandığı tespit edilmiştir. Etrafta açıkta kalan çok sayıda muhacirin mevcut olmasından dolayı bu şekilde kiralanmış olan evlerin tespit edilmesi ve boşaltılarak ihtiyaç sahiplerine verilmesi sonucun da

²⁶³ BOA. İ. DH. 1279/100674.

²⁶⁴ BOA. DH. ŞFR. 82/211.

²⁶⁵ BOA. DH. ŞFR. 54/106.

bildirilmesi emredilmiştir.²⁶⁶ Konut kullanımındaki haksızlık devlet tarafından takip edilerek engellenmeye çalışılmıştır.

3.7.2. Gayri Müslimlerden Kaynaklanan Problemler

Bölgeye yerleştirilen muhacirlerin, gayri Müslimlerin saldırılarına maruz kaldığı belgelerde yer almıştır. 1877 yılında Maraş sancağının Elbistan kazasıyla Göksun nahiyesine Kafkasya muhacirleri yerleştirilmiştir. Burada Kafkasya muhacirleri için yirmi kadar köy oluşturulmuştur. 02 Cemaziyülevvel 1314/9 Ekim 1896 yılında yazılan bir dilekçe ile Zeytun Ermenilerinin bahsi geçen Kafkasya muhacirlerine yönelik rahatsız edici faaliyetlerinden şikâyetle bulundukları belirtilmiştir. Muhacir vekili Mesut ve Ali Maksut ile arkadaşları Zeytun Ermenilerinden şikâyetle bulunmuştur. Muhacirlerin bulundukları alanın Zeytun Ermenilerinin eşkıyalık faaliyetlerini yürüttüğü alan olduğunun kabulü ve eşkıyalık faaliyetlerinin sona erdirilmesi için Kuzutepe köyünde askeri malzeme bulundurulan depo da bir bölük asker görevlendirilerek Ermeni saldırganlarına karşı muhacirlerin korunmasının sağlanması için izin istenmiştir.²⁶⁷

Gayri Müslimler, yolda eşkıyalık faaliyetleri yürüterek de muhacirleri rahatsız etmişlerdir. 05 Zilkade 1278/4 Mayıs 1862 tarihli belgeden Elbistan kazasına yerleştirilmiş olan muhacirlerden birkaçı Maraş'a giderken yolda saldırıya uğramış olduklarından bahsedilmiştir. Yolda muhacirlere saldırıda bulunanların gayri Müslim ve Zeytin kazası ahalisinden kimseler olduğu belirtilmiştir. Zeytin'den geçmekte olan muhacirlerin önünü keserek tüfek ve taşlarla saldırıda bulunmuşlardır. Yaşanan olayda muhacirlerden birisi yaralanmış, saldırganlardan ise biri hafif olmak üzere üç kişi yara almıştır. Bu eşkıyaların sürekli yoldan geçenleri rahatsız etmeleri nedeni ile yakalanarak mahkemece cezalarının verilmesi belirtilmiştir.²⁶⁸

6 Nisan 1312/18 Nisan 1896 yılında Gayri Müslimler, muhacirlerin evlerine saldırı

²⁶⁶ BOA. DH. ŞFR. 68/155.

²⁶⁷ BOA. A. DH.TMIK.M. 18/13-1.

²⁶⁸ BOA. A. MKT. UM. 561/42.

da bulunmuşlardır. Muhacirler, Ermenilerin saldırılarına maruz kalmışlardır. Yenice Kale'nin Sarımollalı köyünde Kara Ahmet ve Süleyman'ın evlerine saldıran Ermenilerden, ev sakinleri canlarını kurtarabilmişlerdir.²⁶⁹

3.7.3.Muhacirler Hakkında Yapılan Asılsız Şikâyet

Muhacirler hakkında asılsız şikâyetlerde yapılmıştır. Muhacirlerin isyan ettiğine dair ileri sürülen her haber gerçeği yansıtmamıştır. Bazen asılsız bir şekilde bu tür şikâyetler meydana gelmiştir. Devlet yapılan şikâyetlerin doğruluğunu değerlendirmeden harekete geçmemiştir. Örneğin 1336/1920 yılında Maraş'ın Elbistan kazasına bağlı köylerde yaşamakta olan Çerkeslerin isyan ettiğine dair haberin asılsız olduğu çekilen telgrafta ortaya çıkmıştır. Yine aynı telgrafta Süleymaniyeli kazasının Kamışçık köyünde ikamet etmekte olan sakinlerin isyan hareketine giriştiği Süleymaniyeli kazasının kaymakam vekili tarafından yazılan telgrafta belirtilmiştir. Bölge sakinlerinin bir isyan hareketine girişip girişmediğinin araştırılması istenmiştir.²⁷⁰ Devlet aldığı haberleri araştırdıktan sonra elde ettiği sonuca göre harekete geçmiştir.

3.8.Devlet-Muhacir İlişkisi

Kafkasya muhacirlerinin, Anadolu'ya gelerek yerleşmesini isteyen devlet, muhacirlerin yerleştirildiği yerler ile yakından ilgilenmiştir. Muhacirlerin iskân edildikleri yerleri benimsemeleri için gönül rızaları olup olmadığının dikkat alındığı belgelerde dahi yer almıştır. Muhacirlerin iskân edildikleri yerlere uyum sağlayabilmeleri için sosyal ilişkilerinin düzeni dahi devletin konusu olmuştur. 18 Şevval 1276/9 Mayıs 1860 tarihli belgeden Maraş sancağına yerleştirilen muhacirler hakkında bilgi verildikten sonra Adana'ya gönderilmiş olan muhacirlerin Anadolu içlerine gitmek isteyip istemedikleri, yerleştirildikleri yerde kalıp kalmayacakları hakkında bilgi toplanması istenmiştir. Ayrıca belgede muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerde güzel bir şekilde yaşamaları ve ahali ile geçinmelerini sağlamayı

²⁶⁹ BOA. HR. SYS. 2791/50-1.

²⁷⁰ BOA. DH. ŞFR. 660/104.

amaçladıkları açık bir dille ifade edilmiştir.²⁷¹

Devlet, muhacirler ile olan ilişkisine özen göstermektedir. İskân işlemleri sırasında muhacirlerin devlet bütçesini zorlayabilecek istekleri dahi yerine getirilmeye çalışılmıştır. Kırım'dan gelmiş olan muhacirleri tarafından toplu olarak 25 Şaban 1277/14 Şubat 1861 tarihinde yazılan dilekçe ile isteklerini bildirmişlerdir. Adana'ya yerleştirilmek için Mersin iskelesine geldiklerini beyan eden muhacirler Mersin'de han ve dükkânlarda kaldıklarını bildirmişlerdir. Adana'ya yerleştirilmek istediklerini eğer Adana'ya toplu bir şekilde iskân edilmeyecekler ise Anadolu'da yayla olan başka bir yere topluca iskân edilmek istediklerini bildirmişlerdir. Eğer bu istekleri kabul edilmez ise boyunlarının vurulması pahasına bu isteklerinden vazgeçmeyeceklerini belirtmişlerdir.²⁷² Muhacirlerin toplu bir şekilde Anadolu yaylalarına yerleşme isteği devlet tarafından değerlendirilmiştir. Muhacirlerin bu isteğinin hem kendileri açısından büyük zahmetlere yol açacağı hem de hazineyi yüklü miktarda masrafa sokacağı için öncelikle bulundukları alanda yerleştirilmeye özendirilmelerini istenmiştir. Ancak muhacirlerin bulundukları alanlarda yerleşmek istememeleri üzerinde ısrar eder iseler bunların o civara yakın olan Maraş veya Ramazanoğlu yaylasına yerleştirilmelerinin yapılması, önerilen yerleri istememeleri durumunda daha önceki tarihlerde Kafkas muhacirlerinin yerleştirilmiş olduğu Halep'e de gidebilecekleri bildirilmiştir.²⁷³ Mersin'e yerleştirilmiş olan muhacirlerin burada yaşamak istememesi üzerine devlet orta yolu bulmaya çalışarak muhacirleri memnun etmeye çalışılmıştır.

Muhacirlerin yerleştirilmesi hususuna dikkat edilerek, uygun olan yerlere ne şekilde ve nasıl bir yerleştirilme yapıldığı takip edilmiştir. Devlet, muhacirlerin iskân işlemlerini sıkı bir şekilde takip etmiştir. Hangi mevkilere ve ne şekilde iskân edildiği hakkında rapor talep edilmiştir. Maraş sancağına gönderilen muhacirlerin nerelere ve

²⁷¹ BOA. A. MKT. MHM. 182/60.

²⁷² BOA. A. MKT. NZD. 345/52-4.

²⁷³ BOA. A. MKT. NZD. 345/52-2.

nasıl yerleştirildiği hakkında bilgi alınmak için devlet istekte bulunmuş olduğu ve bu istenilen bilginin 30 Zilkade 1278/29 Mayıs 1862 tarihinde gönderilen telgraf ile daha önceki tarihlerde muhacirlerin yerleştirilme biçimleri hakkında bilgi verildiği bildirilmiştir.²⁷⁴

Muhacirlere karşı devletin sergilemiş olduğu anlayışlı tavır, muhacirlerin isyan düzeyine çıkabilecek derecedeki hareketlerinde bile devam etmiştir. 24 Şevval 1326/19 Kasım 1908 yılında yazılmış olan telgrafta, daha önce 25 Teşrinievvel 1324/7 Kasım 1908 tarihlerinde yirmi hane Kafkasya muhacirinin Maraş'ın Andırın Nahiyesine bağlı Karga Çayırı köyünde yerleştirilmeleri isteğinde bulundukları ve cevap beklemeden bölgeye hareket ettikleri anlaşılmıştır. Kafkasya muhacirlerinin cevap beklemeden harekete geçmelerine rağmen devlet muhacirleri mağdur etmemek için uygun arazi olup olmadığını ve olduğu takdirde ne kadar paraya ihtiyaç duyulduğunu sorgulanmıştır.²⁷⁵ Söz konusu belge, izin verildiğine dair herhangi bir cevap beklemeden harekete geçen muhacirlere dahi devletin göstermiş olduğu hoşgörüyü açıkça ortaya koymuştur.

Anadolu'ya gelen muhacir miktarının yoğun dönemlerde, iskân işlemlerinin herhangi bir aksaklığa uğramaması için eldeki mevcut imkânlar kullanılarak muhacirler mağdur edilmemeye özen gösterilmiştir. 21 Safer 1335/ 17 Aralık 1916 tarihli belgeden gelen Çerkes muhacir sayısının fazla olmasından dolayı muhacirleri yerleştirmede boş hanelerin kullanılması yolunun tercih edilmesi yönündeki talimat Maraş Mutasarrıflığına gönderilmiştir.²⁷⁶

²⁷⁴ BOA. A. MKT. NZD. 421/99. “*Mukaddemâ Maraş sancağına gönderilmiş olan muhâcirînin ne vecihle iskân olunduklarına dâir livâ-i mezkûr mutasarrıfî saâdetlû paşa hazretlerinin tevârüd eden tahrîrâtı manzûr-u vâlaları buyurulmak üzere melfûfâtıyla beraber leffen isbâ kılınmış olduğu beyânıyla tezker*e”

²⁷⁵ BOA. DH. MKT. 2664/15.

²⁷⁶ BOA. DH. ŞFR. 71/14.

SONUÇ

1859-1920 yılları arasındaki süreçte dünya önemli denge değişimlerinin olduğu bir süreç yaşamıştır. Bu karmaşa da, Akdeniz de ticaret yapabilme emelini hayata geçirmek isteyen Rusya, Kafkasya üzerine yoğunlaşmıştır. Kafkasya coğrafyasında kalıcı olabilmek için bölgede yaşayan yerli halkların uzaklaştırılması yolunu tercih ederek göç hareketini başlatmıştır. Bu göç hareketi hem göç ettiren Rusya, hem göç eden Kafkas halkları, hem de göçmenlere kapısını açan Osmanlı Devleti açısından farklı nedenler ve sonuçlar doğurmuştur.

XVII. Yüzyıldan itibaren Kafkasya bölgesinde hâkimiyet kurmak isteyen Rusya, bu isteğini XIX. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirmiştir. Hâkimiyetini kalıcı hale getirebilmek için kendisine karşı üstün bir direniş gösteren yerli halk göçe tabi tutulmuştur. Böylece bölgede Kafkas halkı azaltarak, kendi isteği doğrultusunda Hristiyanların çoğunlukta olduğu bir nüfus oluşturmuştur.

Rus kuvvetlerinin saldırılarına karşı direniş mücadelesini kaybetmiş olan Kafkasya'nın yerli Müslüman halkı, Rus baskısı sonucu Osmanlı Devleti'ne sığınma isteğinde bulunmuştur. Kafkas halkının sığınma isteğinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi ile büyük bir göç hareketi başlamıştır. Meydana gelen bu göç hareketi ile çok kısa bir zamanda bir milyona yakın muhacir gelmiştir. Göç eden insan miktarının yoğunluğunun fazla olmasından dolayı kesin bir rakam elde edilememiştir. Bu nedenle bir buçuk milyon göçmenin geldiğini belirten kaynaklarda mevcuttur.

Göç etmek isteyen insan sayısının fazla olması gerek Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç esnasında gerekse iskân işlemleri sırasında birçok problemin yaşanmasına neden olmuştur. Göç esnasında, muhacirleri getirecek yeterli taşıtın olmaması bu nedenle normalin üzerinde kişinin beraber yolculuk etmesi ve salgın hastalıklar gibi birçok neden muhacirlerin yollarda hayatlarını kaybetmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'ne gelmiş olan muhacirleri iskân ettirmek ise çok karmaşık bir vaziyet almıştır. Muhacir miktarının beklenilen çok yoğun olması ve

muhacirlerin toplu olarak iskân edilmek istemeleri, mevsim şartları, iskân için uygun yerlerin hazırlanması gibi başlıca problemler yaşanmıştır. Yerlerini yurtlarını her şeylerini bırakarak gelmiş olan muhacirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması dahi devlete düştüğü için bu mesele maddi olarak büyük bir külfet gerektirmiştir. Osmanlı Devleti muhacirleri zor durumda bırakmamak için gereken maddi ve manevi yardımı yapmıştır. Ancak sürekli savaşmak zorunda kalan ve savaştan yeni çıkmış bir devlet olan Osmanlı'yı zorlamıştır. Muhacirlerin, Osmanlı Devleti'ni uyum sürecinde zor durumda bıraktıkları da olmuştur. Özellikle Kafkasya'da alıştıkları gibi yaşama arzusunda bulunmaları ülke içerisinde asayişsizliğin yaşanmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'ne yerleştirilen muhacirler ülkede tarım arazilerinin işlenmesine, Müslüman nüfusun artmasına ve gayri Müslim unsura karşı set oluşturulmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Gayri Müslimlerin isyan içeren hareketlerine karşı sadık Kafkas muhacirleri Osmanlı Devleti için yeni bir kan olmuştur. Uyum sürecinde yaşanan olumsuzluk evresi atlatıldıktan sonra Kafkas halkı ile Anadolu halkı, kültürel olarak kaynaşıp yeni motiflerin oluşturulmasını sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti, Maraş sancağını da Kafkasya muhacirlerini iskân etmek üzere kullanmıştır. Maraş sancağı, muhacirlerin kalıcı olarak iskân edildiği yerlerden biri olmuştur. Maraş sancağına genel olarak Çerkes, Çeçen ve Nogaylar yerleştirilmiştir. Maraş sancağına 1860 yılında başlayan muhacir yerleştirilmesi 1900'lü yıllarda da devam etmiştir.

Maraş sancağına yerleştirilen muhacirlere yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gereken desteğin verilmiş olduğu belgeler yardımı ile anlaşılmaktadır. Gündelik hayatlarını sürdürebilmeleri için yapılan yardımların yansıra iskân, eğitim ve sağlık gibi alanlarda da yardım edilmiştir.

Maraş sancağına muhacir yerleştirilmesinin yapılması ile bir takım olumsuz durumların yaşandığı görülmektedir. Yaşanan olumsuz durumların kaynağı farklı unsurları barındırabilmektedir bu huzursuzlukların kaynağı sancağa yerleştirilen

muhaçirlerin olmasının yansıra yerli ahali ve gayri Müslimlerden de kaynaklanan nedenlerde olduğu gözlenilmiştir. Ancak bu problemler zamanla aşılarak Kafkasya nüfusu ile Anadolu nüfusu ortak bir düzen oturarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Devlet muhaçirlerin alışmasını hızlandırmak için onlara karşı yaklaşımında ılımlı davranmayı tercih etmiştir.

Günümüzde Kahraman unvanı verilmiş olan Maraş'ta halen Kafkasyalı nüfus mevcuttur. İlçelere kurmuş oldukları köylerde yaşamlarını devam ettirmektedirler.

KAYNAKLAR

Arsiv Belgeleri

BOA. A. MKT. MHM. 182/60.
BOA. Y. A. RES. 101/44-2.
BOA. Y. A. RES. 101/44-4.
BOA. HR. SYS. 2791/50-3.
BOA. DH. ŞFR. 54/426.
BOA. DH. ŞFR. 65/60.
BOA. DH. ŞFR. 93/156.
BOA. A. MKT. NZD. 345/52-2.
BOA. A. MKT. UM. 475/75.
BOA. DH. ŞFR. 74/294.
BOA. DH. ŞFR. 74/73.
BOA. DH. ŞFR. 70/106.
BOA. DH. ŞFR. 518/109.
BOA. DH. ŞFR. 98/343.
BOA. DH. MKT. 1730/2-1.
BOA. A. MKT. NZD. 395/26.
BOA. DH. ŞFR. 594/62.
BOA. DH. ŞFR. 523/38.
BOA. DH. ŞFR. 74/268.
BOA. DH. ŞFR. 57/180
BOA. DH. ŞFR. 525/79.
BOA. DH. MKT. 2664/15.
BOA. DH. ŞFR. 108/41.
BOA. Y. MTV. 137/25.
BOA. DH. MKT. 1419/81.
BOA. DH. ŞFR. 539/61.

BOA. DH. ŞFR. 536/109.
BOA. DH. ŞFR. 584/54.
BOA. DH. ŞFR. 468/85-1.
BOA. DH. ŞFR. 468/85-2-3.
BOA. DH. ŞFR. 546/61.
BOA. A. MKT. NZD. 408/27-1.
BOA. DH. ŞFR. 90/243.
BOA. DH. ŞFR. 74/108.
BOA. DH. ŞFR. 582/165.
BOA. A. MKT. NZD. 418/2-1.
BOA. A. MKT. MHM. 285/30-1.
BOA. A. MKT. MHM. 285/30-2.
BOA. DH. ŞFR. 54/101.
BOA. Y. MTV. 289/132.
BOA. A.MKT. MHM. 650/5-2.
BOA. DH. ŞFR. 579/40.
BOA. A. MKT. UM. 550/51-1.
BOA. A. MKT. UM. 550/51-2.
BOA, DH. ŞFR. 86/292.
BOA. ŞD. 2217/29.
BOA. DH. ŞFR. 573/66.
BOA. DH. ŞFR. 108/41.
BOA. DH. MKT. 1419/81.
BOA. DH. ŞFR. 596/108.
BOA. DH. ŞFR. 92/64.
BOA. İ. DH. 1279/100674.
BOA. DH. ŞFR. 82/211.
BOA. DH. ŞFR. 54/106.
BOA. DH. ŞFR. 68/155.

BOA. A. DH. TMIK. M. 18/13-1.

BOA. A. MKT. UM. 561/42.

BOA. HR. SYS. 2791/50-1

BOA. DH. ŞFR. 660/104.

BOA. A. MKT. MHM. 182/60.

BOA. A. MKT. NZD. 345/52-4.

BOA. A. MKT. NZD. 345/52-2.

BOA. A. MKT. NZD. 421/99.

BOA. DH. MKT. 2664/15.

BOA. DH. ŞFR. 71/14.

Tetkik Eserler

AÇME, B., ve YENİŞEN, K. (2013). “Kafkasya’nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20 (2): 131-149.

AKAY, T. (2000). *Kafkasya’dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876)*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

AKAY, T. (2011). “XIX. Yüzyılda Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne Yönelik Göç Hareketinde Sinop’un Yeri. I. Uluslararası Karadeniz Kültür Kongresi, 06-09 Ekim, Sinop.

ALLEN, W. D. E., ve MURATOFF, P. (1996). *1828-1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*. Ankara; Genel Kurmay Basımevi.

- ARMAOĞLU, F. (2014). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- AYDIN, M. (2005). *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*. İstanbul: Bilimevi Basın Yayım.
- BADDELEY, J. F. (1989). *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* (Çev: Sedat Özden), İstanbul: Kayıhan Yayınevi.
- BARLAS, C. (1999). *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- BAYRAKTAR, H. (Bahar 2008). "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)". *Bilig Dergisi*, (45): 45-72.
- BAYRAKTAR, H. (Güz 2007). "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (22): 405-434.
- BERBER, F. (Aralık 2013). "Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876)". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3): 169-192.
- BERBER, F. (Güz 2011). "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler". *Karadeniz Araştırmaları*, (31). 17-49.
- BETROZOV, R. (2009). *Çerkeslerin Etnik Tarihi* (Çev. Orhan Uravelli). Ankara: Kafdav Yayınları.
- BİCE, H. (1991). *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara; TDVY.
- BİLGE, M. S. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya Osmanlı Varlığı Döneminde Kafkasya'nın Siyasi – Askeri Tarihi ve İdari Taksimatı (1454-1829)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- BİNGÖL, O. (Bahar 2013). “Tarihsel Süreçte Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Kontrol Stratejilerinde Geline Aşama: Başarısızlık ve Terör”. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (37): 137-158.
- BOLAT, G. (Nisan 2013-Ekim 2013). “Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkes Sürgünü”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6): 121-142.
- ÇİÇEK, N. (2009). “Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkes Göçü (Şubat 1864- Mayıs 1865)”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (1): 57-88.
- DEMİRBUĞA, N. (2010). *Kahramanmaraş İli Büyük Çamurlu Köyü’deki Çerkez Konutlarının Mekansal Analizi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- DEMİRTAŞ, M. (Bahar 2011). “Osmanlı’ya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları”. *Bilgi*, (57): 17-44.
- DİKKAYA, M. (2009). *Orta Asya Ve Kafkasya Dönüşüm Süreci Ve Uluslararası Ekonomi Politik*. İstanbul: Beta Yayınları.
- DOĞAN, A. (1999). *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- DUMAS, A. (2000). *Kafkasya Maceraları* (Çev: Sedat Özden). İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları.
- DÜCAN, E. (2016). “Türkiye’de İç Göçün Sosyo-Ekonomik Nedenlerinin Bölgesel Analizi”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (2): 167-183.
- EKER, F. (2013). “Kahramanmaraş’ın Tarihi Coğrafyasına Bir Bakış”. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2): 25-38.
- EREL, Ş. (1961). *Dağıstan ve Dağıstanlılar*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

- EYİCİL, A. (2009). *Yakın Çağda Kahramanmaraş*. Ankara: Ukde Kitaplığı.
- FEDAKÂR, C. (2014). “1787-1791 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Kuzey Kafkasların Tahkimi: Anapa kalesi”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (4): 43-51.
- GÖKHAN, İ. (2011). *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*. Ankara: Öncü Basımevi.
- GÜMÜŞALAN, N. (2012), *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş (1908-193)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- GÜNEŞ, M. (Haziran 2014). “Kafkasya Muhacirlerinin Karahisar-ı Sahib’de İskânı ve Karşılaştıkları Sorunlar (1861-1895)”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, XVIII: 421-452.
- GÜRBÜZ, M. (2001). “Kahraman Maraş’ın Cumhuriyet’ten Önceki Nüfusu”. *Türk Coğrafya Dergisi*, (37): 183-194.
- İPEK, N. (1197). “Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri”. *Türkiyat Mecmuası*, XX:
- KANAT, S. (2011). *Osmanlı Devleti’ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- KARA, A. (Spring 2013). “XIX. Yüzyılda Çorum’da Göçmenlerin Yerleştirilmesi ve Yaşanan Sorunlar”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (6): 333-344.
- KARAL, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Cilt: V. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KARATAŞ, Ö. (Kış 2012). “19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhâcîrlerinin İskânı”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XII/2: 355-388.

- KARATAŞ, Ö. (Kış 2013). “19. Yüzyılda Anadolu’da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar Uzunyayla Örneği”. *Karadeniz Araştırmaları*, (36): 83-117.
- KARPAT, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KARPAT, K. H. (2010). *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler* (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- KASUMOV, A. ve KASUMOV, H. (1995). *Çerkes Soykırımı Çerkeslerin XIX. Yüzyıl Kurtuluş Savaşı Tarihi* (Çev. Orhan Uravelli). Ankara: TAKAV Matbaası.
- KAYA, Y. (2015). *Çerkesler II Kafkasya Savaşları Tarihi*. İstanbul: Dahi Yayıncılık.
- KAYA, Y. (2015). *Çerkesler III Sürgün ve Soykırım*. İstanbul: Dahi Yayıncılık.
- KEHA, M. (Güz 2013). “1877-1878 Osmanlı Rus Harbi’ne Kadar Yaşanan Kırım Kafkas Göçleri ve Erzurum’un Durumu”. *Ekev Akademi Dergisi*, 57: 91-106.
- KIRZIOĞLU, F. (2000). *Tarihçe-i (Gazavat-i) Dağıstan*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınlar.
- KIZILKAYA, O., ve AKAY, T. (Kış 2013). “Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayeti’ne İskânı ve Yaşanan Zorluklar”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (2): 137-152.
- KOÇ, K. (2009). “Tarih Boyunca Maraş Şehrini Gelişmesini Etkileyen Faktörler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21: 311-326.
- KOÇ, K. (2010). *Kahramanmaraş’ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Yapı ve Şehirleşme Tarihi*, Kahramanmaraş: Ukde

Kitaplığı:83.

KUBAT, D. (2005). *Muhacirin Hicrandır Ömrünün Yarıısı* (Der: Aytek Kubat), Ankara: KAFDAV İktisadi İşletmesi Yayınları.

KUMUK, T. (2004). *Çerkeslerin Türkiye'ye Sürgünü, Vatanından Uzaklara Çerkesler* (Çev: Murat Papşu). Bölüm 1. İstanbul: Chiviyazıları Yay.

KURAT, A. N. (1993). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

LUXEMBOURG, N. (1998). *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil* (Çev: Sedat Özden). İstanbul: Kayıhan Yayınevi.

MANSUROĞLU, S. (2015). *Güney Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler (1914-1938)*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

NEEF, C. (2004). *Kafkasya Rusya'nın Kanayan Yarısı* (Özalp Göneralp). İstanbul: Yenihayat Yayıncılık.

ORTAYLI, İ. (2008). *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ÖZBAY, Ö. (1999). *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*. Ankara: Kafkasya Derneği Yayınları.

ÖZKİRAZ, A., ve ÇETİN, M. (Temmuz 2015). "1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu'da Çerkes İskânı ve Osmanlı Devleti'nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu". *TESAM Akademi Dergisi*, 2 (2): 9-28.

POLOVİNKİNA, T. V. (2007). *Çerkesya Gönül Yaram En Eski Çağlardan 20. YY Başlarına Kadarki Dönem Tarihi Üzerine* (Çev. Orhan Uravelli). Ankara: Kafdav Yayınları.

- PUL, A. (Kış 2011). “Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (16): 413-423.
- SARAY, M. (1993). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*. İstanbul: Nesil Yayıncılık.
- SATIŞ, İ. (Yaz 2012). “Kırım Savaşı’ndan Sonra Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler Ve Şanlı Urfa Yöresine İskânlar”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII(1): 517-531.
- SAYDAM, A. (1997). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ŞAHİN, C. (2016). “Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu’da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (8): 2782-2816.
- ŞAHİN, H. (2011). “Osmanlı Döneminde Maraş’ta İktisadi Faaliyetler: 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (3): 1057-1076.
- ŞİMŞEK, E. (2013). “Kırım Savaşı’nın Trabzon Eyaletine Toplumsal Etkileri”. *History Studies International Journal Of History*, (5): 273-291.
- TAVKUL, U. (1998). “İslamiyet’in XIX. Yüzyılda Kafkas Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri”. *Kırım Dergisi*, 7 (25): 43-53.
- TAVKUL, U. (2005). *Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya* (Edt. Okan Yeşilot). İstanbul: Kitabevi.
- TAVKUL, U. (2007). *Kafkasya Gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları
- TEMİZKAN, A. (2006). “Rusya ve Osmanlı Devleti’nin Kafkas-Ötesinde Sınır Mücadelesi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, VI (2): 447-462.

- TEMİZKAN, A. (2009). “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi Ve Feodal Beylerle İlişkileri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX (2): 165-190.
- TEMİZKAN, A. “Osmanlı Devleti ile Rus ile Çarlığı Arasında İmam Mansur”. *Sufi Araştırmaları*, (8): 1-35.
- TORNAU, F. F. (1999). *Bir Rus Subayı’nın Kafkasya Anıları* (Çev: Keriman Vurdem). Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.
- TUTUM, C. (2001). *Çerkeslerin Sürgünü 21 Mayıs 1864 (Tebliğler, Belgeler, Makaleler)*. Ankara. Kafkas Derneği Yayınları.
- UÇAROL, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÜNALP, F. R. (2013). “İlklerin Savaşı: Kırım Savaşı (1853-1856)”. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (22): 1-15.
- VERNADSKY, G. (2009). *Rusya Tarihi* (Çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak). İstanbul: Selenge Yayınları.
- YAĞCI G. Z. (Şubat 2014). “Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’daki Askeri Yatırımları”. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (3): 15-27.
- YAĞCI, G. Z. (2010). “Osmanlı Devleti’nin Kuzey Kafkasya Siyaseti: Çerkeslerden Bağlılık Senedi Alınması”. *Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (2): 99-112.
- YAĞCI, G. Z. (Aralık 2011). “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kafkasya’da Meydana Gelen Sınır İhlalleri Üzerine Bir Belge Değerlendirmesi”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6): 88-104.
- YALÇIKAYA, A. (2006). *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Siyasal Kördüğüme*. Ankara: Lalezar Kitabevi.

- YAPICI, H. (2012). "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Yabancı Devletlerin Tutumu". *The Journal Of Academic Social Science Studies*, (5): 325-333.
- YEL, S., ve GÜNDÜZ, A. (Summer 2008). "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyayla'ya Yerleştirilmeleri (1860-1865)". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3 (4): 949-983.
- YELİSEYEVA, N. V. (1978). *Yakın Çağlar Tarihi* (Çev. Özdemir İnce). İstanbul: Konuk Yayınları.
- YILMAZ, Ö. (2014). "1864 Göçü Hakkında Bir Rapor". *Mavi Atlas Dergisi*, (3): 133-156.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Sümevra YILMAZ
Doğum Yeri	Andırın/KAHRAMANMARAŞ
Doğum Tarihi	01.10.1993

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Kafkas Üniversitesi
Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
Yök-Dil	47.500

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/Pozisyonu	
Tecrübe Süresi	

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Yeşiltepe Mah. Yeşiltepe Sok. No:144 Andırın K.Maraş
E-mail	Sumeyraa123_123@hotmail.com